

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์

โครงการ สร้างการเรียนรู้เพื่อผลิตซ้ำภูมิปัญญา
ในการทำประมงของชุมชนประมงพื้นบ้านอ่าวปิดตานี

สัญญาเลขที่ RDG56S0001

จัดทำโดย....

สุวิมล พิริยธนาลัย และคณะ

ตุลาคม 2556

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์

โครงการ สร้างการเรียนรู้เพื่อผลิตซ้ำภูมิปัญญาในการ
ทำประมงของชุมชนประมงพื้นบ้านอ่าวปัตตานี

สัญญาเลขที่ RDG56S0001

คณะผู้วิจัย

1. สุวิมล พริยอนาลัย : ผู้ประสานงานโครงการ
2. สารีนา บบหลี่ : ผู้ช่วยผู้ประสานงานโครงการ

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

คำนำ

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์ เรื่อง สร้างการเรียนรู้เพื่อผลิตซ้ำภูมิปัญญาในการทำประมงของชุมชนประมงพื้นบ้านอ่าวปัตตานีสัญญาเลขที่ RDG56S0001 ฉบับนี้จัดทำขึ้นเพื่อเป็นการสรุปผลการดำเนินกิจกรรมต่างๆที่เกิดขึ้น ทั้งในด้านกระบวนการเรียนรู้, องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น รวมทั้งการขยายผลการวิจัยสู่สาธารณะ

โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น โครงการนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภูมิปัญญาการทำประมงพื้นบ้าน รวมถึงแนวทางการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อผลิตซ้ำภูมิปัญญาการทำประมงพื้นบ้านของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี และสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาโครงการวิจัยที่เป็นโจทย์ร่วมของชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน จ.ปัตตานีอย่างน้อย 4 โครงการ รวมทั้งเป็นการแสวงหาแนวทางในการพัฒนาภาคีในการดำเนินงานวิจัยร่วมกันระหว่างชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน จ.ปัตตานีและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อันจะเป็นการ “สร้างเวที” ให้กับชุมชนได้พัฒนาทิศทางในการแก้ไขปัญหาของตนเองอย่างเป็นรูปธรรม โดยผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ทางโครงการฯ ขอขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ปิยะ กิจถาวร รองเลขาธิการศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ศอ.บต.) และนายมูหามะสุกรี มะสะนิง นายกสมาคมชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี ที่ให้คำแนะนำและเสนอแนะแนวทางให้แก่คณะทำงานในการดำเนินการโครงการได้อย่างต่อเนื่องและนำไปสู่การบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดร่วมกันไว้

สุวิมล พริยธนาลัย และคณะ

ตุลาคม 2556

บทคัดย่อ

โครงการวิจัยเรื่อง สร้างการเรียนรู้เพื่อผลิตซ้ำภูมิปัญญาในการทำประมงของชุมชนประมงพื้นบ้าน อ่าวปัตตานี มีวัตถุประสงค์หลักด้านการวิจัย คือ เพื่อศึกษาภูมิปัญญาการทำประมงพื้นบ้านรวมถึงแนวทางการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อผลิตซ้ำภูมิปัญญาการทำประมงพื้นบ้านของชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน จังหวัดปัตตานี และสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาโครงการวิจัยที่เป็น โจทย์ร่วมของชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน จ.ปัตตานีอย่างน้อย 4 โครงการ รวมทั้งเป็นการแสวงหาแนวทางในการพัฒนาภาคีในการดำเนินงานวิจัยร่วมกันระหว่างชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน จ.ปัตตานีและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอันจะเป็นการ “สร้างเวที” ให้กับชุมชนได้พัฒนาทิศทางในการแก้ไขปัญหาของตนเองอย่างเป็นรูปธรรมโดยผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ผลการดำเนินงานตลอดระยะเวลาโครงการพบว่า

1. การบริหารโครงการวิจัย

1.1 แผนการเสริมสร้างความรู้/ความเข้าใจด้านการดำเนินงานโครงการกับกลุ่มเป้าหมาย

มีการจัดเวทีประชุมเสริมสร้างความรู้/ความเข้าใจด้านการดำเนินงานโครงการกับกลุ่มเป้าหมาย ในประเด็นเรื่องการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ซึ่งเป็นการสร้างเสริมความเข้าใจระหว่างกันทำให้กลุ่มเป้าหมายได้รับข้อมูลที่ก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจมากยิ่งขึ้นถึงความหมาย กระบวนการ วิธีการ เป้าหมาย ของการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น

1.2 แผนการเสริมสร้างและพัฒนาทักษะด้านกระบวนการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นให้กับทีมวิจัย

มีการทำกิจกรรม 2 กิจกรรมด้วยกัน คือ 1) การฝึกอบรมกระบวนการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เป็นการจัดฝึกอบรมเพื่อเสริมความรู้ให้กับกลุ่มเป้าหมาย ในประเด็นแนวคิดและหลักการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น และ 2) การจัดเวทีกลุ่มย่อยเรื่องแนวคิดการผลิตซ้ำภูมิปัญญาในการทำประมงของชุมชนประมงพื้นบ้านอ่าวปัตตานี ให้กับกลุ่มเป้าหมาย ในการนำไปปรับใช้กับ โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

1.3 แผนงานด้านการติดตามและร่วมสนับสนุนการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ในปี 2556 ทางโครงการฯ ได้มีการติดตามโครงการวิจัยที่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณในปี 2555 จำนวน 4 โครงการและมีการพัฒนาโครงการวิจัยใหม่ จำนวน 5 โครงการ

1.4 แผนงานด้านการจัดเวทีสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อการศึกษาวิจัย

เป็นการจัดเวทีสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากโครงการวิจัยแล้วนำมายกระดับเป็นองค์ความรู้ของชุมชน โดยประสานความร่วมมือกับนักวิชาการ ในการนำผลการศึกษาวิจัยมาสังเคราะห์เชื่อมโยงระหว่างงานวิจัย และยกระดับองค์ความรู้ และนำไปสู่การพัฒนาขยายผลการวิจัย

1.5 การขยายผลงานวิจัย

โครงการฯ ได้มีการประสานงานกับภาคส่วนต่างๆ และสื่อมวลชนในการขยายผลงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสู่สาธารณะในรูปแบบต่างๆ ทั้งการเปิดพื้นที่ของโครงการวิจัยเป็นแหล่งเรียนรู้และนำทีมวิจัยชาวบ้านเข้าร่วมเป็นวิทยากรในโอกาสต่างๆ รวมทั้งการจัดทำเอกสารการนำงานวิจัยไปใช้ประโยชน์ (Research Exploitation: RE)

2. การศึกษาภูมิปัญญาการทำประมงพื้นบ้าน และการศึกษาแนวทางการเสริมสร้างการเรียนรู้ภูมิปัญญาการทำประมงพื้นบ้าน

2.1 ภูมิปัญญาในการทำประมงของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี

ชาวประมงพื้นบ้านที่จังหวัดปัตตานีจะทำการประมงแบบพื้นบ้านรวมทั้งสามารถดำรงชีวิตอยู่ในท้องทะเลได้อย่างปลอดภัย จะต้องเกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ใน 3 ประการด้วยกันคือ

(1) ภูมิปัญญาในการสังเกตลักษณะทางกายภาพเพื่อการทำประมงอย่างพึ่งพิงธรรมชาติ ประกอบด้วย 1) ภูมิปัญญาในการเข้าใจเพื่อเข้าถึงทรัพยากร คือ ความเข้าใจในลักษณะธรรมชาติของทรัพยากรในทะเล โดยชาวประมงพื้นบ้านจะต้องมีความเข้าใจในลักษณะที่อยู่อาศัยและลักษณะนิสัยของสัตว์น้ำแต่ละชนิด เพื่อเป็นพื้นฐานในการคิดประดิษฐ์สร้างเครื่องมือประมงแต่ละชนิด เพื่อเข้าถึงทรัพยากร และการเข้าใจเงื่อนไขทางธรรมชาติและบริบทแวดล้อมทางธรรมชาติ ที่ส่งผลต่อการทำการประมง ของชาวประมงพื้นบ้าน ซึ่งก็คือ ทิศทางของลมซึ่งส่งผลต่อกระแสน้ำในท้องทะเลและมีส่วนสัมพันธ์กับทรัพยากรสัตว์น้ำด้วย และ 2) ภูมิปัญญาในการสังเกตสิ่งแวดล้อมรอบตัวเพื่อการดำรงอยู่อย่างปลอดภัยในทะเล เช่น การดูปรากฏการณ์บนท้องฟ้า การดูเมฆ ดวงจันทร์ และดาว ซึ่งมีส่วนสัมพันธ์กับการเกิดคลื่นในทะเลและกระแสน้ำที่เปลี่ยนแปลงไป การสังเกตพฤติกรรมของสัตว์ประเภทต่างๆ เพราะสัตว์ต่างๆ มีสัญญาณของการเอาตัวรอดจากอันตรายต่างๆ ที่เข้าใจสัตว์มัน การสังเกตสิ่งแวดล้อมรอบตัว เช่น ลักษณะของกระแสน้ำ สามารถบ่งบอกถึงการเคลื่อนตัวของคลื่นลมได้

(2) ภูมิปัญญาการประดิษฐ์เครื่องมือประมงพื้นบ้าน

มีเป้าหมายเพื่อสามารถเข้าถึงทรัพยากรสัตว์น้ำได้ เครื่องมือประมงที่ชาวประมงพื้นบ้านใช้จับสัตว์น้ำมีหลากหลายชนิด และแต่ละชนิดก็จะมุ่งจับสัตว์น้ำเป็นชนิด ๆ ไป เช่น อวนลอยกุ้ง อวนจมปู อวนปลาทราย เป็นต้น และไม่ว่าจะเป็นเครื่องมือประมงพื้นบ้านประเภทใดก็ตาม หัวใจหลักร่วมกันก็คือเครื่องมือประมงนั้นจะต้องมีขนาดตาอวนที่มีขนาดใหญ่เพียงพอที่สัตว์น้ำขนาดเล็กสามารถหลุดรอดไปและมีโอกาสเจริญเติบโตจนเป็นตัวเต็มวัย

(3) ภูมิปัญญาการต่อเรือกอกและท้ายตัดของชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี จะคำนึงถึงความพอเหมาะ พอดีกับการใช้งานและกำลังคน ซึ่งจะมีส่วนสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคนต่าง ๆ มากมายทั้งภายในชุมชนของตนเอง และชุมชนอื่นๆ ข้างต่อเรือไม่สามารถต่อเรือได้โดยลำพัง หากแต่ในบางกระบวนการของการต่อเรือกอกและท้ายตัด เช่น การลงขันเรือ เพื่อป้องกันเรือรั่ว การหาสีรองพื้นของเรือ หรือแม้กระทั่งการนำเรือลำใหม่ที่ก่อสร้างแล้วลงน้ำ ฯลฯ ล้วนแล้วแต่เป็นขั้นตอนที่ช่างไม่สามารถดำเนินการได้เพียงคนเดียว

ดังนั้น ช่วงต่อเรือก็จะมี การประกาศเชิญชวนเพื่อนบ้าน ญาติมิตรมาช่วยกันทำกิจกรรมต่างๆของการต่อเรือ เป็นระยะๆ ทั้งนี้การมาช่วยเหลือกันดังกล่าวไม่ได้เป็นการจ้างที่ตอบแทนด้วยเงิน และเมื่อใดที่เพื่อนบ้านมีความเดือดร้อนทั้งจากการที่เครื่องยนต์เสียหาย เรือที่ใช้ออกทำการประมงเกิดชำรุดทรุดโทรม ช่วงต่อเรือก็จะ เต็มใจไปช่วยเหลือซ่อมแซมตามทักษะความสามารถของตนเอง โดยส่วนใหญ่ก็จะไม่คิดค่าจ้างด้วยเช่นกัน

2.2 แนวทางการเสริมสร้างการเรียนรู้ภูมิปัญญาการทำประมงพื้นบ้าน

(1) การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ผ่านโรงเรียนชาวประมงพื้นบ้าน โดยให้ผู้ที่มีความรู้มากและผู้ที่มีความรู้ น้อยมาถ่ายทอดให้กันและกัน

(2) การเรียนรู้ผ่านกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่มุ่งเน้นให้คนในชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วน ร่วมในการดำเนินการในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การกำหนดประเด็น วิเคราะห์ และค้นหาคำตอบอย่างเป็นระบบ โดยเรียนรู้จากการปฏิบัติการจริง และใช้ผลสรุปจากการวิจัยไปสู่ทางเลือกของการแก้ไขปัญหาในท้องถิ่น

บทสรุปที่ได้จากการศึกษา พบว่าชุมชนประมงพื้นบ้านอ่าวปัตตานีเป็นชุมชนที่มีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ มีการสะสมความรู้มาอย่างยาวนาน ผ่านการทดลองซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนเกิดเป็นภูมิปัญญาที่มีการปรับใช้ สืบเนื่องต่อกันมาจนถึงปัจจุบันนี้ แต่นับวันการพัฒนาของสังคมที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้สมาชิกใน ชุมชนขาดการเชื่อมต่อการเรียนรู้ภูมิปัญญาต่างๆของชุมชน การสร้างการเรียนรู้ในเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นใน การทำประมงพื้นบ้านให้กับคนในชุมชน โดยผ่านการแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดซึ่งกันและกัน จะเป็นวิธีการ หนึ่งในการฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นให้อยู่คู่กับชุมชน อีกทั้งทำให้ชุมชนมีการสานต่อระบบคิด และความ เข้าใจต่อทรัพยากรบนพื้นฐานของความพอดีและควรให้คุณค่ากับทรัพยากร เพื่อให้ชาวประมงพื้นบ้าน สามารถทำมาหากินและดำรงชีพอยู่รอดได้อย่างพอเพียง และยืนอยู่บนพื้นฐานของความเข้าใจทรัพยากรแต่ ละชนิด เป็นการเข้าใจที่มุ่งหวังจะให้ทั้งคนและทรัพยากรสามารถดำรงอยู่ด้วยกันได้ มิใช่ว่าเป็นการเข้าใจ เพื่อมนุษย์จะไปทำลายทรัพยากรเหล่านั้น โดยไม่เห็นคุณค่าเป็นสำคัญ

สารบัญ

	หน้า
คำนำ.....	ก
บทคัดย่อ.....	ข
สารบัญ.....	จ
สารบัญตาราง.....	ฅ
สารบัญภาพ.....	ฉ
สารบัญแผนภูมิ.....	ง
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
คำถามการวิจัย.....	5
วัตถุประสงค์ของโครงการ.....	5
ผลที่คาดว่าจะได้รับ.....	6
2 แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง.....	7
แนวคิดกระบวนการเรียนรู้.....	7
แนวคิดเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน.....	17
แนวคิดการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม.....	26
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	31
3 การบริหารโครงการวิจัย.....	35
วิธีการบริหารโครงการวิจัย.....	35
กลุ่มเป้าหมายและผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ.....	35
ผลการบริหารโครงการวิจัย.....	37
แผนการเสริมสร้างความรู้/ความเข้าใจด้านการดำเนินงานโครงการกับกลุ่มเป้าหมาย	37
แผนการเสริมสร้างและพัฒนาทักษะด้านกระบวนการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น	
ให้กับทีมวิจัย.....	47

สารบัญ (ต่อ)

บทที่		หน้า
3	แผนการติดตามและร่วมสนับสนุนการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น	55
	การขยายผลงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น	77
4	วิธีการศึกษาและบริบทของพื้นที่ที่ศึกษา.....	88
	วิธีการดำเนินการวิจัย.....	88
	กลุ่มเป้าหมายและผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ	88
	วิธีการศึกษา.....	88
	การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	89
	การวิเคราะห์ข้อมูล.....	90
	แผนงานการจัดเวทีสัมมนาเพื่อสังเคราะห์ข้อมูลการศึกษาวิจัย.....	91
	การสังเคราะห์เชื่อมโยงระหว่างงานวิจัยและพัฒนาเพื่อยกระดับองค์ความรู้.....	91
	ข้อมูลและบริบททั่วไปของชุมชนประมงพื้นบ้านรอบอ่าวปัตตานี.....	93
	ลักษณะทางภูมิศาสตร์อ่าวปัตตานี.....	93
	การประกอบอาชีพของชุมชนประมงพื้นบ้านอ่าวปัตตานี.....	98
	พาหนะและเครื่องมือประมง.....	99
	กลุ่มคนในชุมชนประมง.....	100
	สถานการณ์และสภาพปัญหาของอ่าวปัตตานี.....	102
5	ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำการประมงพื้นบ้าน.....	108
	ภูมิปัญญาในการสังเกตลักษณะทางกายภาพเพื่อการทำประมงอย่างพึงพิงธรรมชาติ.....	108
	ภูมิปัญญาในการเข้าใจเพื่อเข้าถึงทรัพยากร.....	108
	ภูมิปัญญาในการสังเกตสิ่งแวดล้อมรอบตัวเพื่อการดำรงอยู่อย่างปลอดภัยในทะเล.....	118
	ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการประดิษฐ์เครื่องมือประมงพื้นบ้าน บ้านปาตาบูดี.....	124
	อวนลอยกุ้ง 3 ชั้น (ปูกะอูเคต็ชอลาเปะ).....	125
	อวนปลาทราย (ปูกะบูโละ).....	133
	อวนปลากระบอก (ปูกะอีแกบลาเนาะ).....	134
	เบ็ดตกปลาอินทรี (แงะกะกีซี).....	137

สารบัญ (ต่อ)

บทที่		หน้า
5	ภูมิปัญญาการต่อเรือกอและท้ายตัด.....	139
	ความเป็นมาของการต่อเรือกอและท้ายตัดที่บ้านป่าตาวูดี.....	140
	ประวัติความเป็นมาของช่างต่อเรือกอและท้ายตัดที่บ้านป่าตาวูดี.....	142
	ขั้นตอนกระบวนการการต่อเรือกอและท้ายตัดในชุมชนบ้านป่าตาวูดี.....	155
	ความสัมพันธ์ระหว่างเรือกอและท้ายตัดกับชุมชน.....	164
6	สรุปและอภิปรายผลงานวิจัย.....	172
	บทสรุปของการศึกษา.....	172
	ภูมิปัญญาในการทำประมงของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี.....	172
	แนวทางการเสริมสร้างการเรียนรู้ภูมิปัญญาการทำประมงพื้นบ้าน.....	179
	ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป.....	181
	บรรณานุกรม.....	

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1 ตารางแสดงผลการดำเนินงานด้านการติดตามและสนับสนุนการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น...	71
2 ตารางแสดงแหล่งเรียนรู้และสื่อสาธารณะของโครงการวิจัยภายใต้ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น อำเภอปัตตานีในปี 2555 – 2556.....	77
3 ตารางแสดง RE (Research Exploitation) ของศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นอำเภอปัตตานี	83
4 ตารางแสดงตัวชี้วัด Co-working และ Co-funding.....	84
5 ตารางสรุปภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน จ.ปัตตานีในการสังเกตการ เปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติ.....	119

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	ภาพแสดงกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม.....	13
2	ภาพกระบวนการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม.....	28
3	ภาพการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และเปลี่ยนแปลง ของปรากฏการณ์ (แบบเดิม).....	42
4	ภาพเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และเปลี่ยนแปลง ของปรากฏการณ์ (แบบใหม่).....	43
5	ภาพกระบวนการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม.....	53
6	ภาพการทำประมงในอ่าวปัตตานี.....	58
7	ภาพอวนเขียว.....	58
8	ภาพลอบพับ หรือที่เรียกว่า ลอบไอ้โง่.....	58
9	ภาพการสัมภาษณ์ผู้อาวุโสและชาวบ้านในชุมชนเกี่ยวกับพื้นที่ต่างๆในอ่าวปัตตานี.....	59
10	ภาพการสำรวจสภาพพื้นที่จริงในอ่าวปัตตานี.....	59
11	ภาพการใช้เครื่องมือทดลองสำรวจทรัพยากรในพื้นที่แหล่งหญ้าทะเล.....	60
12	ภาพการวาดภาพเพื่อรณรงค์การอนุรักษ์ทรัพยากร.....	60
13	ภาพการแสดงละครเวทีเพื่อการสืบทอดวัฒนธรรมและการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ การอนุรักษ์ทรัพยากร.....	61
14	ภาพทีมวิจัยร่วมกับศูนย์อนุรักษ์ฯ ที่ 4 (สงขลา) และชาวบ้านในชุมชนร่วมกันปลูกหญ้าทะเล.....	61
15	ภาพป้ายแสดงเขตอนุรักษ์แหล่งหญ้าทะเลในอ่าวปัตตานี.....	62
16	ภาพการจัดวางขัง ปะการังเทียมแบบพื้นบ้านเพื่อเป็นแหล่งอาศัยให้กับสัตว์ทะเล.....	63
17	ภาพทรัพยากรสัตว์น้ำที่จับได้ในบริเวณขังปะการังเทียม.....	64
18	ภาพความขัดแย้งจากการวางอวนทับกัน.....	65
19	ภาพเรืออวนลาก อวนรุนที่มีประสิทธิภาพในการทำลายสูง.....	68
20	ภาพป้ายประชาสัมพันธ์ห้าม/หยุดทำการประมงที่ผิดกฎหมาย.....	69
21	ภาพเปรียบเทียบขนาดเรืออวนลากและเรือประมงพื้นบ้านในอ่าวปัตตานี.....	69

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
22	ภาพความร่วมมือในการร่วมกันติดตามและสอดคล้องเรือประมงที่ลักลอบการทำ ประมงที่ผิดกฎหมาย..... 70
23	ภาพคณะบุคลากรของวิทยาลัยชุมชนปัตตานีลงพื้นที่ชุมชนประมงพื้นบ้าน เพื่อศึกษาภูมิปัญญาในการทำประมงพื้นบ้าน..... 92
24	ภาพการจัดเวทีสัมมนาเพื่อสังเคราะห์ข้อมูลการศึกษาวิจัย..... 92
25	ภาพแสดงลักษณะทางกายภาพของอ่าวปัตตานี จังหวัดปัตตานี 97
26	ภาพกุ้งแชบ๊วย..... 109
27	ภาพกุ้งกุลาดำ..... 110
28	ภาพกุ้งเคย..... 110
29	ภาพปูม้า..... 111
30	ภาพปลากระบอก..... 111
31	ภาพปลาทราย..... 112
32	ภาพปลาหลังเขียว..... 112
33	ภาพอวนลอยกุ้ง..... 125
34	ภาพขุณฉักอวน..... 127
35	ภาพด้ายแดง..... 127
36	ภาพวังสำหรับใส่ด้ายแดง..... 127
37	ภาพแผ่นไม้สำหรับทาบบนเนื้ออวนในระหว่างฉักอวน..... 128
38	ภาพอวนชั้นนอก..... 128
39	ภาพอวนชั้นใน..... 128
40	ภาพการร้อยด้ายแดงเข้าขุณ..... 129
41	ภาพการตัดเนื้ออวน..... 129
42	ภาพการขุณอวนสามตา..... 130
43	ภาพอวนที่ฉักด้วยด้ายแดง..... 132
44	ภาพเครื่องมืออวนปลาทราย..... 132

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
45 ภาพเครื่องมืออวนปลากระบอก.....	134
46 ภาพเปิดตกปลาอินทรี.....	137
47 ภาพนายคอเลาะ สะอะ.....	142
48 ภาพนายคอเลาะ สะอะ.....	143
49 ภาพนายยะ โกะ๊ะ เจ๊ะมีนา.....	145
50 ภาพนายยะ โกะ๊ะ เจ๊ะมีนา.....	146
51 ภาพนายและ แวสมาแอ.....	147
52 ภาพนายและ แวสมาแอ.....	147
53 ภาพนายคอเลาะ แวดคอเลาะ.....	149
54 ภาพนายคอเลาะ แวดคอเลาะ.....	150
55 ภาพนายสอและ แวดคอเลาะ.....	150
56 ภาพนายสอและ แวดคอเลาะ.....	151
57 ภาพนายมะแซ สะอะ.....	152
58 ภาพนายมะแซ สะอะ.....	153
59 ภาพนายมะรุคิง สะอะ.....	154
60 ภาพนายมะรุคิง สะอะ.....	154
61 ภาพช่างตัดไม้กำลังตัดไม้ตามขนาดของแต่ละส่วนที่ใช้ในการต่อเรือ.....	155
62 ภาพการตากไม้เพื่อให้ยางไม้แห้ง.....	156
63 ภาพการขึ้นโครงเรือ.....	157
64 ภาพการตัดไม้.....	157
65 ภาพการใส่กงเรือ.....	158
66 ภาพการใส่กงเรือช่วงบน.....	158
67 ภาพการใส่แผ่นไม้เพื่อใช้ยึดรูปทรงของเรือ.....	159
68 ภาพการใส่จะปิง.....	159

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
69	ภาพการใส่เซตอ เพื่อที่จะใส่พื้นกระดานเรือ..... 160
70	ภาพการใส่พื้นกระดานเรือ..... 160
71	ภาพทำซางอซึ่งเป็นที่วางหางเครื่องยนต์หรือเพื่อวางท่อน..... 160
72	ภาพการลงชั้นเรือ..... 161
73	ภาพการทารองพื้นเรือด้วยสีขาว..... 162
74	ภาพการทาสีเรือ..... 162
75	ภาพการเขียนลายเรือ..... 163
76	ภาพเรือที่ทำเสร็จเรียบร้อยแล้ว..... 163
77	ภาพการช่วยกันขึ้นเรือลงน้ำ..... 164
78	ภาพนายอุเซ็ง อุเซ็ง..... 165
79	ภาพนายอุเซ็ง อุเซ็ง..... 166
80	ภาพนายอุเซ็ง อุเซ็ง..... 167

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่

หน้า

1	แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ระหว่างการทำประมงพื้นบ้านกับบริบททางธรรมชาติ ของหมู่บ้านต้นหยงเปาว์.....	116
2	แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ระหว่างการทำประมงพื้นบ้านกับบริบททางธรรมชาติ ของหมู่บ้านปาดาบุดี.....	117
3	แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ระหว่างการค้าเรือกอลและท้ายตัดกับสังคม.....	171

โครงการ สร้างการเรียนรู้เพื่อผลิตซ้ำภูมิปัญญาในการทำประมงของ ชุมชนประมงพื้นบ้านอ่าวปัตตานี สัญญาเลขที่ RDG56S0001

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีการสื่อสารและการคมนาคมภายใต้ระบบทุนนิยมโลก ถือเป็นหัวใจสำคัญของโลกาภิวัตน์ ระบบการสื่อสารช่วยส่งผ่านประสบการณ์ วิถีชีวิต และวัฒนธรรมวัตถุนิยมจากสากลมาผนวกรวมเข้ากับท้องถิ่น ก่อให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม ค่านิยม และระบบคุณค่าต่างๆในสังคมไทย ลักษณะของโลกาภิวัตน์ก่อให้เกิดความฉาบฉวยชั่วแล่น ทั้งในแง่ของรสนิยมการบริโภคและการใช้ชีวิต อีกทั้งยังทำให้บางสิ่งบางอย่างเลือนหายไปจากจิตสำนึกของบุคคล อาทิ ความรู้สึกสงบ ความต่อเนื่องมั่นคง ความผูกพันที่ลึกซึ้งกับผู้อื่น รวมถึงความผูกพันกับเวลาและสถานที่ (อภิญา เฟื่องฟูสกุล, 2546)¹ และผลของมันก็คือ การเปลี่ยนแปลงวิถีคิด เปลี่ยนวิธีการมองความจริง เปลี่ยนแบบแผนในการใช้ชีวิตประจำวันของปัจเจกบุคคล และเปลี่ยนแบบแผนประเพณีต่างๆที่เคยปฏิบัติสืบทอดกันมา (พัฒนา กิตติอาษา, 2546)²

กระแสดูกคามของโลกาภิวัตน์ดังกล่าวสอดคล้องกับที่ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544:19)³ ได้ให้นิยามความหมายของโลกาภิวัตน์ไว้ว่า โลกาภิวัตน์ คือ "พัฒนาการขั้นสุดท้ายของทุนนิยมที่เปลี่ยนสิ่งต่างๆให้เป็นสื่อของการซื้อขายแลกเปลี่ยน จากเดิมที่เป็นทรัพยากร แรงงาน มาตีคดวงเอาแม้กระทั่งวัฒนธรรม ความรู้สึกคุณค่า และจิตใจของผู้คนให้เป็นสินค้าไปด้วย"

เยาวชนหนุ่มสาวคนรุ่นใหม่ในหลายต่อหลายพื้นที่ในพื้นที่ชนบทเกิดความรู้สึกอับอายในรากเหง้าวัฒนธรรมของตน รู้สึกอับอายในความเป็นตัวเองและภาษาที่ตัวเองพูด แต่ทว่ากระดือรือร้นที่จะรับวัฒนธรรมที่ไหลบ่ามาพร้อมกับกระแสของโลกาภิวัตน์ เพราะเห็นว่ามันคือสัญลักษณ์ของชีวิตทันสมัย ในขณะที่ทำให้เยาวชนปฏิเสธวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนเองทั้งหมด พร้อมๆกันนั้นกระแสโลกาภิวัตน์และกระบวนการ

¹¹ อภิญา เฟื่องฟูสกุล. 2546. อดัลักษณ์: การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิด. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

¹² พัฒนา กิตติอาษา. 2546. ท้องถิ่นนิยม(Localism). กรุงเทพฯ: กองทุนอินทร์- สมเพื่อการวิจัยทางมานุษยวิทยา.

¹³ อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2544. มิติชุมชน: วิถีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ทำให้ทันสมัย (Modernization) ได้ทำให้สายใยแห่งการพึ่งพากันของชุมชนคลายตัวลง ระยะห่างระหว่างผู้คนเพิ่มมากขึ้นอย่างน่าตกใจ และหากย้อนกลับมามองประเทศไทย เราจะพบว่า การเข้ามาของโลกาภิวัตน์และแนวโน้มนโยบายการพัฒนาประเทศไทยให้ทันสมัยในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา ได้ก่อให้เกิดผลแก่ประเทศในสองด้าน ในด้านหนึ่งนั้นเป็นผลสำเร็จของการพัฒนาก็คือ การขยายตัวทางเศรษฐกิจอยู่ในอัตราสูง รายได้เฉลี่ยต่อคนเพิ่มสูงขึ้น สัดส่วนของประชากรยากจนลดลง และฐานะการเงินการคลังของประเทศมีความมั่นคง แต่ในอีกด้านหนึ่งนั้น ผลในทางกลับกันที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาก็คือ ความแตกต่างของรายได้ของคนในประเทศไทยมีมากยิ่งขึ้น เกิดความเหลื่อมล้ำของสังคมในหลายๆ ด้าน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลง สังคมสับสนและมีความเป็นวัตถุนิยมมากขึ้น คุณภาพชีวิตถดถอย ต้องพึ่งพิงเทคโนโลยีนำเข้าและสินค้าประเภททุนจากต่างประเทศ ระบบการศึกษากลายเป็นแบบรวมศูนย์ที่ไม่เอื้อต่อการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น ความสัมพันธ์ทางสังคมแตกสลาย ต่างคนต่างอยู่ ค่านิยมไทยกลายเป็นแบบตัวใครตัวมัน ฯลฯ (ภมรรัตน์ สุธรรม, 2546)⁴

ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีก็ดำรงอยู่ภายใต้บริบทการไหลบ่าของกระแสโลกาภิวัตน์เช่นเดียวกับภาคการเกษตรอื่นๆ ของสังคมไทย ทรัพยากรทุกประเภทโดยเฉพาะทรัพยากรทางทะเลเป็นทรัพยากรที่เปิดให้เข้าถึงได้สำหรับทุกคน (Open-Access) จึงทำให้กลุ่มผู้ประกอบการประมงพาณิชย์ได้พยายามพัฒนาเครื่องมือประมงประเภทต่างๆ ที่มีประสิทธิภาพในการจับสัตว์น้ำได้คราวละมากๆ เพื่อนำไปสู่การเพิ่มผลผลิตในการส่งออก ในขณะที่กลุ่มชาวประมงพื้นบ้านที่เป็นผู้ตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้ชายฝั่งทะเลมาหลายชั่วอายุคนต้องเผชิญกับปัญหาทรัพยากรประมงเสื่อมโทรมจนอยู่ในภาวะวิกฤต ชาวประมงพื้นบ้านต้องสูญเสียแหล่งผลิตอาหารเพื่อการยังชีพ ประสบกับปัญหาปริมาณทรัพยากรสัตว์น้ำมีจำนวนลดน้อยลง ต้นทุนการผลิตสูงขึ้นและถูกกดราคาสินค้า ทำให้มีฐานะยากจนแร้นแค้น นอกจากนี้ในหลายพื้นที่เกษตรกรมีรายได้ต่ำกว่าเกณฑ์มาตรฐานมาก (การคำนวณปี 2553) อาทิเช่น ในพื้นที่อำเภอเมืองปัตตานี อำเภอปะนาเระ จังหวัดปัตตานี เกษตรกรมีรายได้ต่ำกว่า 3,000 บาท/คน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2553)⁵ ท้ายที่สุดกลุ่มคนเหล่านี้ต้องอพยพพึ่งถิ่นไปหางานทำในประเทศเพื่อนบ้าน และประสบกับปัญหาด้านต่างๆ เป็นลูกโซ่ตามมาอย่างมากมาย เช่น ปัญหาหนี้สิน ปัญหาคนว่างงาน โดยเฉพาะในกลุ่มวัยรุ่น ปัญหายาเสพติด ปัญหาครอบครัว ปัญหาคุณภาพชีวิต ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาการศึกษา ปัญหาค่านิยมการใช้ชีวิตทันสมัยในกลุ่มวัยรุ่นที่แตกต่างไปจากวิถีปฏิบัติเดิมของมุสลิม ฯลฯ

[4] ภมรรัตน์ สุธรรม. 2546. พลวัตชุมชนกับการพึ่งตนเองในภาคตะวันตก. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: สถาบันวิสิทธศาสตร์.

[5] รายได้ประชาชาติ. 2553. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

อย่างไรก็ตามการที่ชาวประมงพื้นบ้านอพยพทิ้งถิ่นไปหางานทำยังประเทศเพื่อนบ้านดังกล่าวก็เป็นการมีงานทำภายในช่วงระยะเวลาหนึ่งของชีวิตเท่านั้น ทั้งนี้เพราะลักษณะของงานที่กลุ่มชาวประมงพื้นบ้านเหล่านี้ไปทำมักเป็นงานด้านการใช้แรงงานในภาคการทำประมงหรือสวนปาล์มน้ำมัน ซึ่งมีอายุมากขึ้นก็จะไม่เป็นที่ต้องการของนายจ้าง นอกจากนั้นก็เป็นการทำงานตามร้านอาหาร(ร้านต้มยำกุ้ง)ซึ่งมักต้องการคนรุ่นใหม่สาวมากกว่า ดังนั้นกลุ่มแรงงานเหล่านี้เมื่อไม่มีงานทำ ก็ต้องกลับไปสู่ชุมชนดั้งเดิมของตนเอง แต่ปัญหาที่มักพบก็คือ หากเป็นกลุ่มคนที่อพยพไปขายแรงงานตั้งแต่วัยรุ่นก็จะไม่สามารถทำการประมงแบบพื้นบ้านได้ เพราะขาดการเรียนรู้ทักษะเฉพาะที่จำเป็นในการทำการประมงเช่นทักษะในการวางอวนกุ้ง อวนปูหรือตกปลา ฯลฯ รวมทั้งขาดทักษะในการเรียนรู้บริบททางกายภาพและลักษณะภูมิอากาศซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญของการเป็นชาวประมงพื้นบ้าน ทั้งนี้เพราะชาวประมงพื้นบ้านเป็นกลุ่มคนที่ออกทำการประมงโดยใช้ทักษะที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมในการสังเกตบริบทต่างๆทางกายภาพ ทั้งการสังเกตท้องฟ้า สังเกตคลื่นลม สังเกตลักษณะสีของน้ำทะเล ฯลฯ ซึ่งแตกต่างจากการทำประมงสมัยใหม่ที่นิยมใช้เทคโนโลยีจำพวกดาวเทียม เรดาร์ ชาวเดอร์ เป็นต้น

นอกจากกลุ่มผู้ที่อพยพไปขายแรงงานแล้ว ยังมีกลุ่มสมาชิกในชุมชนที่ไม่ต้องการอพยพไปอยู่ต่างถิ่นแต่ต้องการประกอบอาชีพประมงพื้นบ้านอยู่ที่บ้านของตนเอง และประสบกับปัญหาการขาดการเรียนรู้ทักษะเฉพาะที่จำเป็นในการทำการประมงพื้นบ้านเช่นกัน กลุ่มคนต่างๆเหล่านี้ได้ขาดโอกาสในการเรียนรู้ถึงภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการทำประมงแบบพื้นบ้าน โดยอาจจะมาหลายสาเหตุทั้งในเรื่องภูมิปัญญาดังกล่าวมีผู้อยู่กระจัดกระจายในหลากหลายพื้นที่ หรือการเรียนรู้ภูมิปัญญาต้องใช้ระยะเวลายาวนานกว่าจะสามารถเข้าใจและนำไปปรับใช้ได้จริงในชีวิตประจำวัน

ทางโครงการฯ จึงเห็นว่าการสร้างการเรียนรู้เพื่อผลิตซ้ำภูมิปัญญาในการทำการประมงของชุมชนประมงพื้นบ้านอ่าวปัตตานี จะเป็นการสร้างกระบวนการในการรวบรวม, รื้อฟื้น, จัดระบบ และสืบสานภูมิปัญญาที่มีอยู่เดิมหลากหลายให้สามารถนำมาปรับใช้กับสังคมชุมชนในยุคปัจจุบัน โดยผ่านรูปแบบของ “โรงเรียนชาวประมงพื้นบ้าน” โดยโรงเรียนชาวประมงพื้นบ้านนี้จะเหมือนเวทีหรือกิจกรรมในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของผู้มีความรู้ทั้งมากและน้อยมาถ่ายทอดให้กันและกันด้วยไมตรีจิต เป็นเวทีที่ผู้ที่ต้องการเรียนรู้ได้เรียนรู้ร่วมกันอย่างอิสระ สร้างความรู้และเทคโนโลยีต่างๆในการประดิษฐ์เครื่องมือที่เกี่ยวข้องเพื่อเข้าถึงทรัพยากรสัตว์น้ำจากภูมิปัญญาของตนเองเป็นการนำทุนความรู้ในชุมชนที่เป็นสิ่งที่ชุมชนได้สร้างขึ้น เพื่อการดำรงชีวิตที่เป็นประโยชน์ต่อปัจเจก, ครอบครัวและการดำรงอยู่ของชุมชน มาผสมผสานความรู้ใหม่จากภายนอกและนำมาปรับใช้อย่างเหมาะสมให้เข้ากับบริบทสังคมแบบใหม่ที่

เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา โดยผ่านกระบวนการจัดการความรู้อย่างเป็นระบบ มีประสิทธิภาพและเป็นไปอย่างเรียบง่าย สอดคล้องกับวิถีชีวิตรวมทั้งสามารถเชื่อมโยงความรู้ภูมิปัญญาดั้งเดิมกับความรู้ใหม่อันจะนำไปสู่การทำประมงพื้นบ้านแบบยั่งยืน กระบวนการในการสร้างการเรียนรู้ดังกล่าว นอกจากจะเป็นการผลิตซ้ำภูมิปัญญาในการทำประมงของชุมชนประมงพื้นบ้านแล้ว ยังเป็นกระบวนการที่ช่วยสร้างทางเลือกในการประกอบอาชีพที่สอดคล้องกับบริบททางกายภาพและทักษะที่มีอยู่ ให้กับสมาชิกชาวประมงพื้นบ้านได้อีกด้วย

จึงอาจจะกล่าวได้ว่า การไหลบ่าของกระแสโลกาภิวัตน์ไม่ได้สร้างให้เกิดพลังด้านลบต่อชุมชนเพียงมิติเดียว หากแต่พลวัตรของระบบโลกาภิวัตน์นั้นสามารถผลิตพลังด้านตรงข้ามตัวมันออกมาด้วย ซึ่งพลังที่ว่ำนี้นี้ก็คือพลังของชุมชนท้องถิ่น พลังของทั้งสองกระแสเปรียบเสมือนด้านตรงข้ามของเหรียญเดียวกัน นั่นคือ ยิ่งพื้นที่โลกถูกรอบคลุมด้วยพลังโลกาภิวัตน์มากขึ้นเท่าใด ความเป็นชุมชนท้องถิ่นก็จะยิ่งปรากฏชัดขึ้นเท่านั้น ดังเช่นในความคิดของ เสน่ห์ จามริก (2544:45)⁶ ต่อกระแสชุมชนท้องถิ่นที่ว่า เพราะเหตุด้วยการระรานและคุกคามจากกระแสโลกาภิวัตน์กับอำนาจรัฐจึงเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดสำนึกตื่นตัวที่จะเรียนรู้ เพื่อบูรณะฟื้นฟูอัตลักษณ์(identity)และภูมิปัญญาความเป็นอิสระพึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่นอันหลากหลาย นอกจากการผลิตพลังท้องถิ่นนิยมขึ้นมาแล้ว ความถักถักหรือพลังด้านตรงข้ามของโลกาภิวัตน์นี้ยังก่อให้เกิดกระบวนการผสมผสานทางวัฒนธรรม (hybridization) ระหว่างโลกาภิวัตน์และท้องถิ่นอีกด้วย กระบวนการดังกล่าว คือการฟื้นฟูและผลิตซ้ำจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ และการกำหนดบทบาทใหม่ให้กับอัตลักษณ์ของท้องถิ่น โดยเชื่อมโยงสัมพันธ์กับพลังต่างๆ ในบริบทโลกาภิวัตน์เพื่อนำอัตลักษณ์นั้นๆ มาใช้ในการแก้ปัญหาหรือสร้างประโยชน์ใหม่ให้แก่ชุมชนในระยะยาว

ในด้านยุทธศาสตร์การดำเนินโครงการฯ ที่ยืนอยู่บนพื้นฐานของฐานทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง ดังนั้นทางโครงการฯ จึงให้ความสำคัญกับการสนับสนุนให้ชาวประมงพื้นบ้านซึ่งนับได้ว่าเป็นกลุ่มคนกลุ่มใหญ่ของจังหวัดปัตตานีได้มีโอกาสดำเนินการพัฒนาศักยภาพของตนเอง โดยการใช้กระบวนการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อสร้างตัวตนให้แก่ชาวประมงพื้นบ้าน แล้วใช้ตัวตนดังกล่าวไปสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มคนต่างๆ ในพื้นที่ของการเจรจา นอกจากนี้ยุทธศาสตร์ที่สำคัญนอกเหนือจากการสนับสนุนให้ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านสามารถสร้างการเรียนรู้ในเรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับฐานทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง โดยผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นแล้ว ทางโครงการฯ ยังจะให้ความ

^[6] เสน่ห์ จามริก. 2544. สิทธิมนุษยชน: เกณฑ์คุณค่าและฐานความคิด. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

สำคัญกับภาคส่วนต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง โดยการกระตุ้นและสนับสนุนให้เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องได้ใช้ความรู้ที่มีอย่างมีประสิทธิภาพของพวกเขามาต่อรอง/เรียนรู้กับระบบความรู้ของชาวบ้านมากขึ้น และในขณะเดียวกันในส่วนของกลุ่มชาวประมงพื้นบ้าน จะต้องได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนให้มีความคุ้นเคยกับการเรียนรู้เรื่องราวจากโลกภายนอก ฝึกอบรมในการคิดวิเคราะห์อย่างมีหลักเหตุและผล ฝึกการนำความรู้ที่ได้จากการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่นไปใช้ในการเคลื่อนไหว การปฏิบัติการจริงทางสังคมเพื่อการพัฒนาชุมชนของตนเองต่อไป ยุทธศาสตร์ดังกล่าวนี้ ทางโครงการฯเล็งเห็นว่าจะเป็นการหนุนเสริมให้ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านในพื้นที่ จ.ปัตตานีได้นำเอาสิ่งดีๆที่มีอยู่ในชุมชนซึ่งเป็นวิถีแบบดั้งเดิมที่ดำรงอยู่มาจนปัจจุบันนี้มาผลิตซ้ำและผลิตใหม่ให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมในยุคปัจจุบันภายใต้สถานการณ์ที่ชาวประมงพื้นบ้านจะต้องเข้าไปร่วมอยู่ในกระบวนการต่อรองในความสัมพันธ์เชิงอำนาจท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ และกระบวนการในการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะเป็นเครื่องมือหนึ่งที่สำคัญที่ช่วยให้เกิดการเสริมพลังอำนาจของชุมชน ให้ชุมชนสามารถใช้ระบบของชุมชนทั้งระบบวัฒนธรรม ระบบเครือญาติ หรือระบบภูมิปัญญาของคนนำชุมชนผ่านสถานการณ์ของสังคมในยุคปัจจุบันไปได้

1.2 คำถามการวิจัย

ในการดำเนินโครงการนี้ได้กำหนดคำถามการวิจัยไว้คือ

1.2.1 ภูมิปัญญาการทำประมงพื้นบ้านของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี มีอะไรบ้าง มีรายละเอียดอย่างไร

1.2.2 แนวทางการเสริมสร้างการเรียนรู้ภูมิปัญญาการทำประมงพื้นบ้านของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี ควรดำเนินการอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์ของโครงการ

1.3.1 เพื่อศึกษาภูมิปัญญาการทำประมงพื้นบ้านของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี

1.3.2 เพื่อศึกษาแนวทางการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อผลิตซ้ำภูมิปัญญาการทำประมงพื้นบ้านของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี

1.3.3 เพื่อสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาโครงการวิจัยที่เป็นโจทย์ร่วมของชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน จ.ปัตตานีอย่างน้อย 4 โครงการ

1.3.4 เพื่อแสวงหาแนวทางในการพัฒนาภาคีในการดำเนินงานวิจัยร่วมกันระหว่างชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน จ.ปัตตานีและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอันจะเป็นการ “สร้างเวที”ให้กับชุมชนได้พัฒนาทิศทางการแก้ไขปัญหาของตนเองอย่างเป็นรูปธรรมโดยผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

1.4 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1.4.1 มิติด้านการวิจัย

1.4.1.1 เกิดองค์ความรู้ด้านการวิจัยเรื่องการสร้างการเรียนรู้เพื่อผลิตซ้ำภูมิปัญญาในการทำการประมงของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี โดยกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในรูปแบบของการพัฒนาความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

1.4.1.2 เกิดโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่เป็นโจทย์ร่วมของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีไม่น้อยกว่า 4 โครงการ

1.4.2 มิติด้านการพัฒนา

1.4.2.1 เกิดแนวในการพัฒนาภาคีในการดำเนินงานวิจัยร่วมกันระหว่างชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน จ.ปัตตานีและหน่วยงานภาครัฐในระดับท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องอันจะเป็นการ “สร้างเวที” ให้กับชุมชนได้พัฒนาทิศทางในการแก้ไขปัญหาของตนเองอย่างเป็นรูปธรรมโดยผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาโครงการวิจัย เรื่อง สร้างการเรียนรู้เพื่อผลิตซ้ำภูมิปัญญาในการทำประมงของชุมชนประมงพื้นบ้านอ่าวปัตตานี ในครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ทำการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และเอกสารวิจัยที่เกี่ยวข้อง ในประเด็นดังต่อไปนี้

- 2.1 แนวคิดกระบวนการเรียนรู้
- 2.2 แนวคิดภูมิปัญญาชาวบ้าน
- 2.3 แนวคิดการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม
- 2.4 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

โดยมีรายละเอียดดังนี้

2.1 แนวคิดกระบวนการเรียนรู้

2.1.1 ความหมาย

นงลักษณ์ วิรัชชัย และสุวิมล ว่องวานิช (อ้างถึงใน; วิลาวัลย์ มีพัฒน์, 2546; น.36-45) ได้นำเสนอเกี่ยวกับ กระบวนการเรียนรู้โดยมีรายละเอียดดังนี้

กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง การดำเนินการอย่างมีขั้นตอน หรือวิธีการที่มีระบบ หรือการใช้วิธีการในการสร้างความหมาย ความเข้าใจในข้อมูล เนื้อหาสาระ หรือประสบการณ์ต่างๆด้วยตนเอง เพื่อให้ตนเองเกิดการเรียนรู้ ทั้งความรู้ การคิดเป็น และทำเป็นในระดับใดระดับหนึ่งและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น

พันธ์ศักดิ์ พรสารรัมย์ และคณะ(อ้างถึงใน; วิลาวัลย์ มีพัฒน์, 2546; น.36-45) ว่า กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง การจัดเนื้อหาสาระ แหล่งเรียนรู้ การวัดประเมินผล และกิจกรรมที่สอดคล้องกับความสนใจและความถนัดของผู้เรียน โดยการผสมผสานความรู้ด้านต่างๆ อย่างสมดุล เพื่อมุ่งพัฒนาคนและชีวิตให้เกิดประสบการณ์การเรียนรู้ เต็มความสามารถและส่งเสริมให้ผู้เรียนคิดเป็น ทำเป็น รักการอ่าน และเกิดการใฝ่รู้อย่างต่อเนื่อง

คณะกรรมการสตรี้ โครงการพัฒนาการศึกษาเพื่อชุมชน (อ้างถึงใน; ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2543; น.174) ได้กล่าวไว้ว่า กระบวนเรียนรู้ เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง ทั้งในการพยายาม

แก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตจริงหรือเกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน หรือสภาพความเป็นอยู่ กิจกรรมที่ดำเนินอยู่นี้เป็นไปเพื่อสนองตอบต่อการแก้ปัญหาและสอดคล้องกับแบบแผนการผลิตของชุมชน จึงเป็นพลังขับเคลื่อนให้เกิดพลวัตรของการเรียนรู้ เมื่อได้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิเคราะห์ปัญหา หาแนวทางแก้ไข เมื่อได้แนวทางแล้วสมาชิกก็กลับไปลงมือปฏิบัติแล้วกลับมาทบทวนวิเคราะห์ร่วมกันเพื่อสรุปบทเรียน เพื่อหาหนทางต่อไปอีก กระบวนการที่เกิดขึ้นซ้ำๆนี้เท่ากับเป็นการยกระดับสติปัญญาสมาชิก

พรพิไล เลิศวิชา (อ้างถึงใน; ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2543; น.174) ได้กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้ไว้ว่า กระบวนการเรียนรู้เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้มนุษย์ได้มีศักยภาพในการพัฒนาสามารถดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงและพึ่งตนเองได้

ปาริชาติ วลัยเสถียร (2543, น.174) กระบวนการเรียนรู้ คือ กระบวนการอันมีรากฐานอยู่ที่ประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งไม่ได้แยกแยะระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิต การรู้และการปฏิบัติ เนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้เป็นหนึ่งเดียว

ประเวศ วะสี (อ้างถึงใน; ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2543; น.175) ได้ให้ความหมายกระบวนการเรียนรู้ว่า ควรมีวัตถุประสงค์ คือ

1. เรียนรู้เพื่อตนเอง
2. เรียนรู้เพื่อสิ่งนอกตัวที่สัมพันธ์กับตัวเอง ทั้งที่ใกล้และไกล
3. เรียนรู้เพื่อรู้ปฏิสัมพันธ์ระหว่างตนกับสิ่งนอกตัว และสามารถจัดความสัมพันธ์เกื้อกูลกัน

กฤษฎา บุญชัย (อ้างถึงใน; ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2543; น.175-176) ได้ให้ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ว่า เป็นการสืบสานถ่ายทอดความรู้ซึ่งกันและกันด้วยช่องทางต่างๆ ผ่านพิธีกรรม ประเพณี ค่านิยม ตัวบุคคล

ประสาธ อิศรปริดา (อ้างถึงใน; ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2543; น.176-177) ได้ให้ความหมายถึงการเรียนรู้ไว้ว่า การเรียนรู้ คือ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ค่อนข้างถาวร อันเป็นผลมาจากประสบการณ์หรือการฝึกหัด นอกจากนั้นการเรียนรู้ที่เราไม่อาจมองเห็นหรือสังเกตเห็นได้โดยตรง แต่จะทราบว่าการเรียนรู้ขึ้นแล้ว ก็ต่อเมื่อเรามองเห็นหรือสังเกตเห็นได้จากการปฏิบัติหรือผลจากการกระทำ

ธีระพงศ์ แก้วหาวงษ์ (2544, น.245) ได้กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ เป็นการถ่ายทอดความรู้ซึ่งกันและกัน โดยอาศัยช่องทางต่างๆผ่านพิธีกรรม ประเพณี ค่านิยม ตัวบุคคล การร่วมวิถีชีวิตและเครือข่ายเรียนรู้เพื่อหาทางรอดต่อปัญหาต่างๆร่วมกัน

กระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้าน เกิดขึ้นจากศักยภาพของชาวบ้านเองในการแสวงหาทางรอด ต่อสภาพปัญหาที่รุมเร้าอยู่ในทุกท้องถิ่น ประชาชนที่มีลักษณะปัญญาชน หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน จะได้รับการยอมรับและเชื่อถือเพราะมีความสามารถในการวิเคราะห์ คิดค้น ทดลองและสรุปบทเรียนจาก ภูมิปัญญาท้องถิ่น ผสมผสานกับความรู้ และเทคโนโลยีจากภายนอกที่แนะนำเข้าไป หรือนำเข้าไปโดย นักพัฒนาทั้งภาครัฐและเอกชน

2.1.2 การสร้างกระบวนการเรียนรู้

การปฏิรูปการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 มีจุดมุ่งหมายที่สำคัญ คือ การให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ที่แท้จริง และได้ให้ความสำคัญกับการปฏิรูปการเรียนรู้ ซึ่งได้กล่าวไว้ในบท ที่ 4 โดยเฉพาะในมาตรา 22 ถึง 24 เน้นถึงวิธีการที่จะทำให้ผู้เรียนได้พัฒนากระบวนการเรียนรู้จนบรรลุ สาระและพฤติกรรมที่พึงประสงค์ หลักการที่สำคัญคือต้องยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ จัดเนื้อหาและกิจกรรมให้ สอดคล้องกับความสนใจและความถนัดของผู้เรียน จัดกิจกรรมที่สอดคล้องกับสถานการณ์จริงให้ผู้เรียน สามารถประยุกต์สิ่งที่เรียนได้ จัดกิจกรรมบูรณาการสาระ ประเมินการเรียนรู้ตามสภาพจริง ใช้ หลากหลายวิธีตามธรรมชาติของพฤติกรรมการเรียนรู้ที่แตกต่างกัน

เนื่องจากกระบวนการเรียนรู้เป็นการดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนในการเรียนรู้โดยใช้วิธีการ ต่างๆ ดังนั้น วิธีการเรียนรู้จึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการเรียนรู้ ซึ่งเครื่องมือสำคัญที่ช่วยสร้างกระบวนการ เรียนรู้ให้กับบุคคล คือกระบวนการสอนที่สามารถช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ที่ดีได้ ดังนั้น การสอนให้ ได้ผลดีนั้น ต้องอาศัยรูปแบบการสอน วิธีการสอนและเทคนิคการสอนซึ่งมีอยู่อย่างหลากหลาย เข้ามา ช่วยให้เกิดกระบวนการสอนเกิดประสิทธิภาพสูงสุด ซึ่งกระบวนการสอนในบทเรียนโมดูล มีวิธีการ สอนที่หลากหลาย เช่น ทักษะศึกษา การทดลอง

2.1.3 ลักษณะการเรียนรู้ที่พึงประสงค์และกระบวนการเรียนรู้ที่ดี

จากพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 ได้ให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับลักษณะ กระบวนการเรียนรู้ที่พึงประสงค์ ซึ่งสรุปเป็นสาระสำคัญ ดังนี้

1. เป็นกระบวนการทางปัญญาที่พัฒนาบุคคลอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต สามารถเรียนรู้ได้ ตลอดเวลาทุกสถานที่
2. เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีความสุข เน้นประโยชน์ของผู้เรียนเป็นสำคัญ
3. บูรณาการเนื้อหาสาระการเรียนรู้สอดคล้องกับความสนใจและทันสมัยตามสภาพจริง
4. เน้นกระบวนการคิด และการปฏิบัติจริง นำไปใช้ประโยชน์ได้

5. เป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน

2.1.4 กระบวนการในการเสริมสร้างการเรียนรู้

1) กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

สถาบันราชภัฏสงขลา (อ้างถึงใน; สนธยา พลศรี, 2550; น.167) ได้กล่าวว่า การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมที่มุ่งเปลี่ยนแปลงบุคคลในด้านจิตสำนึก อุดมการณ์ เจตคติ ความตระหนักความรู้และทักษะเพื่อนำไปสู่การรวมพลังหรือศักยภาพเป็นกลุ่ม เป็นกระบวนการในระดับต่างๆจากชุมชนไปสู่เครือข่ายประชาชนที่เข้มแข็งต่อไป

ลักษณะการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมมีลักษณะหลายประการดังต่อไปนี้ สถาบันส่งเสริมการเรียนรู้ เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (อ้างถึงใน; สนธยา พลศรี, 2550; น.167)

1. การเรียนรู้ที่สร้างจิตสำนึกทางอุดมการณ์ สำนึกของคุณค่าศักดิ์ของมนุษย์และพลังชุมชน เป็นการสร้างพื้นที่ทางสังคม ให้แก่กลุ่มผู้ด้อยโอกาส ผู้เสียเปรียบทางสังคม สร้างสำนึกในคุณค่าศักดิ์ศรี สำนึกทางชนชั้น ความตระหนักในสิทธิเสรีภาพ คุณค่าของตนเองและชุมชน การพัฒนาความรู้ ความสามารถของบุคคล ซึ่งจะทำให้เกิดการเข้ามามีส่วนร่วมในชุมชนที่เชื่อมโยงระดมพลังศักยภาพ ต่างๆที่จะนำไปสู่การเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ทำให้เกิดการพัฒนายั่งยืน การพึ่งตนเอง ความเสมอภาค และเป็นธรรม

2. การเรียนรู้แบบองค์รวมเชื่อมโยงสัมพันธ์ กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเน้นการให้คุณค่า และความสำคัญขององค์รวม เพราะในความเป็นจริงนั้นสรรพสิ่งในชุมชนมีความสัมพันธ์กัน ไม่แยกส่วนระหว่างความเป็นชุมชนกับ โครงสร้างอำนาจภายนอกชุมชน แต่เป็นการปะทะกันทางความคิด ทางวัฒนธรรมและระบบค่านิยมทั้งภายในชุมชนกับสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงภายนอกชุมชน โดยกระบวนการเรียนรู้จำเป็นต้องค้นหาค่านิยมเดิมที่มีอยู่ในชุมชน เป็นสิ่งที่ชุมชนสร้างขึ้นเอง สังคมและ สืบทอดกันมา เพื่อค้นหาแนวทางหรือกระบวนการปรับตัว การต่อสู้ทางสังคมที่จะสร้างดุลอำนาจให้เกิด ความเท่าเทียมและเป็นธรรม

3. การเรียนรู้ที่ประสานระหว่างการเรียนรู้เชิงประจักษ์ร่วมกับทฤษฎี กระบวนการเรียนรู้ที่ได้ผล และเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนเป็นการเรียนรู้ท่ามกลางการปฏิบัติคือ เป็นการเรียนรู้จากการได้ ทำงานจริงด้วยตนเอง มีกระบวนการสรุปบทเรียนโดยการวิเคราะห์สรุปผลของการทำงานที่ผ่านมา ปัญหาที่เกิดขึ้นและถอดประสบการณ์วิธีการพัฒนา การปรับเปลี่ยนหาแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสม

ยิ่งขึ้น แล้วนำไปปฏิบัติจริงอีกครั้งหนึ่งแบบซ้ำแล้วซ้ำอีก กระบวนการนี้เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สร้างการเรียนรู้ด้วยตนเองและเรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การวิเคราะห์ร่วมกับผู้อื่น ซึ่งทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ๆ

4. การเรียนรู้ตรงจากการเห็นของจริงหรือการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ตรง การเรียนรู้โดยตรงเป็นการเรียนรู้จากการได้พบได้เห็นของจริง ได้จับต้องได้สัมผัสหรือได้แลกเปลี่ยนกับผู้ที่มีประสบการณ์ตรงด้วยตนเอง ทำให้ผู้เรียน ได้วิเคราะห์ เลือกลงและตัดสินใจจากวิเคราะห์สิ่งที่พบเห็นและประสบการณ์ที่ได้รับร่วมกับประสบการณ์ตรงของตนเอง เช่น การไปศึกษาดูงาน

5. ให้ผู้เข้าร่วมการเรียนรู้เป็นหัวใจสำคัญของการเรียนรู้ โดยคำนึงถึงพื้นฐานและประสบการณ์ของผู้เรียนเป็นส่วนสำคัญในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน เปิดโอกาสให้ผู้เรียนเป็นผู้ค้นหาคำตอบ ประเมินปัญหา ความต้องการและความจำเป็นของการจัดกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเอง เรียนรู้โดยการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของกันและกันเป็นหลัก เพราะธรรมชาติการเรียนรู้ของบุคคลนั้นต้องมีส่วนร่วมในกิจกรรมเรียนรู้ และต้องการเป็นอิสระในการเรียนรู้มากกว่าพึ่งพิงผู้อื่น

6. ใช้กระบวนการกลุ่มที่เน้นความร่วมมือและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพราะความร่วมมือจะช่วยเสริมสร้างการเรียนรู้และสร้างสำนึกของการมีส่วนร่วมแก่ผู้เข้าร่วมเรียนรู้ ทำให้ยอมรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่างกัน กระตุ้นสำนึกในความเชื่อมั่น ความไว้วางใจซึ่งกันและกันมีความพร้อมความมั่นใจในการแสดงความคิดเห็น

7. เน้นกระบวนการมากกว่าเนื้อหา การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ไม่กำหนดโครงสร้างของกระบวนการเรียนรู้แบบตายตัว แต่เปิดโอกาสให้เรียนรู้ตามสถานการณ์ วัตถุประสงค์และความต้องการของผู้เรียน เน้นให้เรียนรู้ด้วยการค้นคว้า ซักถาม อภิปราย ตรวจสอบ ฝึกปฏิบัติ ทดลองลงมือแก้ปัญหาในกลุ่ม เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างกัน

8. กระบวนการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่อง ซึ่งควรมีแผนการจัดการความรู้ที่ส่งผลในระยะยาว ไม่ใช่เป็นการเรียนรู้ระยะสั้นที่เสร็จสิ้นในตัวเอง

9. เน้นการสร้างบรรยากาศการเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการ เพื่อให้การเรียนรู้เป็นกันเอง ซึ่งจะช่วยสร้างความรู้สึกไว้วางใจ

10. จัดวางความสัมพันธ์ที่เสมอภาคเท่าเทียมกัน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ ทั้งผู้จัดการเรียนรู้ และผู้ร่วมเรียนรู้ควรมีความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมกัน ไม่ใช่เป็นแบบผู้ให้กับผู้รับ แต่ต่างเรียนรู้ซึ่งกันและกัน

ประโยชน์ของกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมมีประโยชน์หลายประการ ดังนี้ กรมสุขภาพจิต(อ้างถึงใน; สนธิยา พลศรี, 2550; น.170)

1. ผู้เรียนเป็นเจ้าของเป็นผู้กำหนดหรือเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ทำให้การเรียนรู้นั้นเป็นของผู้เรียน
2. ผู้เรียนมีความเป็นอิสระทางความคิดก่อให้เกิดการพัฒนาตัวเองได้อย่างเต็มที่
3. ทำให้เกิดการพัฒนา วิธีการเรียนรู้
4. เป็นการเรียนรู้เกี่ยวกับวิธีการพัฒนาสติปัญญาและเป็นการเรียนรู้ที่ยาวนานตลอดชีวิต

2) กระบวนการเรียนรู้ทางสังคม

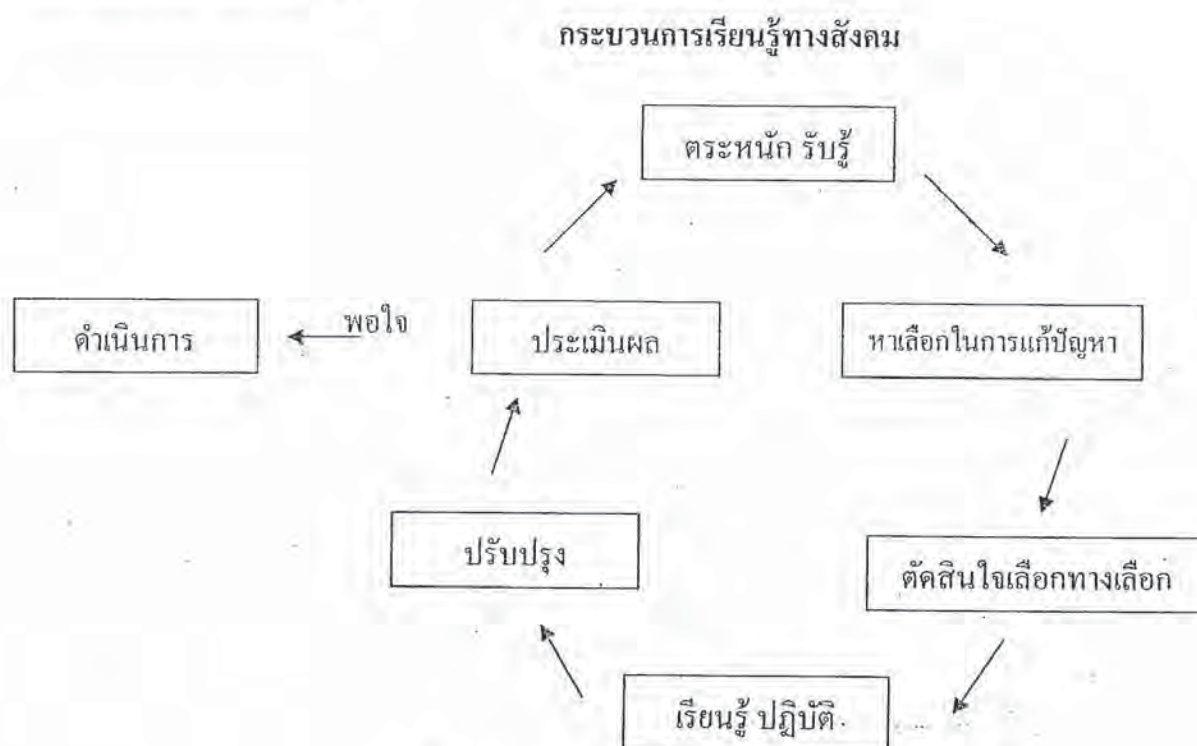
ปาริชาติ วลัยเสถียร (2543; น.93) ได้กล่าวถึง กระบวนการเรียนรู้ทางสังคม เป็นแนวคิดที่กำหนดไว้ในโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของกรมการศึกษานอกโรงเรียน กระบวนการเรียนรู้ทางสังคมนี้นั้นให้ประชาชนเกิดการเรียนรู้และมีทักษะหรือที่เรียกว่าเรียนรู้ด้วยความรอบรู้ กระบวนการเรียนรู้แต่ละขั้นตอนผู้ปฏิบัติและประชาชนอาจใช้วิธีการในการปฏิบัติให้เกิดการเรียนรู้ ด้วยเทคนิควิธีการต่างๆ เช่น การระดมสมอง การปฏิบัติกลุ่ม เป็นต้น กระบวนการเรียนรู้ทางสังคมมีขั้นตอนต่างๆ ดังนี้

1. ตระหนักรับรู้ปัญหา ซึ่งถือว่าเป็นขั้นตอนแรกที่จะแก้ไขปัญหา คือจะต้องทำให้ประชาชนทราบก่อนว่า มีปัญหาอะไรบ้าง และเกิดความตระหนักและเห็นความสำคัญในปัญหานั้น
2. หาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา มีขั้นตอนย่อยๆ ในการหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา คือ การวิเคราะห์หาสาเหตุของปัญหา เพื่อพิจารณาถึงปัญหา ว่ามีสาเหตุมาจากอะไร และอะไรเป็นสาเหตุที่แท้จริงของปัญหานั้นและการพิจารณาหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา โดยพิจารณาว่าปัญหาต่างๆ นั้นมีวิธีการแก้ปัญหาได้ด้วยวิธีการใด และแสวงหาทางเลือกที่หลากหลาย และเหมาะสม มีประสิทธิภาพในการแก้ไขปัญหา
3. ตัดสินใจเลือกทางเลือก เป็นขั้นตอนการตัดสินใจว่า ทางเลือกต่างๆที่สามารถแก้ไขปัญหาได้นั้น ทางเลือกใดมีความเหมาะสมหรือมีความเป็นไปได้มากที่สุดสำหรับสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ในชุมชน ซึ่งจะใช้กระบวนการคิดเป็นและกระบวนการอื่นๆ เข้ามาเป็นแนวทางในการตัดสินใจ
4. เรียนรู้และลงมือปฏิบัติตามทางเลือก มีขั้นตอนย่อยๆ คือ การวางแผนการดำเนินแนวทางการดำเนินงานตามทางเลือกที่กำหนดว่าจะต้องทำอย่างไร มีขั้นตอนอย่างไร ใครเป็นผู้กระทำและ

ดำเนินการตามแผนที่กำหนดไว้ ซึ่งในขณะปฏิบัติงานก็จะได้เรียนรู้วิธีการปฏิบัติและผลที่เกิดขึ้นแต่ละขั้นตอน ที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดการเรียนรู้และเกิดทักษะในการปฏิบัติ

5. การปรับปรุง ในระหว่างการดำเนินงานอาจเกิดปัญหาขึ้นได้ จะต้องมีการปรับปรุงและกระบวนการทำงานให้สามารถดำเนินการไปเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ต้องการ

6. การประเมินผล เป็นการประเมินดูว่า กิจกรรมที่ปฏิบัตินั้นสามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้นได้หรือไม่ ถ้าแก้ไขปัญหาก็เป็นที่พอใจ ก็ถือว่า ปัญหาที่ประสบอยู่หมดไป ก็ดำเนินการแก้ไขปัญหาลำต่อไป แต่ถ้าประเมินผลแล้ว ผลที่ออกมาไม่น่าพอใจ คือ ยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาก็ต้องเริ่มต้นพิจารณา วิเคราะห์ปัญหา

ภาพที่ 1 : ภาพกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม

ที่มา : ธนพรรณ ธาณี (อ้างถึงใน; ปรีชาติ วลัยเสถียร, 2543;น. 95)

จะเห็นได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ทางสังคม เป็นกระบวนการในการค้นหาปัญหาและแก้ไข ปัญหา โดยใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ เป็นกระบวนการในการแก้ปัญหานั้นเอง ซึ่งเป็นลักษณะ เช่นเดียวกับกระบวนการวิจัยปฏิบัติการ ซึ่งตามแนวคิดนี้มีการเชื่อว่า ถ้าประชาชนได้เอากระบวนการ แก้ไขปัญหาเหล่านี้ไปใช้แก้ปัญหาก็กับตัวเอง ครอบครัว และชุมชน โดยหาทางเลือกที่เหมาะสมที่ จะทำให้ตนเองหรือชุมชน สามารถดำเนินการแก้ไขปัญหาก็เองก็จะเป็นแนวทางนำไปสู่คุณภาพชีวิต ของตนเองและชุมชนได้ด้วยตนเอง

3) การสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้

ประเวศ วะสี (อ้างถึงใน; ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2543; น.189-190) ได้เสนอถึงความสำคัญในการเสริมสร้างการเรียนรู้ให้แก่ชุมชนให้เกิดปัญหา ว่าเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดของสังคมทั้งหมดร่วมกัน ความเข้มแข็งทางปัญญาเกิดจากลักษณะ 5 ประการ คือ 1) สติปัญญาของคนทั้งหมด 2) โครงสร้างของสมอง 3) กระบวนการเรียนรู้ที่สร้างความเข้มแข็งทางปัญญา 4) การเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต 5) ความสามารถในการสร้างความรู้ใหม่และได้เสนอยุทธศาสตร์ทางปัญญาไว้ 6 ประการ มีดังต่อไปนี้

1. ยุทธศาสตร์ญาณวิทยา ที่เน้นการเรียนรู้ใน 3 ระดับ กล่าวคือ ความรู้ที่รู้ความจริง แล้วเกิดปัญหาที่เชื่อมโยงความรู้ต่างๆ ได้ และเกิดจิตสำนึก เพราะความเข้าใจตัวเองที่สัมพันธ์กับสรรพสิ่งทั้งหลาย

2. ยุทธศาสตร์ครอบครัว จำเป็นต้องส่งเสริมและสนับสนุนครอบครัวให้มีสถานภาพทางเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม รวมทั้งการศึกษา เพื่อพัฒนาศักยภาพของแต่ละบุคคลอย่างเหมาะสมครบถ้วน ทำให้ครอบครัวเป็นฐานที่สำคัญทางสติปัญญาของชาติ และเป็นฐานทางศีลธรรมของสังคม

3. ยุทธศาสตร์เครือข่ายการเรียนรู้ ควรมีการส่งเสริมสนับสนุนให้มีการเรียนรู้ของชุมชนหรือขององค์กรชาวบ้าน องค์กรชุมชนจะเป็นองค์กรในการจัดการของชาวบ้าน ซึ่งเป็นการจัดการในเรื่องของตนเอง รวมทั้งการจัดการเรื่องของสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในปริมนทลของชุมชน และในชุมชน มีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย

4. ยุทธศาสตร์การปฏิรูปการเรียนรู้ในสถาบันการศึกษา หลักการปฏิรูปการเรียนรู้ในด้านความรู้ และปัญญาและกระบวนการเรียนรู้ จะต้องมีการพัฒนามิติทางการสังคม จิต และปัญญา ซึ่งเกิดจากการศึกษาจากการสัมผัสความจริง ศึกษาจากการคิด และศึกษาจากการเจริญสติ

5. ยุทธศาสตร์การวิจัย สังคมปัจจุบันเป็นสังคมที่มีความเชื่อมโยง และเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ดังนั้นการสร้างความรู้ใหม่ จะทำให้เข้าใจสังคมได้ ด้วยเหตุนี้ ประเทศจะต้องมีความเข้มแข็งทางด้านการวิจัย

6. ยุทธศาสตร์การจัดการเพื่อความเข้มแข็งทางปัญญา การทำให้ยุทธศาสตร์ทั้ง 5 ประสบความสำเร็จได้นั้น ต้องอาศัยการจัดการที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับระดับนโยบาย มีการประสานความร่วมมือกัน ทำแผนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหลายฝ่าย มีกลไกในการประเมินผล มีการทดลอง และรัฐควรสนับสนุนระบบการเงิน สำหรับการศึกษาและการวิจัย เพื่อสนับสนุนให้เกิดการสร้างพลังปัญญาในสังคม

4) ยุทธศาสตร์ในการเสริมสร้างการเรียนรู้ให้กับชุมชน

จิรวุฒิ เสนาคำ (อ้างถึงใน; ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2543; น.191-192) ได้เสนอยุทธศาสตร์ในการเสริมสร้างการเรียนรู้ให้แก่ชุมชน โดยกล่าวไว้ว่า

ชุมชนแห่งการเรียนรู้ วิธีที่เหมาะสมกับการเสริมสร้างชีวิตสาธารณะของชุมชน คือ การแสวงหาวิธีต่างๆ ที่กระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนั้นโดยปกติมักเกิดจากการดำเนินกิจการเฉพาะบางประการ อาทิ กิจกรรมการกำหนดปัญหาอย่างมีส่วนร่วม และการกำหนดกรอบแนวทางการแก้ปัญหาสาธารณะ กิจกรรมเพื่อค้นหาแนวทางในการทำงานร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพ กิจกรรมการกำหนดแนวทาง การดำเนินกิจกรรมสาธารณะ เป็นต้น การค้นหากิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ความสัมพันธ์ของผู้คนกลายมาเป็นความสัมพันธ์เชิงสาธารณะจึงค่อนข้างมีความสำคัญ โดยเฉพาะความสัมพันธ์ที่เปิดโอกาสให้คนที่ค่อนข้างแปลกหน้าได้มาพบปะและแก้ไขปัญหาระหว่างกัน สิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่งคือ กิจกรรมต่างๆ ที่กระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน มักจะเป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์เชิงสาธารณะ

การเสริมสร้างชีวิตสาธารณะ หรือกระบวนการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็งอาศัย 4 ยุทธศาสตร์ คือ

1. การกำหนดประเด็นปัญหาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน คือ การเปิดโอกาสให้ชุมชนขบคิดถึงปัญหา ไม่เพียงแต่แง่มุมผลประโยชน์ของตนเท่านั้นหากแต่รวมไปถึงผลประโยชน์ของคนอื่นด้วย ซึ่งเท่ากับเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนเกิดสำนึกในชะตากรรมร่วมกัน และถือเป็นขั้นแรกของการนำประชาชนไปสู่สำนึกการแบกรับและร่วมแก้ไขปัญหากำลังเกิดขึ้นกับชุมชนของตน

2. การสร้างทางเลือกให้กับชุมชน โดยผ่านกระบวนการสนทนาแบบพินิจ พิจารณาห้กระบวนการสนทนาอย่างพินิจ พิจารณาห้ จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อผู้เข้าร่วมสนทนาต่างเข้าร่วมด้วยฐานะที่เท่าเทียมกัน คือ ต่างคนเป็นพลเมืองเหมือนกัน และต่อเมื่อผู้เข้าร่วมสนทนาต่างมีโอกาสและเวลาไตร่ตรองทบทวนทุกทศนะที่น่าเสนอ และกระบวนการตัดสินใจต้องเชื่อมโยงใกล้ชิดกับการปฏิบัติ แม้การสนทนาดังกล่าวจะไม่จบลงด้วยการฟ้องร้องของทุกคน แต่ก็เป็นการสร้างแนวทางกว้างๆ และเผยให้เห็นถึงเป้าหมายร่วม ซึ่งเป็นการสร้างสำนึกความเป็นไปได้ของการดำเนินกิจกรรมที่เป็นตัวเชื่อมเสริมพลังรวมหมู่ในการดำเนินกิจกรรมที่ตัดสินใจ

3. การดำเนินกิจกรรมสาธารณะ เป็นกิจกรรมที่ระดมพลังรวมหมู่ของประชาชน มีความหลากหลาย และเกี่ยวข้องกับประชาชนจำนวนมาก กิจกรรมสาธารณะมิได้ก่อให้เกิดจากผลการวางแผนการบริหารจัดการ มิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากกระบวนการสนทนาแบบพินิจพิจารณา และนำมาซึ่งการกำหนดแนวทางทั่วไปของการดำเนินกิจกรรม เผยให้เห็นประโยชน์

ที่เกี่ยวข้องกันของผู้เข้าร่วม และเป้าหมายที่อาจจะร่วมกันได้ จึงก่อให้เกิดการรวมพลังเพื่อเสริมสร้างให้เกิดความเข้มแข็งให้แก่กันและกันของผู้คน

4. การประเมินผลกิจกรรมโดยสาธารณะ คือ การเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการประเมินผลกิจกรรมที่ดำเนินการในชุมชน โดยให้ประชาชนเป็นฝ่ายตัดสินว่าความพยายาม และกิจกรรมที่ดำเนินใดที่มีประโยชน์ และมีคุณค่าอย่างแท้จริงต่อชุมชนของพวกเขา การกระทำดังกล่าวเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนประเมินและปรับเปลี่ยนกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง

5) การเรียนรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้าน

ไพพรรณ เกียรติโชคชัย (อ้างถึงใน; ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2543; น.203-204) ได้ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาชาวบ้านในการพัฒนาท้องถิ่นไว้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านนั้นเป็นความรู้หรือประสบการณ์ดั้งเดิมของประชาชนในท้องถิ่นที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษหรือสถาบันต่างๆ ในท้องถิ่น ธรรมชาติของภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นองค์ความรู้สมัยใหม่ได้อย่างเหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น ก็จะทำให้ท้องถิ่นสามารถดำรงอยู่ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงได้ วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านมี 3 วิธี คือ

การถ่ายทอดแบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ การบอกเล่าให้ฟังต่อกันมา ลักษณะการบอกเล่ามี 3 ลักษณะคือ

- การบอกเล่าโดยตรง อาทิ การอบรมสั่งสอนกิริยามารยาท การสั่งสอนวิชาชีพ และการสอนหนังสือ เป็นต้น

- การบอกเล่าโดยผ่านพิธีกรรม อาทิ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น และพิธีสู่ขวัญ เป็นต้น ในพิธีกรรมต่างๆ เหล่านี้ จะมีคำสอนแทรกอยู่ ซึ่งเป็นลักษณะของการเชื่อมโยงประสบการณ์

- การบันเทิง ได้แก่ ลำตัด โนราห์ หนังตะลุง หมอลำ และคำซอ เป็นต้น

การถ่ายทอดแบบเป็นลายลักษณ์อักษร ในอดีตจะใช้วิธีจารึกหรือเขียนใส่ใบลาน หรือสมุดข่อยที่ชาวใต้ เรียก บุคคำ บุคขาว

การถ่ายทอดแบบผ่านสื่อมวลชน เป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ ซึ่งออกมาในรูปของสิ่งตีพิมพ์ทุกประเภท

6) การสร้างเวทีการเรียนรู้ของชุมชน

อนเนก นาคะบุตร (อ้างถึงใน; ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2543; น.205) ได้กล่าวว่ากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่เกิดจากการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านนอกจะมีการสืบทอดกันภายในชุมชนแล้ว ยังได้ขยายการใช้ประโยชน์หรือแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในรูปของเครือข่ายการเรียนรู้ในชนบทอีกด้วย

- การเรียนรู้ระหว่างเกษตรกรด้วยกัน
- การเรียนรู้ระหว่างเกษตรกรและนักวิชาการ แล้วเกิดกระบวนการสร้างความรู้ใหม่ขึ้นมา รวมทั้งบางเรื่องได้นำมาเป็นนโยบายด้วย
- การส่งเสริมการเก็บข้อมูล และยกระดับข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาชาวบ้านจากการศึกษา และการทำวิจัยของสถาบันการศึกษาต่างๆ
- การเชื่อมประสานผู้นำในชุมชนเข้าด้วยกัน โดยมีนักพัฒนาจากเอกชนและรัฐเข้าไปเสริมให้เกิดการเกาะตัวของแม่ข่าย ก่อให้เกิดการคิดค้นหาทางเลือก

สรุป กระบวนการเรียนรู้ คือ การเรียนรู้ความเปลี่ยนแปลง โดยการพิสูจน์ข้อเท็จจริงอย่างเป็นขั้นตอน และเป็นรูปธรรมด้วยตนเอง หากแต่ละคนลองนึกย้อนกลับไป ว่าการเรียนรู้ของตนเองนั้น สิ่งใดที่เกิดขึ้นแล้วเป็นความรู้ที่ติดทนนานและประยุกต์ใช้ได้เป็นอย่างดี โดยเปรียบเทียบระหว่างสิ่งที่ตนเองทดลองทำเอง ลองผิดลองถูกเองกับสิ่งที่ผู้อื่นทำให้ดูอย่างเดียว จะเห็นได้ว่าสิ่งที่เราได้มีโอกาสทำด้วยตนเองนั้น ความรู้ที่เป็นกระบวนการย่อมซึมซับเข้าสู่ระบบความจำ จนสามารถทำได้ เมื่อทำซ้ำๆ บ่อยครั้ง ก็เกิดเป็นทักษะที่ทำได้คล่อง

2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน

2.2.1 ความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้าน

ภูมิปัญญาไทย หรือ อาจเรียกว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ ความเข้าใจ ความสามารถ ความชำนาญอันเกิดจากประสบการณ์การเรียนรู้ เพื่อนำมาสร้างกิจกรรม เครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพ หรือการดำรงชีวิตในสังคมปกติสุข เข้ากับสภาพแวดล้อมที่ตนอาศัยและมีการถ่ายทอดสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ ทั้งทางตรงและทางอ้อม ภูมิปัญญายังมีความหมายรวมถึงความคิด ความเชื่อต่อสิ่งต่างๆ โดยมีนักวิชาการไทยได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาออกเป็นต่อไปนี้

ศรีศักร วัลลิโภดม, 2535; น.6 (อ้างถึงใน วิชุดา คงมณี, 2554; <http://www.learners.in.th/blogs/posts/503134>) กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ศักยภาพของมนุษย์ในการปรับตัวให้เข้ากับ

สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมทำให้มนุษย์ดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างราบรื่น

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2536; น.385) กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง สติและปัญญาอันเกิดจากการเรียนรู้ สะสมและถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของบุคคลในท้องถิ่น ซึ่งทำหน้าที่ชี้แนะแนวทางการจะใช้ชีวิตอย่างยั่งยืนถาวรกับธรรมชาติรอบตัว

เสรี พงศ์พิศ, 2537; น.146 (อ้างถึงใน วิรุฒา คงมณี, 2554; <http://www.learners.in.th/blogs/posts/503134>) กล่าวถึงว่า ภูมิปัญญา (Wisdom) หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) หรือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หมายถึง พื้นฐานรากฐานของความรู้ของชาวบ้านหรือความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้ และมีประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งทางตรง คือ ประสบการณ์ด้วยตนเอง หรือทางอ้อม ซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่ได้สั่งสมสืบทอดกันมากล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เองที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้าง ทั้งลึก ที่ชาวบ้านสามารถคิดเองทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหา การดำเนินวิถีชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างร่วมสมัย

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2536; น.11) ได้ให้ความหมายว่า ภูมิปัญญา (Wisdom) หมายถึง ความรู้ ความคิด ความสามารถ ความชัดเจนที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ในการปรับตัวและการดำรงชีพในระบบนิเวศ หรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรมที่ได้มีพัฒนาการสืบทอดกันมา ภูมิปัญญาเป็นความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจน ที่เป็นผลของการใช้สติปัญญาปรับตัวกับสภาวะต่างๆ ในพื้นที่กลุ่มชนนั้นตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานอยู่ และได้แลกเปลี่ยนสังสรรค์ทางวัฒนธรรมกับกลุ่มชนอื่น จากพื้นที่สิ่งแวดล้อมอื่นที่ได้มีการติดต่อสัมพันธ์กันแล้วรับเอาหรือปรับเปลี่ยนนำมาสร้างประโยชน์หรือแก้ปัญหาได้ในสิ่งแวดล้อมและบริบททางสังคม วัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น ภูมิปัญญาจึงมีทั้งภูมิปัญญาอันเกิดจากประสบการณ์ในพื้นที่ ภูมิปัญญาที่มาจากภายนอกและภูมิปัญญาที่ผลิตใหม่ หรือผลิตซ้ำเพื่อการแก้ปัญหา และการปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็นและความเปลี่ยนแปลง

ต้นดิสุข กฤดากร , 2541; น.14 (อ้างถึงใน วิรุฒา คงมณี, 2554; <http://www.learners.in.th/blogs/posts/503134>) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง พื้นเพรากฐาน ความรู้ทั้งที่เป็นรูปธรรม และนามธรรมของชาวบ้านในสังคมหนึ่ง ๆ ซึ่งชาวบ้านในสังคมนั้นรับรู้ เชื่อถือ เข้าใจร่วมกัน เป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากการถ่ายทอดสืบทอดกันมา และเกิดจากประสบการณ์ด้วยตนเองประสานกับ

ความรู้ใหม่นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์และสามารถนำมาแก้ปัญหาในการดำรงชีวิตทั้งในระดับปัจเจกบุคคล และในระดับสังคมได้อย่างสอดคล้องสอดคล้องกับสภาพของแต่ละสังคม

ศรีวรรณ จันท์หงษ์, 2542; น.76 (อ้างถึงใน วิรุฒา คงมณี, 2554; <http://www.learners.in.th/blogs/posts/503134>) กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง มวลความรู้ ประสบการณ์ของชาวบ้าน ที่ได้รับการสั่งสมสืบทอดกันมาตามวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมและนำองค์ความรู้นั้นมาแก้ปัญหา หรือประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับกาลสมัย เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างสงบ

จิรณี สินุทธ (2543; น.11) กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้ ความสามารถในการดำรงชีวิตอยู่ในพื้นที่นั้น ๆ โดยใช้สติปัญญาสั่งสมความรู้ของคนอย่างหลากหลาย ผสมผสานความกลมกลืนระหว่างศาสนา สภาพภูมิอากาศ สภาพแวดล้อม การประกอบอาชีพ และกระบวนการทางสังคม เพื่อให้ชีวิตอยู่ได้ในสภาพที่เหมาะสมกับธรรมชาติ และการถ่ายทอดกระบวนการเหล่านี้มาจนหลายชั่วคนจากการศึกษาความหมาย และแนวความคิดของภูมิปัญญาชาวบ้านที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

พอจะสรุปได้ดังนี้ ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ของชาวบ้านที่มีการถ่ายทอดสืบทอดกันมา และเกิดจากประสบการณ์ด้วยตนเองประสานกับความรู้ใหม่ ผสมผสานความกลมกลืนระหว่างศาสนา สภาพภูมิอากาศ สภาพแวดล้อม การประกอบอาชีพ และกระบวนการทางสังคม เพื่อใช้ให้เกิดประโยชน์และสามารถนำมาแก้ปัญหาในการดำรงชีวิต

2.2.2 การเกิดภูมิปัญญาชาวบ้าน

ประเวศ วชิ, 2530 ; น.75 (อ้างถึงใน วิรุฒา คงมณี, 2554; <http://www.learners.in.th/blogs/posts/503134>) ได้กล่าวถึงความเป็นมาของภูมิปัญญาว่า เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่กับสังคมมนุษย์มาช้านาน เป็นการดำรงอยู่ในชีวิตที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติของแต่ละท้องถิ่น ได้มีการปรับสภาพการดำเนินชีวิตให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติตามกาลเวลา เนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์โลกที่พิเศษกว่าสัตว์อื่น ๆ กล่าวคือ มีมันสมองที่มีความสามารถในการคิดค้น เรียนรู้แก้ปัญหาและมีการสืบทอดแบบแผนความรู้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมา แม้ว่าภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่ถูกสั่งสมและถ่ายทอดเป็นมรดกมาช้านาน แต่มีลักษณะที่สำคัญอย่างหนึ่งคือเป็นองค์ความรู้ที่มีการเชื่อมโยงกันไปหมดไม่ว่าจะเป็นเรื่องของอาชีพ เศรษฐกิจ ความเป็นอยู่ การใช้จ่าย การศึกษาวัฒนธรรม

ยิ่งยง เทาประเสริฐ, 2542; น.16 (อ้างถึงใน วิรุฒา คงมณี, 2554; <http://www.learners.in.th/blogs/posts/503134>) กล่าวถึง ปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการของภูมิปัญญาไทย 5 ประการ คือ

1. ความรู้เดิมในเรื่องนั้น ๆ ผสมผสานกับความรู้ใหม่ที่ได้รับ

2. การสั่งสม การสืบทอดของความรู้ในเรื่องนั้น
3. ประสบการณ์เดิมที่สามารถเทียบเคียงกับเหตุการณ์หรือประสบการณ์ใหม่ได้
4. สถานการณ์ที่ไม่มั่นคง หรือมีปัญหาที่ยังหาทางออกไม่ได้
5. รากฐานทางพระพุทธศาสนา วัฒนธรรมและความเชื่อ

นอกจากนี้ยังกล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาไทย สรุปได้ว่า การเกิดของภูมิปัญญา มีกระบวนการเกิดจากการเรียนรู้และสืบทอด ถ่ายองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมในชุมชนแล้วพัฒนาเลือกสรร ปรับปรุงองค์ความรู้เหล่านั้น จนเกิดทักษะและความชำนาญที่สามารถแก้ไขปัญหและพัฒนาชีวิตได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัยแล้วเกิดภูมิปัญญา (องค์ความรู้ใหม่) ที่เหมาะสมและสืบทอดพัฒนาต่อไปอย่างไม่สิ้นสุด

2.2.3 ความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้าน

ประเวศ วะสี, 2533; น.31-34 (อ้างถึงใน วิรุฒา คงมณี, 2554; <http://www.learners.in.th/blogs/posts/503134>) ได้กล่าวถึง ความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้าน สรุปได้ว่า สังคมที่เด่นชัดไม่ว่าสังคมใดหรือชุมชนใดก็ตาม เมื่อเกิดขึ้นหรือดำรงอยู่มาเนิ่นนานจะต้องมีภูมิปัญญาของตัวเองไม่เช่นนั้นก็อยู่ไม่ได้ การพัฒนาประเทศที่ผ่านมา มองในด้านความคิดและความรู้แล้วรัฐบาลกับเอกชนไม่ค่อยให้ความสำคัญในภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือความรู้ดั้งเดิมของคนไทยด้วยความไม่เข้าใจ อาจเห็นว่าภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นสิ่งที่ล้าครี ต้องพัฒนาให้ทันสมัยตามแบบยุโรป เมื่อผ่านการต่อเนื่องเป็นเวลานาน ผลที่ตามมาอาจพูดได้ว่าชนบทไทยถูกทำลายย่อยยับ เกิดสภาพล้มละลายทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมก่อผลกระทบถึงครอบครัว เนื่องจากความสมดุลของชีวิตเท่าที่เคยเป็นอยู่มาก่อนถูกทำลายลง และยังได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาพื้นบ้าน ไว้ดังนี้

- มีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐานไม่ใช่วิทยาศาสตร์
- มีการบูรณาการสูงทั้งในเรื่องของกาย ใจ สังคม และสิ่งแวดล้อม
- มีความเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่ง
- เน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตรธรรม

สามารถ จันทร์สุรย์, 2533; น.57-59 (อ้างถึงใน วิรุฒา คงมณี, 2554; <http://www.learners.in.th/blogs/posts/503134>) กล่าวถึง ความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้าน สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านมีความสำคัญเพราะทำให้ชาวบ้านดำรงชีพอยู่ได้ พึ่งพาตนเองได้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมด้วยความคิดความสามารถของชาวบ้านเอง ในสถานะที่มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นรากฐาน

ของวัฒนธรรมชุมชน การพัฒนาใดๆก็ตามจึงควรคำนึงถึงความรู้ความสามารถของชาวบ้าน ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาชาวบ้านในการพัฒนา จึงทำให้การพัฒนาสอดคล้องกับความเป็นอยู่ของชาวบ้านในชุมชนนั้น ๆ ได้อย่างเหมาะสม

สุรเชษฐ์ เวชพิทักษ์, 2534; น.88-89 (อ้างถึงใน <http://www.learners.in.th/blogs/posts/503134>) ได้กล่าวถึง ความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้าน สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านมีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม เนื่องจากวัฒนธรรมเป็นความจริงของงานของชุมชน การพัฒนาเป็นการทำให้ดีขึ้นเจริญงอกงามขึ้น ดังนั้นการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมกับการพัฒนาจึงต้องใช้ภูมิปัญญาค้นหาสิ่งที่มีอยู่แล้ว มาฟื้นฟู ประยุกต์และสร้างเสริมสิ่งใหม่ บนรากฐานเท่าที่ค้นพบนั้นซึ่งภูมิปัญญาจะเป็นรากฐานของการพัฒนา

ภูมิปัญญาชาวบ้านมีความสำคัญ 3 ประการ ดังต่อไปนี้

1. ช่วยให้สมาชิกในชุมชนหมู่บ้านดำรงชีวิตร่วมกันอยู่ได้อย่างสงบสุข
2. ช่วยสร้างความสมดุลระหว่างคนกับธรรมชาติแวดล้อม
3. ช่วยให้ผู้คนดำรงตน และปรับเปลี่ยนให้ทันต่อความเปลี่ยนแปลงและผลกระทบอันเกิดจากสังคมภายนอก

จากการศึกษาความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้านที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ พอจะสรุปได้ดังนี้ภูมิปัญญาชาวบ้านมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตประจำวันของชาวบ้าน เป็นรากฐานของการพัฒนาสังคมหรือชุมชน และเป็นรากฐานของวัฒนธรรม โดยสะท้อนออกมาในรูปของขนบธรรมเนียมประเพณี ศาสนา พิธีกรรม ภาษา ความเชื่อ วรรณกรรม ดนตรี การละเล่น พื้นบ้าน และภูมิปัญญานั้นยังมีความสำคัญต่อประเทศชาติด้วย เพราะว่าสังคมหรือชุมชนหากไม่มีภูมิปัญญา ก็ไม่สามารถที่จะอยู่รอดในสังคมได้ด้วยตนเอง ดังนั้นการพัฒนาจำเป็นต้องคำนึงถึงภูมิปัญญาแห่งชาติและภูมิปัญญาชาวบ้าน

2.2.4 ประเภทและลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้าน

เสรี พงศ์พิศ, 2529; น.145-146 (อ้างถึงใน วิรุฒา คงมณี, 2554 ; <http://www.learners.in.th/blogs/posts/503134>) กล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาไทยมี 2 ลักษณะ คือ

1. ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการ เกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่า และความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน
2. ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเกี่ยวกับเฉพาะด้านต่าง ๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปดนตรี และอื่น ๆ

ประเวศ วะสี และคณะ, 2536; น. 21-23 (อ้างถึงใน <http://www.learners.in.th/blogs/posts/503134>) ได้กล่าวถึง ลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นสรุปได้ดังนี้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ของชีวิต สังคมและในสภาพแวดล้อมที่ต่างกัน และถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นวัฒนธรรม ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะที่สำคัญ 3 ประการ คือ

1. ความจำเพาะเกี่ยวกับท้องถิ่น เพราะภูมิปัญญาท้องถิ่นสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์หรือความจัดเจนจากชีวิตและสังคมในท้องถิ่น

2. มีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูง เพราะภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นภูมิปัญญาที่มาจากประสบการณ์จริงทั้งในเรื่องของกายใจ ชีวิต สังคมและสิ่งแวดล้อม ความคิดเรื่องพระแม่ธรณี แม่คงคา พระภูมิเจ้าที่ รุกขเทวดา เป็นตัวอย่างของการนำเอาธรรมชาติมาเป็นนามธรรมที่สื่อไปถึงส่วนลึกของใจที่เชื่อมโยงไปสู่อัตตประ โยชน์ โดยสร้างความสัมพันธ์ที่ถูกต้องให้คนเคารพธรรมชาติคนเราถ้าเคารพอะไรย่อมไม่ทำลายสิ่งนั้น

3. มีความเคารพผู้อาวุโส เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ความสำคัญแก่ประสบการณ์จึงมีความเคารพผู้อาวุโส เพราะผู้อาวุโสมีประสบการณ์มากกว่า

วิชิต นันทสุวรรณ (2538; น.10-11) ได้จำแนกประเภทของภูมิปัญญาชาวบ้านที่สำคัญแบ่งเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1. ภูมิปัญญาจากการใช้ชีวิตในธรรมชาติ เนื้อหาของภูมิปัญญา คือ การอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับธรรมชาติในลักษณะของกฎเกณฑ์ที่พึงปฏิบัติและข้อห้ามที่มีให้ชาวบ้านปฏิบัติ ความเชื่อต่อธรรมชาติต่าง ๆ เรื่องของผีที่ทำให้เกิดภาวะสมดุลของการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติ

2. ภูมิปัญญาจากประสบการณ์อยู่ร่วมกัน ภูมิปัญญาแบบนี้มีพฤติกรรมตามแบบแผนของสังคม มีกฎเกณฑ์บอกอย่างนั้นคืออย่างนี้ไม่ดี มีระบบความสัมพันธ์ของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติเป็นหลัก มีความเข้าใจในอนิจจังของชีวิตเป็นแก่นสูงสุด รูปธรรมพึงแสดงออก คือ ความเชื่อเรื่องบรรพบุรุษ เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย ผีพ่อแม่ และพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นต้น

3. ภูมิปัญญาจากประสบการณ์เฉพาะด้าน เช่น ภูมิปัญญาจากประสบการณ์การทำมาหากินในด้านต่าง ๆ ภูมิปัญญาด้านการรักษาโรค เป็นต้น

จากการศึกษาแนวคิดดังกล่าว สรุปได้ว่า ภูมิปัญญา มี 2 ลักษณะคือ

1. เป็นรูปธรรม ได้แก่ วัตถุการกระทำทั้งหลาย เช่น การเกษตร หัตถกรรม ศิลปกรรม ดนตรี การทำมาหากิน

2. เป็นนามธรรม ได้แก่ ความรู้ ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม ปรัชญาหรือแนวทางการดำเนินชีวิต

2.2.5 การกำหนดขอบข่ายหรือสาขาของภูมิปัญญาชาวบ้าน

จากการศึกษาการกำหนดสาขา หรือภูมิปัญญาชาวบ้านมีขอบข่ายที่กว้างขวางครอบคลุม วิถีชีวิตของประชาชนในทุก ๆ ด้านดังที่นักวิชาการได้แบ่งขอบเขตของภูมิปัญญาไว้หลายด้าน ดังนี้

การกำหนดสาขาภูมิปัญญาไทยไว้อย่างหลากหลายขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์และหลักเกณฑ์ต่างๆ ที่หน่วยงาน องค์กร และนักวิชาการแต่ละท่านนำมากำหนด ในภาพรวมภูมิปัญญาไทยสามารถแบ่งได้เป็น 10 สาขาดังนี้

1. สาขาเกษตรกรรม หมายถึง ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะ และเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถพึ่งพาตนเองในภาวะการณ์ต่างๆ ได้
2. สาขาอุตสาหกรรมและหัตถกรรม หมายถึง การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลิตผล เพื่อชะลอการนำเข้าตลาด เพื่อแก้ปัญหาด้านการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัดและเป็นธรรม อันเป็นกระบวนการที่ทำให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจได้
3. สาขาการแพทย์แผนไทย หมายถึง ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้
4. สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนา และการใช้ประโยชน์จากคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน
5. สาขากองทุนและธุรกิจชุมชน หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการด้านการสะสมและบริการกองทุน และธุรกิจชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์ เพื่อส่งเสริมชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชน
6. สาขาสวัสดิการ หมายถึง ความสามารถในการจัดสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคน ให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม
7. สาขาศิลปกรรม หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่างๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม ทศนศิลป์ คีตศิลป์ ศิลปะมวยไทย เป็นต้น

8. สาขาการจัดการองค์กร หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการดำเนินงานขององค์กร ชุมชนต่างๆ ให้สามารถพัฒนา และบริหารองค์กรของตนเองได้ตามบทบาท และหน้าที่ของ องค์กร เช่น การจัดการองค์กรของกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มประมงพื้นบ้าน เป็นต้น

9. สาขาภาษาและวรรณกรรม หมายถึง ความสามารถผลิตผลงานเกี่ยวกับด้านภาษาทั้งภาษาถิ่น ภาษาโบราณ ภาษาไทยและการใช้ภาษา ตลอดทั้ง ด้านวรรณกรรมทุกประเภท เช่น การจัดทำสารานุกรม ภาษาถิ่น การปริวรรต หนังสือโบราณ การฟื้นฟูการเรียนการสอนภาษาถิ่นของท้องถิ่นต่างๆ เป็นต้น

10. สาขาศาสนาและประเพณี หมายถึง ความสามารถประยุกต์และปรับใช้หลักธรรมคำสอน ทางศาสนา ความเชื่อ และประเพณีดั้งเดิมที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อการประพฤติปฏิบัติให้บังเกิดผลดีต่อบุคคลและสิ่งแวดล้อม จากทัศนะของนักวิชาการ จึงชี้ให้เห็นว่า ขอบเขตหรือสาขาของภูมิปัญญานั้นแบ่งออกได้มากมายหลายด้าน ซึ่งแต่ละด้านมีความสอดคล้องและมีความสัมพันธ์กับการดำรงชีวิตของคนไทยในสังคมท้องถิ่นนั้น ๆ

2.2.6 ลักษณะความสัมพันธ์ของภูมิปัญญาไทย

ยิ่งยง เทาประเสริฐ, 2542; น.16 (อ้างถึงใน วิรุฒา คงมณี, 2554; <http://www.learners.in.th/blogs/posts/503134>) ได้กล่าวว่า ภูมิปัญญาไทยสามารถสะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกัน คือ

1. ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกันระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช และธรรมชาติ
2. ความสัมพันธ์ของคนกับคนอื่น ๆ ที่อยู่ร่วมกันในสังคม หรือในชุมชน
3. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์สิ่งเหนือธรรมชาติ ตลอดทั้งสิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ทั้งหลายทั้ง 3 ลักษณะนี้ คือ สามมิติของเรื่องเดียวกัน หมายถึง ชีวิตชุมชน สะท้อนออกมาถึงภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตอย่างมีเอกภาพเหมือนสามมุมของรูปสามเหลี่ยม ภูมิปัญญาจึงเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของคนไทยจะเห็นได้ว่าลักษณะภูมิปัญญาที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมจะแสดงออกมาในลักษณะภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตขั้นพื้นฐานด้านปัจจัยสี่ การบริหารจัดการองค์กร ตลอดทั้งการประกอบอาชีพต่าง ๆ เป็นต้น

ภูมิปัญญาที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนอื่นในสังคม จะแสดงออกมาในลักษณะจารีต ขนบธรรมเนียม ประเพณี ศิลปะและนันทนาการ ภาษา และวรรณกรรม ตลอดทั้งการสื่อสารต่าง ๆ เป็นต้น

ส่วนภูมิปัญญาที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือสิ่งเหนือธรรมชาติจะแสดงออกมาในลักษณะของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศาสนา ความเชื่อต่าง ๆ เป็นต้น

จากความหมายของภูมิปัญญาไทยที่กล่าวมาข้างต้น อาจสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาไทย หมายถึงองค์ความรู้ ความสามารถ และทักษะของคนไทยที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเลือกสรร เรียนรู้ ปรับแต่ง และถ่ายทอดสืบต่อกันมา เพื่อให้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย

2.2.7 ประโยชน์ของภูมิปัญญาชาวบ้าน

ชลทิศย์ เอี่ยมสำอางค์ และ วิศนี ตระกูล (2533; น.229-230) ให้ความหมายประโยชน์ของภูมิปัญญาชาวบ้านออกเป็น 6 ประการ ดังนี้

1. ช่วยให้คนในท้องถิ่นนั้นดำรงชีวิตอยู่ด้วยความสงบสุขกลมกลืนกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ความเชื่อ และข้อห้ามต่าง ๆ สามารถใช้เพื่อป้องกัน ทำลายสิ่งแวดล้อม และช่วยให้เกิดการอนุรักษ์ธรรมชาติได้อย่างดี

2. สามารถนำมาใช้เพื่อควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมเดียวกัน บารมีของบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วและเป็นเคารพนับถือกันมา สามารถนำสวรรค์ กรรมและวาสนา ส่งผลต่อพฤติกรรมของชาวบ้าน ความซาบซึ้งในนิทานพื้นบ้าน นิทานชาดก ส่งผลให้คนอ่านอนสอนง่าย รักสงบ มีความพากเพียรต่อสู้กับความทุกข์ยากและลดการกตัญญูได้สูง

3. ให้ประโยชน์ด้านการรักษาสุขภาพอนามัย และการรักษาพยาบาลเป็นกระบวนการรักษาที่ช่วยเยียวยา และยกระดับจิตใจของผู้ป่วยให้มีพลังใจต่อสู้กับโรคร้ายไข้เจ็บ

4. ช่วยส่งเสริมและดำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของสังคมนั้น จารีตประเพณี ขนบธรรมเนียม ตลอดจนวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน เป็นเรื่องที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาแต่บรรพบุรุษ การปรับเปลี่ยน การประยุคต์และการสืบทอด ล้วนแล้วแต่ต้องอาศัยภูมิปัญญาของคนในสังคม เพื่อให้เกิดความสอดคล้องเหมาะสมกับสภาพการณ์ และเงื่อนไขที่เปลี่ยนไป ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่ต้องภาคภูมิใจ เพราะเป็นคุณลักษณะเฉพาะท้องถิ่น

5. มีประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในปัจจุบันซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่ประยุคต์แล้ว นำมาใช้ประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น เรื่องของการเกษตรกรรม ธรรมชาติ การแก้ปัญหาเรื่องการใช้น้ำเพื่อเกษตร การป้องกันกำจัดแมลงโดยไม่ใช้สารเคมี

6. ช่วยให้เข้าใจชุมชนและสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการกำหนดท่าทีและเนื้อหาการทำงานกับชุมชน ให้การทำงานด้านการพัฒนาการจัดการศึกษามีความเหมาะสม กับชีวิตความต้องการและสภาพท้องถิ่น ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นประโยชน์ก็จะเกิดกับกลุ่มเป้าหมายอย่างแท้จริง

2.3 แนวคิดการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (Cultural Reproduction)

การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม เกิดขึ้นเพื่อเป็นหลักประกันว่า ความคิด ความเชื่อ ค่านิยมที่ได้รับการยอมรับจากสมาชิกในสังคมส่วนใหญ่ จะคงอยู่และถูกนำไปใช้เป็นแนวปฏิบัติในหมู่คณะอย่างต่อเนื่อง และสืบทอดไปยังรุ่นต่อรุ่น การทบทวนวรรณกรรมในส่วนนี้จึงเป็นการทำความเข้าใจความหมายและกระบวนการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม โดยมีรายละเอียดดังนี้

การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมเป็นกระบวนการที่รองรับความยั่งยืนและเป็นหลักประกันความต่อเนื่องของวัฒนธรรม เมื่อเกิดวัฒนธรรมขึ้นต้องผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดวัฒนธรรม ถ้าวัฒนธรรมที่กำเนิดขึ้นมาใหม่ไม่ได้รับการผลิตซ้ำ วัฒนธรรมใหม่นั้นก็จะมีอายุเพียงสั้นๆ แล้วก็สูญหายไป แนวคิดนี้เกิดมาจากการผลิตซ้ำด้านวัตถุแบบทุนนิยม (Materials Reproduction) การผลิตซ้ำแรงงาน เช่น การหาคนงานรุ่นใหม่ทดแทนและการผลิตซ้ำ ด้านความคิด/จิตสำนึกอุดมการณ์ (Ideological/Mental Reproduction) ซึ่งมาร์กซ (ม.ป.ป. อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ และ สมสุขหินวิมาน, 2551; น.60-69) เห็นว่าวัตถุทุกชนิดที่พบเห็นจำเป็นต้องถูกวิเคราะห์ไปให้ถึงกระบวนการผลิต

ทั้งนี้ ครอมป์ตัน (2535; น.97-106 อ้างถึงใน รุ่งนภา ขรรขเกษมสุข, 2550; น.53) ได้อธิบายความหมายการผลิตซ้ำ ของ Marx เพิ่มเติมว่าวิธีการผลิตของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเป็นการผลิตซ้ำความไม่เท่าเทียมกันในสังคม ซึ่งจะนำไปสู่ความไม่เท่าเทียมกันทางชนชั้น ระหว่างกลุ่มคนที่หาเลี้ยงสังคมและชนชั้นผู้ผลิต และเนื่องจากวิธีการผลิตอยู่บนโครงสร้างการผลิตของตลาดแบบทุนนิยม กระบวนการผลิตจะทำหน้าที่ผลิตซ้ำ อุดมการณ์ที่ครอบงำสังคมผ่านทางการศึกษาและวัฒนธรรม รวมไปถึงการตระหนักเรื่องชนชั้น ดังนั้น การผลิตซ้ำ จึงเป็นแกนสำคัญของวิธีการผลิตของระบบทุนนิยมที่ไม่ได้สร้างเพียงแค่ตัวสินค้า หรือมูลค่าส่วนเกิน แต่ยังสร้างการผลิตซ้ำ ความสัมพันธ์ทางอำนาจของทุนนิยมด้วยสอดคล้องกับกรัมสกี (ม.ป.ป. อ้างถึงใน รุ่งนภา ขรรขเกษมสุข, 2550; น.53-54) นักทฤษฎีวิพากษ์ที่ได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดของมาร์กซ ได้อธิบายการผลิตซ้ำว่า เป็นการได้มาซึ่งผลประโยชน์ของกลุ่มชนชั้น ปกครองหรือกลุ่มที่มีอำนาจทางสังคม โดยคนส่วนใหญ่ได้ยอมรับแนวคิด ระเบียบทางสังคม ทศนคติด้านการเมืองและรูปแบบการใช้ชีวิตผ่านการหล่อหลอมจากสถาบันในสังคม เช่น โรงเรียน ศาสนา สื่อมวลชน ครอบครัว ซึ่งผลประโยชน์ที่กลุ่มชนชั้นปกครองจะได้รับจากการผลิตซ้ำ คือ การได้รับเกียรติชื่อเสียงเพิ่มขึ้น หรือการได้รับการยอมรับทางอำนาจ

สำหรับบูร์ดิเยอ (2532, 2541 อ้างถึงใน รุ่งนภา ขรรขเกษมสุข, 2550; น.55-57) เห็นว่าการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม คือยุทธศาสตร์ซึ่งเกิดมาจากการที่แต่ละบุคคลรับรู้ถึงกฎกติกาในกลุ่มสังคมและนำไปใช้

ปฏิบัติตามสถานการณ์ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะรักษาหรือเพิ่มพูนทรัพย์สินทั้งในระดับบุคคลและระดับกลุ่ม รูปแบบยุทธศาสตร์การผลิตซ้ำ มี 2 รูปแบบคือ 1) ยุทธศาสตร์การผลิตซ้ำ (Reproduction Strategy) เป็นกระบวนการดำรงและพัฒนาสถานะ และ 2) ยุทธศาสตร์การแปลงซ้ำ (Reconversion Strategy) เป็นกระบวนการป้องกัน รักษา และปรับปรุงตำแหน่งของแต่ละคนในโครงสร้างสังคม ทั้งนี้วิธีการที่ใช้ในการผลิตซ้ำ ทางวัฒนธรรมสามารถทำได้ตั้งแต่การควบคุมจำนวนบุตร การสืบทอดมรดก การลงทุนด้านศึกษา การลงทุนทางเศรษฐกิจ การลงทุนทางสังคม การสมรส และการดำรงสถานะทางสังคม ผลที่ได้จากการผลิตซ้ำ ทางวัฒนธรรมขึ้น อยู่กับวิธีการที่ใช้ กฎและประเพณีการสืบทอดมรดก ตลาดแรงงาน ระบบการศึกษา ฯลฯ และความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชนชั้น

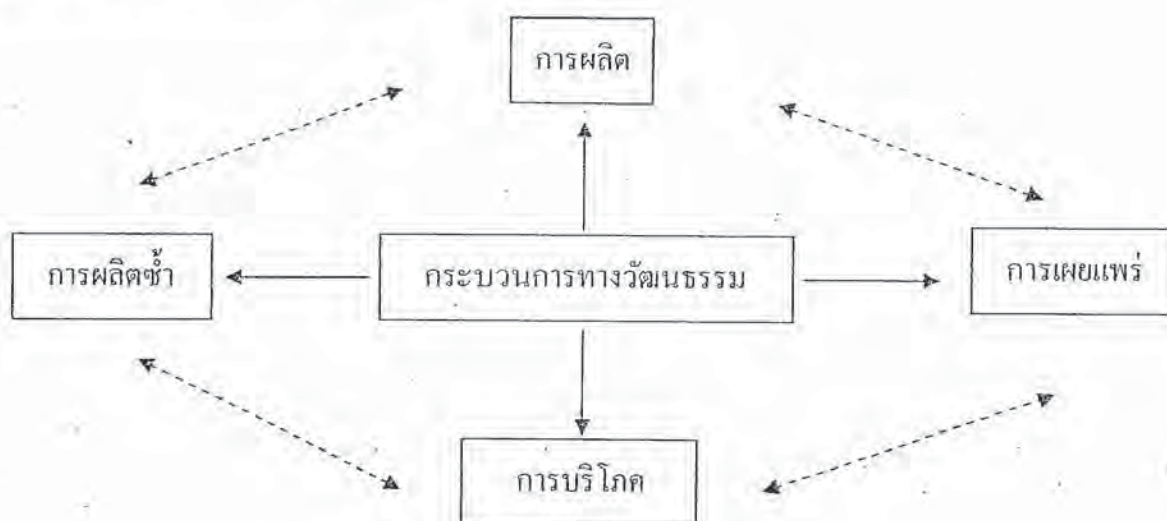
ต่อมาวิลเลียมส์ นักทฤษฎีวิพากษ์รุ่นหลังและนักวัฒนธรรมศึกษาสำนักเบอร์มิงแฮม(ม.ป.ป. อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน, 2551;น. 67-69) ได้อธิบายแนวความคิดเรื่องการผลิตทางวัตถุของมาร์กซ์เพิ่มเติมว่า ไม่เพียงแต่วัตถุเท่านั้น ที่ต้องมีการผลิต แม้แต่วัฒนธรรม อุดมการณ์/จิตสำนึกก็ต้องผ่านกระบวนการผลิตเช่นเดียวกัน (Cultural Production) โดยวัฒนธรรมแบ่งได้ 2 ประเภท คือ 1) วัฒนธรรมที่มีชีวิตอยู่ (Lived Culture) หมายถึง วัฒนธรรมทุกอย่างอยู่ในช่วงเวลานี้ สถานที่หนึ่งและเฉพาะคนที่มีชีวิตอยู่ในช่วงเวลานั้นเท่านั้นที่จะเข้าถึงและสัมผัสวัฒนธรรมดังกล่าวได้ 2) วัฒนธรรมที่ได้รับการบันทึกไว้ (Record Culture) หมายถึง บางส่วนของวัฒนธรรมที่มีชีวิตอยู่และได้รับการบันทึกหรือผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดต่อมา หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “วัฒนธรรมแห่งยุคสมัย”(Culture of the Period) ซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของ “ประเพณีในการเลือกสรร” (Selective Tradition)

เนื่องจากว่าในชีวิตประจำวันของคนเรามีวัฒนธรรมที่ถูกสร้างขึ้น ใหม่ตลอดเวลา แต่ประเพณีในการเลือกสรรจะทำหน้าที่คัดเลือกให้วัฒนธรรมบางอย่างถูกผลิตซ้ำ ให้มีชีวิตยืนยาวต่อไป และทุกครั้งที่มีการประเพณีในการเลือกสรรเกิดขึ้น จะมีการตีความหมายให้กับวัฒนธรรมที่จะถูกบันทึกไว้เสมอ ทั้งนี้สถาบันหรือบุคคลที่มีอำนาจจะเป็นผู้ชี้ขาดความยืนยงของวัฒนธรรม และแต่ละกลุ่มสังคมก็จะมีวิธีการปฏิบัติต่อวัฒนธรรมแตกต่างกันจากการนำเสนอความหมายของการผลิตซ้ำ ทางวัฒนธรรมตามแนวคิดของนักวิชาการดังกล่าวข้างต้น

2.3.1 การวิเคราะห์การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม

การวิเคราะห์การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมเป็นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมทั้งในระดับที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม ประกอบไปด้วยผู้ผลิตวัฒนธรรม เนื้อหาสาระ สถานที่ สื่อที่ใช้ในการสืบทอด และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมจึง

เกิดการสื่อสารขึ้น เพื่อสืบทอดหรือขยายผู้เผยแพร่วัฒนธรรม เพิ่มช่องทางในการสื่อสารทางวัฒนธรรม และเพิ่มสมาชิกใหม่ในองค์การ การผลิตซ้ำ ทางวัฒนธรรมจะมีความหมายสมบูรณ์ก็ต่อเมื่อเป็นการผลิตซ้ำ ที่มีรหัส ความหมายหรือความเชื่อบางประการแฝงอยู่เบื้องหลัง ดังนั้น วิลเลียมส์ (ม.ป.ป. อ้างถึงใน กาญจนาน แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน, 2551; น.67-69, 662-666, 673-678) จึงเสนอแนวทางการศึกษา กระบวนการผลิตและผลิตซ้ำ ทางวัฒนธรรมซึ่งมีองค์ประกอบ 4 ด้าน ได้แก่ การผลิต การเผยแพร่การ บริโภค และการผลิตซ้ำ ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาวัฒนธรรมองค์การ โดยพิจารณาว่า วัฒนธรรมในองค์การถูกผลิตขึ้นมาได้อย่างไร ใครเป็นผู้ผลิตวัฒนธรรม วัฒนธรรมดังกล่าวมีการเผยแพร่ หรือสื่อสารในองค์การอย่างไร สมาชิกในกลุ่มรับรู้และเข้าใจวัฒนธรรมเหล่านี้ อย่างไร อีกทั้งสมาชิกใน กลุ่มมีวิธีการผลิตซ้ำ วัฒนธรรมองค์การอย่างไร ตามภาพ

ภาพที่ 2 : ภาพกระบวนการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม

กาญจนาน แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน, 2551; น.675

จากภาพ นอกจากวิลเลียมส์ (ม.ป.ป. อ้างถึงใน กาญจนาน แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน, 2551; น. 67-69, 662-666, 673-678) จะได้ให้แนวทางในการวิเคราะห์กระบวนการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม Grisworld (2004) ได้อธิบายเพิ่มเติมถึงกระบวนการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมทั้ง 4 ด้าน สอดคล้องกับวิลเลียมส์ ไว้ดังนี้

1) ด้านการผลิต คือ การพิจารณาว่าวัฒนธรรมได้รับการผลิตและสร้างความหมายขึ้น มาได้ อย่างไร ใครเป็นผู้ผลิตทางวัฒนธรรม ผู้ผลิตสร้างสัญลักษณ์หรือสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมอย่างไร ทั้งนี้ Griswold (2547; น.80-85) ได้อธิบายว่าการผลิตวัฒนธรรมมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลง

สภาพแวดล้อมภายนอกองค์กร เช่น ระบบการตลาด ผู้ซื้อผู้บริโภค ผู้ที่มีอำนาจทางการตลาด รวมทั้งโครงสร้างทางการเมือง สังคม และวัฒนธรรม ผู้ผลิตวัฒนธรรมจะทำการตรวจสอบสภาพแวดล้อมอย่างรอบคอบ เพื่อที่จะผลิตวัฒนธรรมให้มีความสอดคล้องกับความต้องการของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เพื่อต่อสู้กับคู่แข่ง การผลิตวัฒนธรรมจะนำไปสู่การสร้างความหมายของวัตถุทางวัฒนธรรม โดยการสร้างความหมายทางวัฒนธรรมต้องอาศัยความเข้าใจที่ตรงกัน ทั้ง ผู้ผลิตและผู้รับด้วย

2) ด้านการเผยแพร่ คือ การพิจารณาว่า ผู้ผลิตวัฒนธรรมดำเนินการเผยแพร่วัฒนธรรมให้เป็นที่รับรู้กันในองค์กรอย่างไร การเผยแพร่วัฒนธรรมเกิดมาจากการที่แต่ละกลุ่มสังคมพยายามที่จะผลิตวัฒนธรรมให้เป็นของตนเอง ดังนั้น จึงทำให้ผู้ผลิตวัฒนธรรมและสมาชิกในกลุ่มร่วมกันสร้างความหมายและวิถีทางการรับรู้วัตถุทางวัฒนธรรม และดำเนินการแบ่งปันความหมายทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ด้วยวิธีการต่างๆ ให้เป็นที่รับรู้กันภายในกลุ่ม ซึ่งอาจจะทำให้เกิดผลประโยชน์หรือเป็นอุปสรรคต่อการขับเคลื่อนกลุ่มก็ได้ การเผยแพร่วัฒนธรรมเป็นกิจกรรมการแลกเปลี่ยนความรู้ในระดับปัจเจกบุคคล ระดับกลุ่มย่อยและระดับกลุ่มใหญ่ของสมาชิกทั้งหมดในกลุ่ม เพื่อให้สมาชิกในกลุ่มรับรู้ความหมายทางวัฒนธรรมขององค์กร ผู้ผลิตวัฒนธรรมจะดำเนินการกระตุ้นเตือนให้สมาชิกในกลุ่มประพฤติดตามเป้าหมายเสมอ

3) ด้านการบริโภค คือการพิจารณาว่าสมาชิกในกลุ่มบริโภคหรือรับรู้วัฒนธรรมที่ถูกเผยแพร่อย่างไร และความหมายของวัฒนธรรมที่สมาชิกในกลุ่มรับรู้มีการเปลี่ยนแปลงจากสิ่งที่ผู้ผลิตวัฒนธรรมได้สร้างขึ้น ไว้อย่างไรบ้าง ทั้งนี้ การรับรู้ของปัจเจกบุคคลเกี่ยวข้องกับการรับรู้ทางสังคม (Social Mind) ในฐานะสมาชิกของกลุ่มที่เข้าไปมีส่วนร่วม ซึ่งเกิดขึ้นมาจากการสื่อสารระหว่างบุคคล อันจะทำให้เกิดความคิดที่แตกต่างเมื่อมารวมอยู่กันเป็นหมู่คณะ เนื่องจากการรับรู้ทางสังคมมีที่มาจากความสนใจเฉพาะส่วนบุคคล อารมณ์ความรู้สึก และการทำความเข้าใจความหมายจากสัญลักษณ์หรือวัตถุที่รับรู้และมองเห็น ความแตกต่างของระดับชนชั้น ในสังคมและประสบการณ์ที่สะสมมาจะส่งผลให้แต่ละคนมีการรับรู้ทางวัฒนธรรมที่ต่างกันไป

4) ด้านการผลิตซ้ำ คือการพิจารณาว่าวัฒนธรรมถูกผลิตซ้ำ ต่อเนื่องเพื่อให้ดำรงอยู่อย่างไร ทั้งนี้ การผลิตซ้ำ มีความเกี่ยวข้องกับการสื่อสารทางวัฒนธรรมซึ่งมีผลต่อการรับรู้ความหมายทางวัฒนธรรม โดยเทคโนโลยี กลุ่มคน และสังคมมีความสัมพันธ์ต่อการสร้างและการเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของกลุ่ม เพราะสมาชิกในกลุ่มมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและความรู้ทางวัฒนธรรมตลอดเวลา ซึ่งการผลิตซ้ำสามารถทำได้โดยการสื่อสารผ่านตัวบุคคลหรือการใช้สื่อเทคโนโลยี ด้วยวิธีต่างๆ ดังนี้

(1) การบอกเล่า การบอกเล่าเป็นการสื่อสารแบบเผชิญหน้า (Face to Face) ซึ่งถูกใช้ในการแบ่งปันความรู้ร่วมกันอย่างกว้างขวาง การใช้รูปแบบการสื่อสารด้วยการบอกเล่าสามารถพบได้ตั้งแต่ในระดับครอบครัว กลุ่มเพื่อน หรือในกลุ่มที่ทำงาน ความรู้ที่ถูกรวบรวมอย่างต่อเนื่องจะกลายมาเป็นแหล่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ในการสื่อสารด้วยวิธีการบอกเล่า คำศัพท์หรือเรื่องราวที่ถูกลำเลียงมาใช้ในการสื่อสารจะมีลักษณะเฉพาะเจาะจง มีการแต่งเติมไปด้วยเรื่องมหัศจรรย์พลังลึกลับและเรื่องทางจิตวิญญาณให้ได้ทีเดียวหนึ่งเท่านั้น เรื่องที่เกิดขึ้นจริงและข้อมูลทางประวัติศาสตร์ส่วนมากมักถูกมองข้ามไป

(2) การบันทึกลายลักษณ์อักษร ความรู้ที่ได้มาจากการบันทึกลายลักษณ์อักษรที่ปรากฏในงานเขียนเป็นการแบ่งเรื่องราวทางประวัติศาสตร์จากตำนาน และเป็นการเสริมความรู้ของปัจเจกบุคคลอย่างเฉพาะเจาะจง งานเขียนมีอิทธิพลต่อกลุ่มสังคมเพราะงานเขียนจะทำหน้าที่สร้างความสัมพันธ์ของหมู่คณะเป็นสื่อกลางระหว่างสมาชิกที่ไม่เคยรู้จักหรือไม่เคยพบกันมาก่อนใช้ในการพัฒนาความรู้หรือเชื่อมความสัมพันธ์ในกลุ่มของตน ตัวอย่างเช่นการสื่อสารทางการค้าผ่านทางหนังสือสัญญาการค้าขาย การสื่อสารทางการเมืองหรือทางศาสนาผ่านทางเอกสารที่บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรหรือการสื่อสารระหว่างบุคคลด้วยการใช้จดหมาย

นอกจากนี้งานเขียนยังสามารถนำไปใช้อ้างอิงทางกฎหมายได้ งานเขียนในที่นี้ยังรวมไปถึงเอกสารที่มักปรากฏในกลุ่มสังคมใดสังคมหนึ่งด้วย อาทิ จดหมายข่าว พันธกิจ การประกาศ ระเบียบ คู่มือ รายงาน ซึ่งเป็นการแสดงการสื่อสารที่เป็นทางการของกลุ่มเพราะมีความชัดเจน แน่นนอนและสามารถควบคุมได้ ส่วนงานเขียนที่ไม่เป็นทางการ เช่น ข้อความหรือภาพวาดบนกำแพง (Graffiti) สามารถเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมที่ไม่ได้กล่าวถึงอย่างเป็นทางการหรือแสดงถึงอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดของสมาชิกที่เกิดขึ้นจริงในกลุ่ม งานเขียนถือเป็นประโยชน์ในการสืบหาวัฒนธรรมที่ถูกประกาศออกมาเกี่ยวกับสิ่งที่ไม่ได้ถูกกล่าวถึง

(3) สื่ออิเล็กทรอนิกส์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์มี 2 รูปแบบคือ สื่ออิเล็กทรอนิกส์สองทาง ได้แก่ โทรศัพท์ โทรทัศน์ แฟกซ์ อินเทอร์เน็ต และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ทางเดียว ได้แก่ วิทยุโทรทัศน์ คาสเซ็ท ซีดี สื่ออิเล็กทรอนิกส์เหล่านี้มีคุณสมบัติร่วมกันคือ

ก) สื่ออิเล็กทรอนิกส์ทำหน้าที่เชื่อมโยงผู้คนต่างสถานที่ให้ติดต่อสื่อสารกันได้ ไม่มีช่องว่างเรื่องเวลา สามารถนำเสนอไปยังผู้คนกลุ่มใหญ่มากกว่าสิ่งตีพิมพ์ เช่น จดหมายอิเล็กทรอนิกส์ (E-mail) ที่สามารถใช้ในการกระจายข่าวสารไปยังทั่วโลก

ข) สื่ออิเล็กทรอนิกส์สามารถแสดงความคิดและอารมณ์ที่เกิดขึ้นจริงในขณะนั้นได้และการสร้างความใกล้ชิดระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร

ค) สื่ออิเล็กทรอนิกส์ทำให้การเข้าถึงวัฒนธรรมมีความเป็นประชาธิปไตยในเรื่องของเขตแดนและเวลา เช่น การบันทึกการแสดงคอนเสิร์ตไว้ในเทปบันทึกภาพและเสียงที่ทำให้ผู้ชมสามารถเลือกฟังหรือรับชมที่ใดเวลาใดก็ได้ ไม่มีข้อจำกัดในเรื่องของเวลาและสถานที่

ง) สื่ออิเล็กทรอนิกส์ทำให้การเข้าถึงวัฒนธรรมง่ายมากขึ้น ลดข้อจำกัดด้านพื้นฐานการศึกษา ในขณะที่การสื่อสารด้วยการเขียนต้องการทักษะมากมาย แต่ในการสื่อสารด้วยสื่ออิเล็กทรอนิกส์โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางโทรทัศน์หรือโทรศัพท์ ต้องการทักษะที่ใช้ในการสื่อสารน้อยกว่า อีกทั้ง มนุษย์สามารถควบคุมและใช้งานได้แบบเสมือนจริง เช่น การรับชมรายการที่น่าสนใจผ่านทางโทรทัศน์ การติดตามข่าวสารได้จากทั้ง หนังสือพิมพ์และทางวิทยุหรือโทรทัศน์ การแสดงความคิดเห็นหรือความรู้ผ่านทางการใช้โทรศัพท์ รายการทอล์คโชว์ (Talk Show) หรือทางเว็บไซต์ นอกจากนี้ การสื่อสารผ่านสื่ออิเล็กทรอนิกส์สามารถนำไปเป็นเครื่องมือในการเมืองหรือนำเสนอแนวคิด ค่านิยมที่มีอิทธิพลต่อคนในสังคมได้ รวมถึงสามารถนำไปใช้สร้างโอกาสทางธุรกิจ หรือสร้างปัญหาสังคมเพิ่มขึ้นอีกด้วย (Griswold, 2547; น.158-170)

สามารถสรุปได้ว่า การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม หมายถึง การปกป้อง ดำรงรักษาหรือเพิ่มพูนวัฒนธรรมที่มีการผลิตขึ้นในกลุ่มสังคม เมื่อเกิดการผลิตและสร้างความหมายทางวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมา สมาชิกจะทำการคัดเลือกความคิด ความเชื่อ ค่านิยมหรือการปฏิบัติที่เหมาะสมและทำการผลิตซ้ำ ด้วยวิธีการต่างๆ จนเกิดการยอมรับเป็นบรรทัดฐานเพื่อการอยู่ร่วมกันแสดงถึงความเป็นหนึ่งเดียวของกลุ่ม สร้างความแตกต่างระหว่างกลุ่ม วัฒนธรรมใดที่มีการผลิตขึ้น แล้วไม่ได้รับการยอมรับ วัฒนธรรมนั้นก็จะตายไปในที่สุด ทั้งนี้ สถาบันหรือบุคคลที่มีอำนาจจะเป็นผู้ชี้ขาดความยั่งยืนของวัฒนธรรม และแต่ละกลุ่มสังคมก็จะมีแนวทางปฏิบัติด้านวัฒนธรรมแตกต่างกัน

2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

รัชฎา จิรา ศรिता (2552; น. บทคัดย่อ) ศึกษา “การสื่อสารกับการผลิตซ้ำ เพื่อสืบทอดพิธีสามปีสี่รวงข้าว ของชุมชนไทลื้อ บ้านลำ อำเภอยางคำ จังหวัดพะเยา” พบว่า กระบวนการผลิตซ้ำ เพื่อสืบทอดวัฒนธรรมของพิธีสามปีสี่รวงข้าวและความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารในกระบวนการผลิตซ้ำ ในยุคก่อน พ.ศ.2539 นั้น ใช้รูปแบบการสื่อสารแบบปากต่อปากในการถ่ายทอดข้อมูลชุมชน รวมถึงวัฒนธรรมประเพณี ซึ่งในยุคนี้ยังขาดการสื่อสารแบบที่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ผู้ที่ทำการถ่ายทอดข้อมูลเหล่านี้ มักจะเป็นผู้นำชุมชน ส่วนผู้รับสารก็ได้แก่สมาชิกในชุมชน ในยุค พ.ศ.2539-2544 รูปแบบการถ่ายทอดความรู้ของผู้นำชุมชนยังคงเป็นแบบเล่าปากต่อปาก

และขาดการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรเช่นเดียวกับยุคแรก ทำให้เนื้อหาและรูปแบบของพิธีกรรมสามปี สี่รวงข้าวสืบทอดมาไม่ครบถ้วน ทำให้ผู้รับสารเริ่มขาดความรู้ในพิธีกรรมสามปี สี่รวงข้าว และในยุค พ.ศ. 2545-ปัจจุบัน ผู้ที่มีบทบาทหน้าที่สำคัญในพิธีกรรมสามปีสี่รวงข้าวยังคงเป็นกลุ่มผู้นำชุมชนและ รูปแบบการถ่ายทอดความรู้ยังเป็นการเล่าแบบปากต่อปาก แต่เริ่มมีการใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยบันทึก ข้อมูลไว้บ้าง ทั้งนี้เนื่องจากผลกระทบจากการสื่อสารแบบปากต่อปากยุคก่อนๆ ส่งผลทำให้ผู้รับสารใน ยุคนี้มีความรู้เกี่ยวกับพิธีกรรมสามปีสี่รวงข้าวน้อยมากและตระหนักถึงคุณค่าของพิธีกรรมสามปีสี่รวง ข้าวน้อยลง และจะยิ่งส่งผลต่อการสืบทอดพิธีกรรมสามปีสี่รวงข้าวในรูปแบบที่ไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ ต่อไปในอนาคต

กฤษณ์ แสันทวี (2552 ; น.บ.ทลัดย่อ) ทำวิจัยเรื่อง“ลำพวน: การวิเคราะห์การสื่อสารกับการสืบทอดอัตลักษณ์ของชาวไทยพวน อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี” เพื่อหาหนทางในการธำรงรักษาและสืบทอดวัฒนธรรมของชาวไทยพวน ประเภท“ลำพวน” พบว่า เจือปนปัจจัยภายในที่เอื้ออำนวยต่อการสืบทอดลำพวนเป็นเรื่องของเนื้อหาสาระที่ถูกถ่ายทอด ซึ่งสามารถปรับเปลี่ยนหรือประยุกต์ได้อย่างแพร่หลาย ตามสถานการณ์และสถานะในปัจจุบัน รวมถึงช่องทางหรือโอกาส และพื้นที่ในการแสดงที่เอื้ออำนวยในทุกโอกาสและทุกสถานที่ และปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่เกื้อหนุนให้มีการสืบทอดสื่อพื้นบ้านชนิดนี้คือ ความสนุกสนาน ที่ได้รับการชมหมอลำพวน แนวทางการอนุรักษ์ลำพวนอาจทำได้โดยเพิ่มหรือปรับเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอให้มีความน่าสนใจมากขึ้น นอกจากนี้ควรเพิ่มหน้าที่ในด้านอื่นๆ ให้กับลำพวนภายใต้บริบทปัจจุบันด้วย โดยเฉพาะหน้าที่ระดับปัจเจกบุคคล ตลอดจนการรักษาหน้าที่ในการสร้างอัตลักษณ์ไว้ และพยายามสร้างหน้าที่ของประเพณีนี้ให้สอดคล้องกับบริบทของไทย ในปัจจุบัน ทั้งนี้ ควรคำนึงถึงสิทธิของเจ้าของวัฒนธรรมที่จะมีส่วนในการตัดสินใจในการผลิตซ้ำ เพื่อสืบทอดลำพวนอย่างจริงจังและจริงใจ ตลอดจนการได้รับแรงสนับสนุนและความร่วมมือจากฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในชุมชนด้วย

นิษฐา ทรุ่นเกษม. (มปป.) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง กระบวนการผลิตซ้ำ และสร้างใหม่ของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนบ้านหนองขาว อำเภอดำม่วง จังหวัดกาญจนบุรี พบว่า บ้านหนองขาว เกิดจากการรวมตัวกันของหมู่บ้านเก่าสองหมู่บ้าน คือ บ้านคงรังและบ้านคงกระเตือง ซึ่งถูกพม่าตีแตกในระหว่างสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ปี พ.ศ.2310 บ้านเรือนและวัดวาอารามถูกเผาพังพินาศ ภายหลังสงคราม ชาวบ้านที่พากันหลบหนีภัยสงครามไปอยู่ตามเขากันเป็นเวลานาน มารวมตัวกันอยู่บริเวณริมหนองน้ำใหญ่ที่เรียกว่า "หนองหญ้าดอกขาว" ต่อมาชื่อหนองน้ำนั้นได้กลายเป็นชื่อเรียกหมู่บ้าน โดยสั้นๆว่า "หนองขาว"

นับจากนั้นเป็นต้นมา ชุมชนบ้านหนองขาวได้ผ่านความเจริญเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ จำนวนประชากร และครัวเรือนมีเป็นจำนวนมาก และเนื่องจากหนองขาวตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมโบราณประกอบกับลักษณะของพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ เอื้ออำนวยต่อการประกอบอาชีพต่างๆ จึงเป็นที่ดึงดูดผู้คนที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และมีความถนัดในด้านอาชีพต่างๆ ให้เข้ามาตั้งถิ่นฐาน อาทิ คนจีนที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งทำการค้าขาย คนไทยคนมอญที่ทำสวนและนาข้าวในที่ลุ่ม และพวกลาวที่ทำไร่ทำนา เป็นต้น

จากอดีตจวบจนปัจจุบัน คนหนองขาวได้พยายามจะรักษาวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนให้คงอยู่ในสภาพเดิม แต่ทว่า ความเปลี่ยนแปลงจากภายนอกภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ที่หลังไหลเข้ามาในชุมชนอย่างรวดเร็ว ทั้งการปรับปรุงสภาพและขยายตัวของถนน การเกิดขึ้นของสิ่งก่อสร้างสมัยใหม่จำนวนมาก และความเจริญทางเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสาร ตลอดจนความหนาแน่นของจำนวนประชากรในชุมชนที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ได้กระทบกระเทือนต่อความเป็นชุมชนบ้านหนองขาว และส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ชาวบ้านหนองขาวยังคงรักษาความเชื่อพื้นบ้าน ประเพณีพิธีกรรมเก่าแก่ และภูมิปัญญาพื้นบ้านให้สืบทอดต่อมาได้จนกระทั่งถึงปัจจุบัน แม้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น ประเพณีหรือกิจกรรมบางอย่างจะผ่านกระบวนการปรับเปลี่ยนรูปแบบเพื่อให้เหมาะสมแก่สถานการณ์ของสังคม แต่ "ความหมาย" ที่อยู่ภายใต้รูปแบบนั้น ชาวบ้านยังคงรักษาไว้ได้ดังเดิม ยกตัวอย่างเช่น การปรับคำร้องเพลงเหย่ยเพื่อสอนเด็กนักเรียนชั้นประถมให้สืบทอดจากรุ่นพ่อแม่ หรือการจัดกิจกรรมตลาดนัดวัฒนธรรมบ้านหนองขาวเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว แต่เนื้อหาของกิจกรรมดังกล่าวก็คือ การเชื่อมโยงสายสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน ขณะเดียวกันก็จะได้ใส่ความรู้เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งต่อคนนอกชุมชน เช่นนักท่องเที่ยว และคนในชุมชนเอง โดยเฉพาะเด็กๆ ในชุมชนที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดงาน

โสธิตพันธ์, (2548. อ้างถึงใน; นฤมล สุขพันธ์, 2549; น.25) ได้ศึกษาเรื่อง กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน : กรณีศึกษาป่าชุมชนเข้าห้วยช้าง ค่ำบดตะโหมด อำเภอดะโหมด จังหวัดพัทลุง ผลการศึกษาพบว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ได้พัฒนามาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่เริ่มตั้งถิ่นฐานจนมาถึงปัจจุบัน โดยระยะแรกเป็นการเรียนรู้ในการพึ่งพิงป่าเพื่อการยังชีพเป็นหลัก ต่อมาชุมชนมีการพัฒนาตนเองจากการเป็นชุมชนเกษตรกรรมเพื่อการยังชีพมาเป็นเกษตรกรรมเพื่อการผลิตตามอิทธิพลของปัจจัยภายนอก ได้แก่ นโยบายของรัฐและกระแสการพัฒนาที่เข้ามาเกี่ยวข้อง รูปแบบการใช้ประโยชน์จากป่าจึงเปลี่ยนไปเป็นการบุกเบิกพื้นที่ป่าเป็นที่ดินทำมาหากินมากขึ้น จนปรากฏเป็นปัญหา

ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน กลุ่มผู้นำชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้นำไม่เป็นทางการ ได้ตระหนักต่อปัญหาที่เกิดขึ้นจึงได้รวมตัวกันจัดตั้งเป็นองค์กรชุมชนเพื่อหาแนวทางในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนในรูปของป่าชุมชน รวมทั้งเป็นการจัดความสัมพันธ์ใหม่บนพื้นฐานของความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เพื่อเพิ่มความสามารถในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนสำหรับพลังขับเคลื่อนที่ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ประกอบด้วยทุนของชุมชนห้าประเภท ได้แก่ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ ทุนคน ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น วิถีชีวิตที่ผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติ สถาบันทางศาสนา และความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ รวมทั้งทุนทางสติปัญญาและทุนเงินตรา ซึ่งรวมถึงกลุ่มองค์กรทุกรูปแบบในชุมชน รวมถึงปัจจัยภายนอก ได้แก่ หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง นักวิชาการ นโยบายและกฎหมาย ต่างมีปฏิสัมพันธ์เกื้อหนุนกัน

บทที่ 3

การบริหารโครงการวิจัย

ในการศึกษาเรื่อง สร้างการเรียนรู้เพื่อผลิตซ้ำภูมิปัญญาในการทำประมงของชุมชนประมงพื้นบ้านอ่าวปัตตานี นอกจากผู้วิจัยจะมุ่งศึกษาถึงภูมิปัญญาการทำประมงพื้นบ้านและแนวทางสร้างการเรียนรู้เพื่อผลิตซ้ำภูมิปัญญาในการทำประมงของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีแล้ว ในทาง การบริหาร โครงการวิจัย ผู้วิจัยยังมุ่งแสวงหาแนวทางในการพัฒนาภาคีในการดำเนินงานวิจัยร่วมกัน ระหว่างชุมชนประมงพื้นบ้านกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ยังมีการปฏิบัติการที่มุ่งหวังสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาโครงการวิจัยที่เป็น โจทย์ร่วมของชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน จ.ปัตตานีอย่างน้อย 4 โครงการ โดยเป็นการดำเนินงานวิจัยร่วมกันระหว่างชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน จ.ปัตตานีและหน่วยงาน ภาครัฐในระดับท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องอันจะเป็นการ “สร้างเวที” ให้กับชุมชน ได้พัฒนาทิศทางในการแก้ไข ปัญหาของตนเองอย่างเป็นรูปธรรม โดยผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นอีกด้วย

3.1 วิธีบริหารโครงการวิจัย

3.1.1 กลุ่มเป้าหมายและผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ

กลุ่มเป้าหมายในการศึกษาครั้งนี้ คือ ชาวประมงพื้นบ้านในพื้นที่จังหวัดปัตตานี ที่ประกอบอาชีพ ทำการประมงแบบพื้นบ้าน โดยใช้เครื่องมือประมงพื้นบ้านหากินได้ตามแนวชายฝั่งทะเลและในลำคลอง หรือในอ่าว

ในส่วนของผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (key-informant) จะใช้วิธีการจัดเวทีในการประชุมพูดคุยกับ กลุ่มเป้าหมายที่เป็นทีมวิจัยเดิมและชาวประมงพื้นบ้านที่มีความสนใจจะดำเนินงานวิจัยในอนาคต รวมทั้งภาคีอื่นๆที่มีความสนใจทั้งครู, ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ที่มีหน่วยงานอยู่ติดพื้นที่ชายฝั่ง ทะเล และหมายรวมไปถึงเจ้าหน้าที่ภาครัฐ ภาคเอกชนที่มีส่วนสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับการพัฒนาระบบการ จัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งต่างๆ เช่น ผู้แทนกรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง, ผู้แทนกรม ประมง ฯลฯ เป็นต้น เป็นการประชุมพูดคุยสนทนากับทีมวิจัยและผู้เกี่ยวข้อง เพื่อติดตามและร่วม สนับสนุนให้เกิดการร่วมมือกันพัฒนาโครงการวิจัยต่างๆ โดย แบ่งเป็น 2 ส่วนด้วยกันคือ ส่วนที่หนึ่ง เป็นการติดตามโครงการวิจัยที่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณและอยู่ระหว่างการดำเนินโครงการ และส่วนที่สอง เป็นการพัฒนาโครงการวิจัยจากชุมชนและภาคส่วนที่เกี่ยวข้องขึ้นมาใหม่

ส่วนที่หนึ่ง : การติดตามโครงการวิจัยที่กำลังดำเนินการอยู่ เป็นโครงการวิจัยที่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณในปี 2555 จำนวน 4 โครงการด้วยกัน คือ

1. โครงการสร้างการเรียนรู้ในการพัฒนาระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนให้เข้มแข็ง กรณีการจัดทำซังปะการังเทียมแบบพื้นบ้านของคนหลากหลายกลุ่ม จ.ปัตตานี
2. โครงการศึกษา ปัญหาความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากการจับสัตว์น้ำบริเวณแหล่งหญ้าทะเลอ่าวปัตตานี และการสร้างบทบาทของเยาวชนให้มีส่วนร่วมในการคลี่คลายปัญหาความขัดแย้งอย่างสันติวิธี
3. โครงการแก้ปัญหาการใช้ฉนวนตากในการทำประมงโดยประสบการณ์เกี่ยวกับการบังคับใช้กฎหมายของชาวประมงพื้นบ้าน กรณีศึกษาชุมชนประมงพื้นบ้านบางแห่งในจังหวัดปัตตานี ระยะที่ 1
4. โครงการศึกษาปัญหาความขัดแย้งจากการทำประมงและการเสริมสร้างการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความขัดแย้ง การเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรของชุมชนประมงพื้นบ้านในพื้นที่อ่าวปัตตานี ระยะที่ 1

ส่วนที่สอง : การพัฒนาโครงการวิจัยใหม่ ในปีงบประมาณ 2556 มีจำนวน 5 โครงการ ทั้งนี้โครงการวิจัยดังกล่าวจะมีลักษณะของการร่วมทุน (Co-funding) เป็นสำคัญ กล่าวคือเป็น ทุนวิจัยภายใต้ความร่วมมือระหว่าง สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น กับหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนอื่นๆ ประกอบด้วย

1. โครงการสร้างการเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูภูมิปัญญาในการประดิษฐ์เครื่องมือประมงของชุมชนประมงพื้นบ้านบางแห่ง ในพื้นที่ จ.ปัตตานี
2. โครงการสร้างการเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูภูมิปัญญาในการต่อเรือกอกและทำยัดค้ของชุมชนประมงพื้นบ้าน บ้านปาตาบูดี ต. แหลมโพธิ์ อ.ยะหริ่ง จ.ปัตตานี
3. โครงการศึกษา ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้เครื่องมือประมงพื้นบ้านและการกระจายตัวของพื้นที่การทำประมงโดยประยุกต์ใช้ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์(GIS) บริเวณหมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 3 ตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี
4. โครงการ สร้างการเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูภูมิปัญญาในการทำประมงของชุมชนประมงพื้นบ้านอ่าวปัตตานี : ศึกษากรณีการเรียนรู้ลักษณะทางกายภาพเพื่อเข้าถึงทรัพยากรประมง
5. โครงการการแก้ปัญหาการใช้ฉนวนตากในการทำประมงโดยประสบการณ์เกี่ยวกับการบังคับใช้กฎหมายของชาวประมงพื้นบ้าน กรณีศึกษาชุมชนประมงพื้นบ้านบางแห่งในจังหวัดปัตตานี ระยะที่ 2

3.2 ผลการบริหารโครงการวิจัย

โครงการสร้างการเรียนรู้เพื่อผลิตซ้ำภูมิปัญญาในการทำประมงของชุมชนประมงพื้นบ้านอ่าวปัตตานี ได้มีการดำเนินกิจกรรมตามแผนงานที่เกี่ยวข้องกับการบริหารโครงการวิจัย ประกอบไปด้วย 4 แผนงาน 5 กิจกรรมด้วยกันคือ

3.2.1 แผนงานเสริมสร้างความรู้/ความเข้าใจด้านการดำเนินงานโครงการกับกลุ่มเป้าหมาย

- การจัดเวทีประชุมเสริมสร้างความรู้ / ความเข้าใจด้านการดำเนินงาน โครงการกับกลุ่มเป้าหมาย

3.2.2 แผนงานด้านการเสริมสร้างและพัฒนาทักษะด้านกระบวนการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นให้กับทีมวิจัย

- การฝึกอบรมกระบวนการในการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
- การจัดเวทีกลุ่มย่อยเรื่องแนวคิดการผลิตซ้ำภูมิปัญญาในการทำประมงของชุมชนประมงพื้นบ้านอ่าวปัตตานี

3.2.2 แผนการติดตามและร่วมสนับสนุนการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

3.2.4 การขยายผลงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ซึ่งมีเนื้อหารายละเอียดดังนี้

3.2.1 แผนการเสริมสร้างความรู้/ความเข้าใจด้านการดำเนินงานโครงการกับกลุ่มเป้าหมาย

- การจัดเวทีประชุมเสริมสร้างความรู้ / ความเข้าใจ

กระบวนการทำงาน

การดำเนินงานของโครงการสร้างการเรียนรู้เพื่อผลิตซ้ำภูมิปัญญาในการทำประมงของชุมชนประมงพื้นบ้านอ่าวปัตตานีในปีนี้ ทางโครงการฯ ได้ให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจกับกลุ่มชาวประมงพื้นบ้านในพื้นที่จังหวัดปัตตานี ทั้งนี้เพราะกลุ่มชาวประมงพื้นบ้านเป็นกลุ่มคนที่อยู่ใกล้ชิดกับฐานทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งมากที่สุด สามารถรับรู้ถึงความเปลี่ยนแปลงต่างๆที่เกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็ว โดยให้กลุ่มชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีได้มีโอกาสดำเนินการพัฒนาศักยภาพของตนเองผ่านกระบวนการในการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อสร้างตัวตนให้แก่ชาวประมงพื้นบ้าน ให้เขา รู้จักว่าเขาคือใคร มีคืออะไร แล้วใช้ตัวคนดังกล่าวไปสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มคนต่าง ๆ ในพื้นที่ของการเจรจาต่อรอง และกระบวนการสร้างตัวตนที่สำคัญ คือ การให้ชาวบ้านมาร่วมกัน เรียนรู้อย่างเป็นระบบ คือ ให้ชาวบ้านมาร่วมกันเรียนรู้ตั้งแต่ทำอะไรคือปัญหาของเขา จากนั้นก็ร่วมกันแสวงหาความรู้ ปัญหาที่

เขาสนใจนั้นมีรายละเอียดอย่างไร เกิดขึ้นได้อย่างไร ถ้าจะแก้ปัญหาดังกล่าวควรจะทำอย่างไร แล้วก็ให้ชาวบ้านร่วมกันแก้ปัญหาของพวกเขา ซึ่งการพัฒนาชุมชนชาวประมงพื้นบ้านและฐานทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งเสื่อมโทรมนั้น ประเด็นสำคัญต้องเริ่มจากชาวบ้านซึ่งเป็นเจ้าของปัญหา เห็นความสำคัญของปัญหาและภาคภูมิใจในตัวคนของตัวเองว่า ก็เป็นสมาชิกในสังคมเช่นกัน มีความภาคภูมิใจและมีศักดิ์ศรีในวิถีชีวิตของตนเอง แล้วจึงนำไปสู่การขยายให้กลุ่มบุคคลภายนอกยอมรับในตัวคนและศักดิ์ศรีของชาวประมงพื้นบ้านซึ่งมีความเป็นมนุษย์เช่นเดียวกับคนอื่น

ในปีนี้ทางโครงการฯ ได้ให้น้ำหนักกับการสร้างความรู้ความเข้าใจกับกลุ่มชาวประมงพื้นบ้านเป็นหลัก รวมทั้งกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องกับชุมชนประมงพื้นบ้าน/การจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งฯ ที่ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น ซึ่งได้ร่วมกันปฏิบัติการที่ก่อให้เกิดคุณูปการที่เป็นประโยชน์อย่างแท้จริงกับชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน จ.ปัตตานี และเป็นการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับชาวประมงพื้นบ้านในพื้นที่อีกด้วย

การเสริมสร้างความรู้/ความเข้าใจด้านการดำเนินงาน โครงการได้ทำผ่านรูปแบบการจัดเวทีประชุมเสริมสร้างความรู้/ความเข้าใจให้กับกลุ่มเป้าหมาย ในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินโครงการ เช่น การให้ความรู้เบื้องต้นเรื่องการวิจัย การปฏิบัติการวิจัยตั้งแต่การค้นหาโจทย์วิจัยจนถึงการวิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผล ซึ่งได้มีการสะท้อนจากทีมวิจัยชาวบ้านว่า เป็นการสร้างความรู้ให้กับทีมวิจัยเป็นอย่างมาก เนื่องจากชาวบ้านที่ยังไม่เคยเข้าร่วมทำโครงการวิจัย ยังไม่เข้าใจลักษณะของงานวิจัยว่าเป็นอย่างไร จะเริ่มต้นจากอะไร จะค้นหาสาเหตุปัญหาได้อย่างไร ซึ่งเป็นเรื่องที่ยากมากสำหรับชาวบ้านที่จะมีการนำมาปัญหาต่างๆ ทั้งปัญหาเล็กและปัญหาใหญ่ ที่เกิดขึ้นกับชุมชนมาวิเคราะห์ถึงความสำคัญของปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น เพราะบางปัญหาในชุมชนทำให้ชาวบ้านเดือดร้อนมาก แต่ไม่รู้จะดำเนินการแก้ไขปัญหายังไง การทำวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงนับว่าเป็นวิธีการหนึ่งที่ทำให้ให้เรามองเห็นถึงปัญหาความสำคัญของแต่ละปัญหาที่ต้องดำเนินการก่อน - หลัง นอกจากนี้ยังเป็นการช่วยให้ชาวประมงพื้นบ้านที่ส่วนใหญ่แล้วจะประกอบอาชีพประมงเพียงเดียว ไม่ค่อยได้มีการศึกษาข้อมูลชุมชนหรือเข้าร่วมทำกิจกรรมใดๆ ของชุมชน ได้มีโอกาสเข้าร่วมทำโครงการวิจัย ซึ่งเป็นสร้างความรู้ใหม่ๆ ให้กับชาวประมงพื้นบ้านได้ อีกทั้งสามารถนำวิธีการดังกล่าวไปใช้จัดการปัญหาที่เกิดขึ้นกับครอบครัวและการดำรงชีวิตในสังคมได้โดยเนื้อหาจากการจัดเวทีเสริมสร้างความรู้ ความเข้าใจให้กับกลุ่มเป้าหมาย มีดังนี้

การวิจัยเพื่อท้องถิ่นมี 2 ลักษณะ ดังนี้

1) การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมของท้องถิ่น

เป็นงานวิจัยที่มีลักษณะสมบูรณ์ตามแนวความคิดการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทั้งในเชิงเนื้อหาและเชิงกระบวนการ ภายใต้หลักการว่า “เป็นปัญหาของชาวบ้าน ชาวบ้านเป็นทีมวิจัย และมีปฏิบัติการเพื่อแก้ปัญหา” โดยใช้ระยะเวลาดำเนินการไม่เกิน 2 ปี งานวิจัยแบบนี้มีลักษณะเป็นการวิจัยที่เน้นกระบวนการในการทำความเข้าใจและหาทางเลือกในการแก้ปัญหาสังคมในทุกประเด็น โดยที่ชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การกำหนดประเด็น วิเคราะห์ และใช้ผลสรุปจากการวิจัยไปสู่ทางเลือกของการแก้ไขปัญหา

2) การวิจัยเพื่อสร้างทางเลือกของท้องถิ่น

เป็นงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นรูปแบบใหม่ที่พัฒนามาจากแบบแรกเพื่อให้เหมาะสมกับความต้องการและสอดคล้องกับศักยภาพของท้องถิ่นและกลุ่มคนซึ่งมีหลากหลายระดับ หรือเพื่อให้ท้องถิ่นสามารถเลือกใช้ได้ตามความเหมาะสม เป็นการเริ่มต้นทดลองทำงานวิจัยอย่างง่าย ๆ โดยใช้ระยะเวลาดำเนินการไม่นานนักประมาณ 3 – 6 เดือน หรือไม่เกิน 1 ปี งานวิจัยแบบนี้มีลักษณะเป็นการวิจัยเพื่อใช้กระบวนการพัฒนาโจทย์วิจัยและการถอดความรู้จากการทำงานพัฒนาของชุมชน รวมถึงการเตรียมชุมชน เตรียมทีมวิจัยชาวบ้าน และนำไปสู่การวางแผนและแก้ปัญหาในเบื้องต้น

การทำวิจัยมีองค์ประกอบ ต่างๆ ดังนี้

1. โจทย์การวิจัย

1.1 หัวข้อการวิจัย

1.2 คำถามการวิจัย

2. การสร้างมุมมองเบื้องต้น

3. วิธีศึกษา

3.1 พื้นที่ศึกษา

3.2 วิธีศึกษาข้อมูล

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

องค์ประกอบที่ 1 โจทย์วิจัย

1.1 หัวข้อการวิจัย

- คุณสมบัติ ต้องมีความชัดเจนมากที่สุด

ส่วนประกอบ

- (1) ต้องเป็นประเด็น
- (2) ตัวขยายที่จะทำให้ประเด็นชัดเจนยิ่งขึ้น

- พื้นที่ - กลุ่มคน

• การทำให้ความสนใจเป็นประเด็น

- (1) เรื่องที่สนใจ
- (2) เรื่องที่เราสนใจ + Concept 1 ตัวหรือมากกว่า

ตัวอย่าง

1. ป่าชายเลน
2. ป่าชายเลน + การจัดการ
 - การจัดการป่าชายเลน
3. ป่าชายเลน + การใช้ประโยชน์, การจัดการ
 - การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชายเลน
4. ป่าชายเลน + การจัดการแบบยั่งยืน
 - การจัดการป่าชายเลนแบบยั่งยืน

มโนทัศน์ คือคำที่ไม่ได้มีความหมายในตัวเอง แต่ต้องอธิบายด้วยคำอื่นๆ เราจะได้คำระดับมโนทัศน์ทั้งจากที่มีใช้อยู่ในชีวิตประจำวัน และจากแนวคิดทฤษฎี การมองให้เห็นปรากฏการณ์

- ผู้วิจัยจะไม่เพียงสนใจเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่น เห็นแต่ป่าชายเลน แต่ยังไม่สามารถเริ่มคิดหัวข้อวิจัยได้ แต่ต้องเห็นปรากฏการณ์บางอย่างเกี่ยวกับป่าชายเลน เช่น การทำลายป่าชายเลน
- เห็นว่าในห้างเทศโก โลตัสมีแรงงานท้องถิ่นทำงานอยู่มาก

คุณสมบัติประการต่อมาของนักวิจัย

- สนใจปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในสังคม ตัวขยายที่จะทำให้ประเด็นชัดเจนยิ่งขึ้น
- พื้นที่ - กลุ่มคน

ข้อควรระวัง : ในการนำ concept มาสร้างประเด็นวิจัยนั้นต้องเป็น concept ที่ไปกันได้กับเรื่องที่ศึกษา และทำวิจัยได้

1.2 คำถามการวิจัย

จากหัวข้อการวิจัยก็ขยายความมาเป็นคำถามการวิจัย เพื่อให้ประเด็นที่เราต้องการศึกษามีความชัดเจนถึงขั้นที่สามารถนำไปดำเนินการวิจัยได้

• หลักคิด

(1) ต้องสอดคล้องและพอดีกับหัวข้อการวิจัย ไม่ขาดหรือเกิน

(2) การตั้งคำถามการวิจัยมี 2 ลักษณะ

• ลักษณะการตั้งคำถามการวิจัย

(1) การตั้งคำถามโดยมุ่งพรรณนาภาพปรากฏ จะเป็นการตั้งคำถามกว้างๆ คำตอบก็จะเป็นการพรรณนาภาพที่เราเห็น โดยอาจมีการจัดข้อมูลเป็นกลุ่มก้อนเพื่อสะดวกในการนำเสนอ (คือการพรรณนาว่าปรากฏการณ์นั้นๆเป็นอย่างไร เป็นการศึกษาผิวหน้าของปรากฏการณ์)

ตัวอย่าง

- ธุรกิจขายรถมือสองนอกระบบกับการเข้าถึงลูกค้ารายได้น้อยในเขตชนบท : ศึกษากรณีจังหวัด สุราษฎร์ธานี

คำถามการวิจัย

1. ลักษณะการเข้าถึงลูกค้าในเขตชนบทของธุรกิจขายรถมือสองนอกระบบเป็นอย่างไร

ตัวอย่าง

ผลกระทบของห้างโลตัสต่อพฤติกรรมผู้บริโภคของคนในชนบท : ศึกษากรณีห้างโลตัสใน อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช

พฤติกรรมผู้บริโภคของคนในพื้นที่ชนบท อ.ท่าศาลาที่ได้รับผลกระทบจากการเกิดขึ้นของห้างโลตัสเป็นอย่างไร

- วัดเนรมิตการดีเหล็กบ้านนาป้อ อำเภอเมือง จังหวัดตรัง

คำถามการวิจัย

1. องค์ประกอบการดีเหล็กเป็นอย่างไร

2. ประเภทและรูปแบบการดีเหล็กเป็นอย่างไร

3. ขั้นตอนและวิธีการดีเหล็กเป็นอย่างไร

4. ผลกระทบจากการดีเหล็กเป็นอย่างไร

(2) การตั้งคำถามแบบมุ่งอธิบาย คืออธิบายว่าปรากฏการณ์ที่เราศึกษานั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร (ศึกษาเบื้องหลังปรากฏการณ์ที่เห็น)

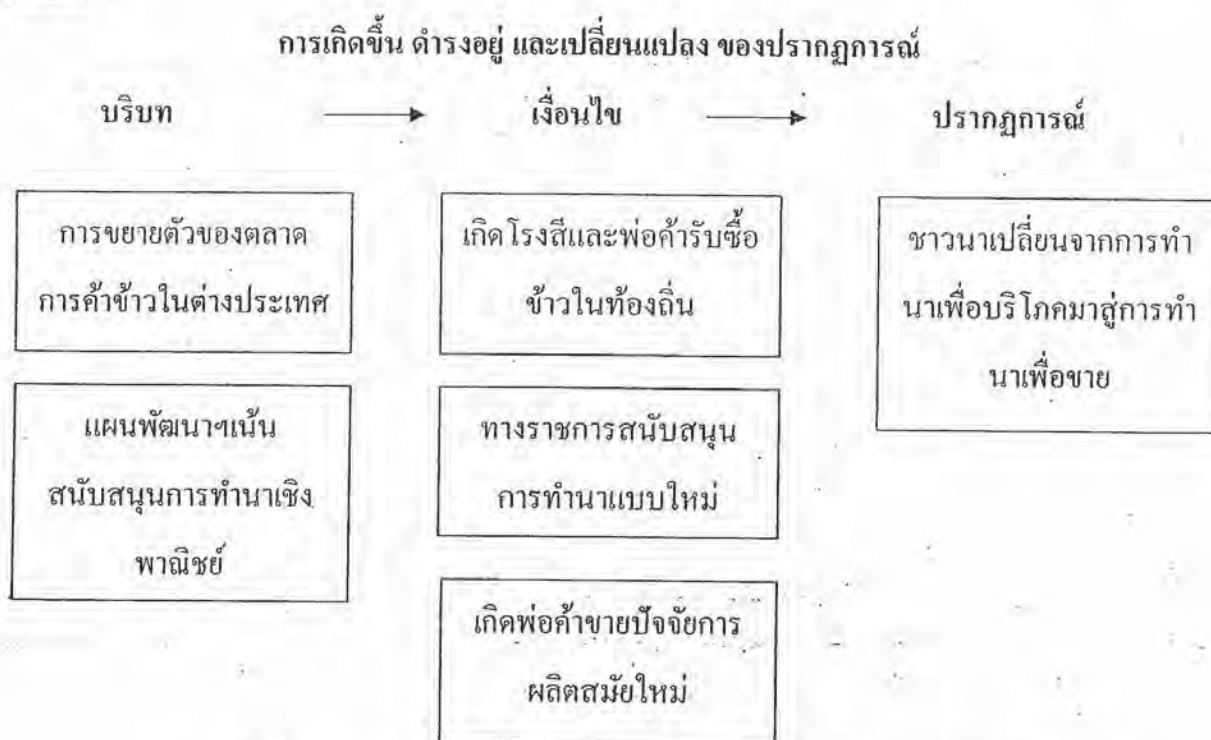
- มีอะไรทำให้เกิดขึ้น
- เจ็บในภายนอก
- การให้ความหมาย
- มีกระบวนการการเกิดอย่างไร

- ธุรกิจขายรถมือสองนอกระบบกับการเข้าถึงลูกค้ารายได้น้อยในเขตชนบท : ศึกษากรณีจังหวัดสุราษฎร์ธานี

คำถามการวิจัย

1. ลักษณะการเข้าถึงลูกค้าในเขตชนบทของธุรกิจขายรถมือสองนอกระบบเป็นอย่างไร
2. ธุรกิจขายรถมือสองนอกระบบเข้าถึงลูกค้าในเขตชนบทลักษณะดังกล่าวได้อย่างไร

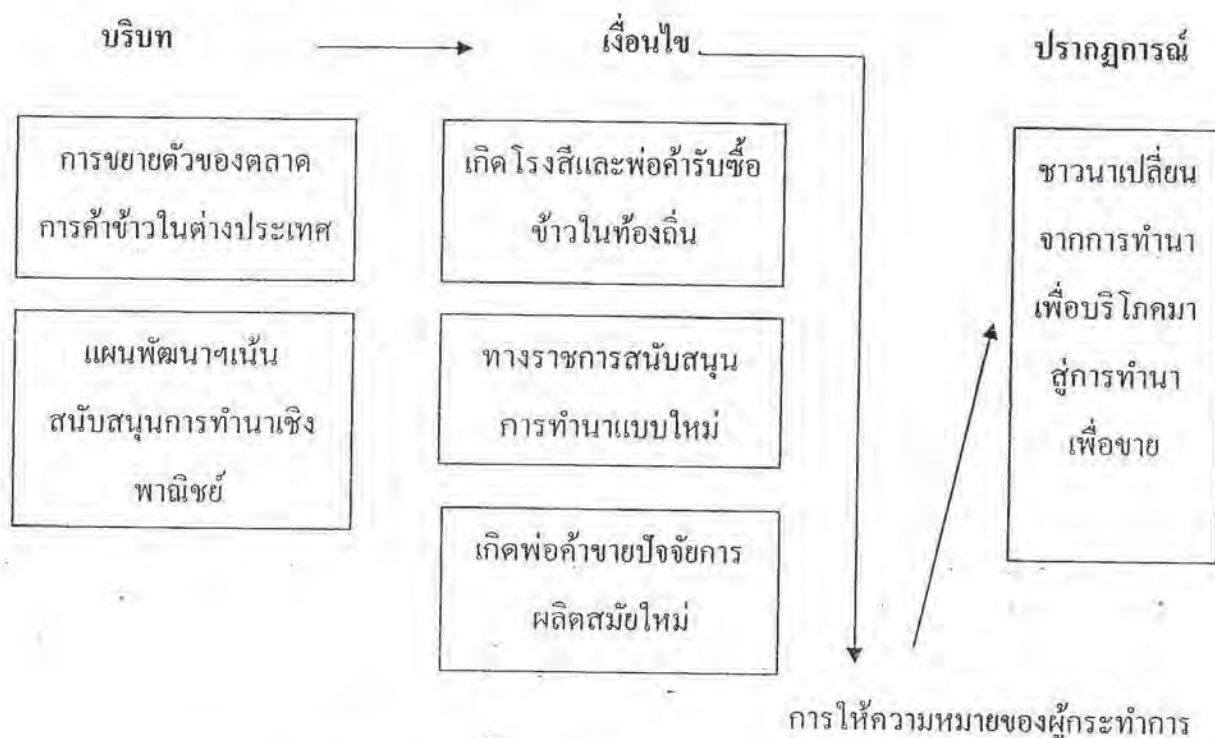
แบบเดิม

ภาพที่ 3: ภาพการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และเปลี่ยนแปลง ของปรากฏการณ์ (แบบเดิม)

แบบใหม่

การเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และเปลี่ยนแปลง ของปรากฏการณ์

ภาพที่ 4: ภาพเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และเปลี่ยนแปลง ของปรากฏการณ์ (แบบใหม่)

คำถามการวิจัยและวัตถุประสงค์การวิจัย

คำถามการวิจัยและวัตถุประสงค์การวิจัยเป็นสิ่งคู่กัน และทำหน้าที่แทนกันได้ งานวิจัยบางเรื่องจึงเขียนเฉพาะคำถามการวิจัย บางเรื่องเขียนเฉพาะวัตถุประสงค์การวิจัย ในขณะที่บางเรื่องเขียนทั้ง 2 อย่าง

- คำถามการวิจัยทำหน้าที่บอกเราว่าเราอยากรู้อะไร

วัตถุประสงค์การวิจัยทำหน้าที่บอกเราว่าเราจะศึกษาอะไร

- ผลกระทบของห้างโลตัสต่อพฤติกรรมการบริโภคของคนในท้องถิ่น : ศึกษากรณีห้าง

โลตัสในอำเภอท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาพฤติกรรมการบริโภคของคนในพื้นที่ชนบท อ.ท่าศาลาที่ได้รับผลกระทบจากการเกิดขึ้นของห้างโลตัสในเขตอำเภอท่าศาลา

2. เพื่อศึกษาเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อพฤติกรรมการบริโภคดังกล่าว

การเขียนความสำคัญของปัญหาการวิจัย

หน้าที่สำคัญของส่วนนี้คือการอธิบายว่าทำไมหัวข้อที่เราสนใจจึงควรทำวิจัย

ตัวอย่าง

ตอนที่ 1 กล่าวถึงสภาพที่ดีในอดีต

ตอนที่ 2 กล่าวถึงปัญหาที่เกิดขึ้น

ตอนที่ 3 กล่าวถึงการแก้ปัญหาที่ไม่ตรงจุด

ตอนที่ 4 ขมวดปมให้เห็นว่าสมควรศึกษา ปัญหาในแง่มุมที่เราสนใจอย่างไร

องค์ประกอบที่ 2 การสร้างมุมมองเบื้องต้น

องค์ประกอบที่ 3 วิธีศึกษา

3.1 พื้นที่ศึกษา พื้นที่ที่มีปรากฏการณ์ที่เราสนใจศึกษาชัดเจน

- พื้นที่ทางกายภาพ : หมู่บ้าน จังหวัด กลุ่มน้ำ เชิงเขา สลัม ฯลฯ

- พื้นที่ทางความสัมพันธ์ : ชุมชนวิทย์ จส.100 ชุมชนผู้ติดเชื้อเอชไอวี ชุมชน

รถจักรยานยนต์รับจ้าง

3.2 วิธีศึกษาข้อมูล

การศึกษารวบรวมข้อมูลเป็นขั้นตอนสำคัญของการวิจัยเช่นกัน ถ้ารวบรวมข้อมูลไม่ได้ ก็ตอบคำถามการวิจัยไม่ได้ ถ้ารวบรวมข้อมูลไม่สมบูรณ์การตอบคำถามก็ไม่ชัดเจนหรือผิดพลาดได้ หลักการศึกษาค้นคว้าจึงประกอบไปด้วย

- รวบรวมข้อมูลได้ถูกต้อง

- รวบรวมข้อมูลครบถ้วน

ข้อมูลอยู่ที่ไหน

1) ความทรงจำของผู้คน

2) เอกสาร

3) สิ่งก่อสร้าง ศิลปวัตถุ สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ

4) ตั๊กแตนภูมิโนเวส

5) ความสัมพันธ์ที่ยังมองเห็นได้

1. การสังเกต

การเฝ้าดูสิ่งที่เกิดขึ้นหรือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างเอาใจใส่ เพื่อวิเคราะห์หาความหมายหรือหาความสัมพันธ์ของสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นกับสิ่งอื่น

1.1 ผู้สังเกตเข้าไปเป็นสมาชิกในสังคมนั้นอย่างสมบูรณ์

1.2 ผู้สังเกตเข้าไปอยู่ในสังคมนั้นในฐานะผู้สังเกต

1.3 ผู้สังเกตเป็นเพียงคนแปลกหน้าของสังคม

สิ่งที่ต้องสังเกต

1. วัตถุรอบตัวทั้งวัตถุตามธรรมชาติ และวัตถุคนสร้างขึ้น

2. สภาพแวดล้อม

3. ชีวิตประจำวันของผู้คน

4. การกระทำหรือพฤติกรรมที่เป็นกระบวนการ มีขั้นตอน เช่น การเพาะปลูก การปฏิบัติ

พิธีกรรม ประเพณี

5. ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล

6. การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน

ข้อดีของการสังเกต

1. ศึกษาข้อมูลได้กว้างขวาง เป็นข้อมูลที่เกิดขึ้นจริง ผ่านการบันทึกตรงๆ

2. ช่วยให้ผู้วิจัยพบเห็นแง่มุมใหม่ๆ สามารถตั้งคำถามเพื่อการสัมภาษณ์เชิงลึกต่อไปได้

ข้อจำกัดของการสังเกต

1. มีโอกาสที่จะสรุปข้อมูลผิดพลาดได้

2. ผู้สังเกตต้องมีความรอบรู้ มีปฏิภาณไหวพริบดี

2. การสัมภาษณ์

การสัมภาษณ์ที่กล่าวถึงนี้เรียกว่า “การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก” (in-depth interview หรือ focus interview) หมายถึงการสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยมีประเด็นที่ต้องการสัมภาษณ์ชัดเจนอยู่พอสมควรแล้ว การสัมภาษณ์คือการเจาะลึกในประเด็นที่ต้องการสัมภาษณ์นั้น

การสัมภาษณ์แบบนี้ผู้วิจัยจะมีแนวคำถาม (Guideline) เป็นเครื่องนำทางการสัมภาษณ์ไว้ก่อน และเมื่อสัมภาษณ์จริงคำถามต่างๆจะเพิ่มขึ้นตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริง หรือตามแง่มุมใหม่ๆที่เกิดขึ้น

ข้อดีของการสัมภาษณ์

1. เป็นวิธีการที่จะได้ข้อมูลมากที่สุด
2. ใช้ต้นทุนต่ำ

ข้อจำกัดของการสัมภาษณ์

1. นักวิจัยต้องมีการเตรียมความพร้อม และต้องมีทักษะในการสัมภาษณ์ หากไม่พร้อมหรือขาดทักษะก็ยากที่จะได้รับข้อมูลตามที่ต้องการ

2. มีโอกาสที่จะได้รับข้อมูลที่ผิดพลาด เนื่องจากความตั้งใจของผู้ให้สัมภาษณ์ หรือความไม่รอบคอบรัดกุมของผู้สัมภาษณ์

3. การสนทนากลุ่ม (Focus group)

คือการนำคนจำนวนหนึ่งมาให้สัมภาษณ์ร่วมกัน จะใช้ในกรณีที่เป็นเรื่องยากที่คนเดียวจะทำได้ทั้งหมด หรือเป็นเรื่องที่ผู้ตอบยังไม่ตกผลึกพอว่าตัวเองคิดอย่างไรแน่ (เรื่องที่เป็นนามธรรมมากๆ) การใช้หลายคนให้สัมภาษณ์จะช่วยทำให้ผู้ให้สัมภาษณ์ปะติดปะต่อเรื่องได้ และตรวจสอบความคิดของตนได้

การสนทนากลุ่มไม่ใช่ว่าจะเอาใครมารวมกันให้สัมภาษณ์ก็ได้แต่ต้องมีการออกแบบอย่างถูกต้อง

องค์ประกอบที่ 4 การวิเคราะห์ข้อมูล

การทำให้ข้อมูลมีความหมายมากพอที่จะบอกได้ว่าปรากฏการณ์ที่เราเห็นนั้นหมายถึงอะไรเกิดขึ้นได้อย่างไร

การเริ่มต้นวิเคราะห์ข้อมูล

1. ต้องเข้าใจเรื่อง ข้อเท็จจริง และมโนทัศน์
2. ต้องสามารถยกระดับข้อเท็จจริงขึ้นเป็นมโนทัศน์
3. สามารถยกระดับมโนทัศน์ขึ้นเป็นองค์ความรู้ได้

นอกจากนี้ทางโครงการฯ ได้ใช้โอกาสที่ภาคีอื่นๆ ได้มีการจัดประชุมพูดคุยในประเด็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งต่างๆ ร่วมนำเสนอเนื้อหาในเรื่องการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในชุมชนประมงพื้นบ้าน เพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์การดำเนินโครงการ โดยพยายามให้ฝ่ายต่างๆ เข้ามาร่วมกิจกรรมให้มากที่สุด เช่น หน่วยราชการ หน่วยงานเอกชน สมาชิกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และอื่นๆ ซึ่งทำให้ให้กลุ่มคนดังกล่าวได้เข้าใจงานการวิจัยเพื่อท้องถิ่น และนำไปสู่การเผยแพร่ต่อในวงกว้าง ซึ่งรูปแบบของการประชาสัมพันธ์เช่นนี้ เป็นรูปแบบที่ใช้ต้นทุนงบประมาณที่ไม่สูงนัก แต่ประเด็นที่ได้คำนึงถึงเป็นอย่างยิ่งก็คือ การให้น้ำหนักในการทำความเข้าใจกับชาวบ้านในพื้นที่ที่เป็นคนเล็กคนน้อยในสังคม เพื่อให้พวกเขาได้เรียนรู้ และสามารถใช้กระบวนการในการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นการสร้างองค์ความรู้ให้กับตนเอง ซึ่งท้ายที่สุดความรู้ต่างๆ เหล่านี้ก็คืออำนาจที่ชาวบ้านสามารถนำไปสู่การต่อรองอย่างสร้างสรรค์กับภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง อันจะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมของพวกเขาอย่างยั่งยืนในที่สุดนั่นเอง

ทางโครงการฯ ได้มีการติดตามและสนับสนุนการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อให้สมาชิกในชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน จ.ปัตตานี ได้ดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในประเด็นที่ชุมชนต้องการ ทั้งนี้เพื่อให้ชาวประมงพื้นบ้านในพื้นที่ที่เป็นคนเล็กคนน้อยในสังคม ได้เรียนรู้และสามารถใช้กระบวนการในการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นการสร้างองค์ความรู้ให้กับตนเอง การติดตามและสนับสนุนการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ได้ก่อให้เกิดการพัฒนาโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่มาจากชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน จ.ปัตตานี ซึ่งโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นต่างๆ เหล่านี้จะเป็นฐานข้อมูลที่สำคัญในการนำไปสู่การช่วยยกระดับจากข้อเท็จจริงต่างๆ ในพื้นที่เป็นองค์ความรู้หรือมโนทัศน์ เพื่อทำให้ข้อมูลมีความหมายที่จะบอกได้ว่าปรากฏการณ์ที่เราเห็นนั้นหมายถึงอะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร อันจะเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการการนำประเด็นข้อเท็จจริงต่าง ๆ ที่รวบรวมได้มาสังเคราะห์เชื่อมโยงระหว่างงานวิจัยและพัฒนาเพื่อยกระดับองค์ความรู้ที่เผยแพร่ต่อวงวิชาการและสาธารณะทั่วไปได้ในลำดับต่อไป

3.2.2 แผนการเสริมสร้างและพัฒนาทักษะด้านกระบวนการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นให้กับทีมวิจัย

ในส่วนของแผนการเสริมสร้างและพัฒนาทักษะด้านกระบวนการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นให้กับทีมวิจัย ทางโครงการได้มีการฝึกอบรมกระบวนการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยมีรายละเอียดดังนี้

• การฝึกอบรมกระบวนการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

กระบวนการทำงาน

■ ทางโครงการฯ ได้มีการจัดฝึกอบรมกระบวนการในการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยผู้เข้าร่วมในการฝึกอบรมนี้ประกอบไปด้วยผู้นำท้องถิ่น ผู้อาวุโส กลุ่มเยาวชน ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ที่ติดชายฝั่งทะเล ซึ่งเนื้อหาในการฝึกอบรมโดยสังเขป ประกอบด้วย แนวคิดและหลักการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น , ระบบสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ฯลฯ โดยการจัดกิจกรรมนี้ทางโครงการฯ ประสานขอรับการสนับสนุนงบประมาณในการจัดฝึกอบรมจากสมาคมชาวประมงพื้นบ้าน จ.ปัตตานี และสหภาพยุโรป (EU) ที่เคยให้การสนับสนุนไว้แล้วในปีงบประมาณที่ผ่านมา เนื้อหาการฝึกอบรมมีดังนี้

ความหมายและกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นเครื่องมือหนึ่งที่น่าเน้นการให้ “คน” ในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย ตั้งแต่การเริ่มคิด การตั้งคำถาม การวางแผน และค้นหาคำตอบอย่างเป็นระบบโดยเรียนรู้จากการปฏิบัติการจริง (Action Research) ทำให้ชุมชนได้เรียนรู้ ได้ผลงานและเก่งขึ้นในการแก้ปัญหาของตนเอง ตลอดจนยกระดับการแก้ปัญหาให้มีความน่าเชื่อถือสูงและสามารถใช้กระบวนการนี้ในการแก้ไขปัญหาอื่น ๆ ในท้องถิ่น มีกระบวนการศึกษาเรียนรู้อย่างเป็นเหตุ เป็นผล ดังนั้น จุดเน้นของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ก็คือ เน้นที่ “กระบวนการ” มากกว่า “ผลลัพธ์” เพื่อให้ชาวบ้านได้ประโยชน์จากงานวิจัยโดยตรง ให้งานวิจัยมีส่วนในการแก้ปัญหาของชาวบ้าน และเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นจริงในชุมชน ซึ่งจะต้องอาศัย “เวที” (การประชุม เสวนา ถกเถียง) เป็นเครื่องมือเพื่อให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วม ทั้งกลุ่มชาวบ้าน ครูโรงเรียน เอ็นจีโอ สมาชิก อบต. ข้าราชการหรือกลุ่มคนอื่น ๆ ที่จะมาเข้าร่วมใช้ “ปัญญา” ในกระบวนการวิจัย

โดยสรุป “กระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” หมายถึง การทำงานอย่างเป็นขั้นตอน เพื่อตอบ “คำถาม” หรือ “ความสงสัย” บางอย่าง ดังนั้นสิ่งสำคัญคือประเด็น “คำถาม” ต้องคมชัด โดยมีการแยกแยะประเด็นว่า ข้อสงสัยอยู่ตรงไหน มีการหา “ข้อมูล” ก่อนทำ มีการวิเคราะห์ความน่าเชื่อถือของข้อมูล มีการ “วางแผน” การทำงานบนฐานข้อมูลที่มีอยู่และในระหว่างลงมือทำการ “บันทึก” มีการ “ทบทวน” ความก้าวหน้า “วิเคราะห์” ความสำเร็จและอุปสรรคอย่างสม่ำเสมอ เพื่อ “ถอด” กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นออกมาให้ชัดเจน ในที่สุดก็จะสามารถ “สรุปบทเรียน” ตอบคำถามที่ตั้งไว้แล้วอาจจะทำ

ใหม่ให้ดีขึ้น ตลอด จนสามารถนำไปใช้เป็นบทเรียนสำหรับเรื่องอื่น ๆ หรือพื้นที่อื่นๆต่อไปซึ่งทั้งหมดนี้กระทำโดย“ผู้ที่สงสัย”

การวิจัยในลักษณะเช่นนี้ เป็นงานวิจัยอีกรูปแบบหนึ่งที่ไม่ยึดติดกับระเบียบแบบแผนทางวิชาการมากนัก แต่เป็นการสร้างความรู้ให้กับตัวคนท้องถิ่น โดยคนท้องถิ่น มุ่งแก้ไข ปัญหาด้วยการทดลองทำจริง และมีการบันทึกและวิเคราะห์อย่างเป็นระเบียบ การวิจัยแบบนี้จึงไม่ใช่เครื่องมือทางวิชาการที่จะขอตำแหน่ง ไม่ใช่ของศักดิ์สิทธิ์ที่ผูกขาดอยู่กับครูบาอาจารย์ แต่เป็นเครื่องมือธรรมดาที่ชาวบ้านก็ใช้เป็น เป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้ (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น)

ลักษณะสำคัญของโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

1) เป็นเรื่องอะไรก็ได้ โจทย์อะไรก็ได้ ที่ชุมชนหรือคนในท้องถิ่นเห็นว่ามีความสำคัญ และอยากจะค้นหาคำตอบร่วมกัน ซึ่งชุมชนในที่นี้มีความหมายที่หลากหลาย หมายถึงถึงกลุ่มคนในพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นทางการ และไม่เป็นทางการที่มีเป้าหมายหรือดำเนินกิจกรรมบางอย่างเพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มอนุรักษ์ป่า กลุ่มอาชีพ กลุ่มออมทรัพย์ หน่วยงานรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน ผู้ประกอบการ ครู เด็กและเยาวชน คนชรา พระสงฆ์ ชนเผ่า

2) ชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการค้นหาคำตอบร่วมกัน กล่าวคือ เปิดโอกาสให้ชุมชนหรือคนในท้องถิ่นต้องร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมเรียนรู้ร่วมวิเคราะห์ ร่วมตรวจสอบและแปลความหมาย รวมทั้งคาดว่าจะเกิดความเปลี่ยนแปลงภายหลังการดำเนินงานวิจัย

การมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการวิจัยนี้มี “ความเข้มข้น” และมีบทบาทที่ต่างกัน ปลายด้าน ช้ายเป็นการวิจัยที่คนนอกเข้าไปทำให้ทั้งหมด คนในชุมชนเป็นเพียงผู้ให้ข้อมูล ซึ่งจะไม่ใช่ในข่ายการสนับสนุนของ สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น แต่มีฝ่ายสนับสนุนจาก สกว. ส่วนกลาง เพื่อผลระดับนโยบาย หรือกฎหมายอันอาจเป็นประโยชน์ต่อชุมชนทางอ้อมได้

3) มีการดำเนินงานรวบรวมข้อมูล และทดลองปฏิบัติการ มีการดำเนินงานใน 2 ระยะ

ระยะแรก วิจัยให้ทราบสภาพที่เป็นอยู่ ได้แก่

- สภาพหรือบริบทชุมชน ภูมิปัญญาในชุมชน
- สภาพของปัญหานั้น
- ทราบสาเหตุ ปัจจัย เงื่อนไขของปัญหา
- เลือกทางเลือกในการแก้ไขปัญหา

ระยะที่สอง เป็นการทดลองทำ (วิจัยปฏิบัติการ) เพื่อแก้ปัญหา และวิเคราะห์สรุปบทเรียน รวมทั้งสิ่งที่ได้เรียนรู้

นอกเหนือจากลักษณะดังกล่าว ศาสตราจารย์ นายแพทย์วิจารณ์ พานิช ยังให้ทัศนะเพิ่มเติมว่างานวิจัยเพื่อท้องถิ่นควรมีลักษณะ ดังนี้

1) เป็นการวิจัยปลายทาง เพื่อทดลองประยุกต์ใช้ความรู้หรือเทคโนโลยีในบริบทของท้องถิ่นมากกว่าเป็นการวิจัยเพื่อสร้างความรู้ใหม่ โดยอาจมีลักษณะเป็น

1. R & D คือการวิจัยและพัฒนา
2. D & R คือการพัฒนามากกว่าวิจัย การวิจัยเป็นเพียงส่วนเล็กๆ หรือ
3. D & R & M คือ นอกจากการวิจัย พัฒนา แล้วยังอาจมีการเคลื่อนไหวสังคม(Movement)

อยู่ด้วย

2) อาจมีการสร้างทฤษฎีใหม่จากข้อมูลภายในประเทศ หมายความว่า ข้อมูลจากหลายๆ โครงการย่อยเมื่อนำมาวิเคราะห์สังเคราะห์ร่วมกันอาจเกิดทฤษฎีใหม่ ซึ่งผู้ที่ทำเช่นนี้ได้จะต้องเป็นนักวิจัยเชิงทฤษฎีที่มีความสามารถสูงมาก การวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงควรมีนักวิจัยเชิงทฤษฎีที่มีความสามารถและประสบการณ์สูงเข้าร่วมด้วย

3) เป็นการวิจัยแบบองค์รวม (Holistic หรือ Integrated) ไม่แยกสาขาวิชา มีลักษณะการดำเนินการเป็นสหวิชา และจะต้องส่งเสริมให้มีการวิจัยด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และการวิจัยด้านการจัดการเพื่อ ชุมชนท้องถิ่นให้มากขึ้น เพราะในปัจจุบันการวิจัยในท้องถิ่นด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และด้านการจัดการยังมีน้อยมาก

ผลที่คาดหวังของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

1) ในระดับโครงการ

1.1 ชุมชนสามารถแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง สามารถพึ่งพาตนเองได้โดยอาศัยการตัดสินใจผ่านข้อมูลความรู้ที่ได้จากการศึกษา

1.2 เกิดความรู้ในท้องถิ่นและเป็นประโยชน์กับท้องถิ่นโดยตรง เช่น การฟื้นฟูและถ่ายทอดภูมิปัญญา วัฒนธรรม ประเพณีของชุมชนให้กับเด็ก ๆ รุ่นต่อไป

1.3 เกิดกระบวนการเรียนรู้โดยคนท้องถิ่นเอง ทำให้คนท้องถิ่น “เก่ง” ขึ้น และดำเนินงานในเรื่องอื่น ได้ดีขึ้น

1.4 เกิดกลไกการจัดการ หรือองค์กรภายในชุมชนที่จะดำเนินงานต่อไป กรณีนี้ อาจเป็นการหนุนเสริมให้องค์กรที่มีอยู่ทำงานได้ดีขึ้น เช่น การเสริมศักยภาพของ อบต. ในด้านต่างๆ หรือ การ

สร้างกลไกใหม่ในชุมชน เช่น เครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์และกองทุนในระดับตำบล เพื่อประสานกลุ่มออมทรัพย์ กองทุนต่างๆ และบริหารจัดการให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เป็นต้น

2) ในระดับเหนือโครงการ

องค์ความรู้ที่ได้จากโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในประเด็นต่าง ๆ หลาย ๆ โครงการ สามารถนำมาสังเคราะห์เชื่อมโยงระหว่างงานวิจัยและพัฒนาที่ดำเนินการโดยฝ่ายต่างๆของ สกว. เพื่อยกระดับองค์ความรู้ และสามารถผลักดันแนวคิด มาตรการ นโยบาย หรือระบบและกลไกภายในประเทศ ที่จะเอื้อต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนท้องถิ่นมากขึ้น เช่น ระบบการกระจายสินค้าชุมชน ระบบการตลาดมาตรฐานสินค้า การรวมกลุ่มผู้บริโภคเพื่อซื้อผลิตภัณฑ์จากชุมชน และการพัฒนามาตรฐานการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ตลอดจนสามารถเชื่อมโยงแนวคิดสู่การพัฒนาในระดับนานาชาติเพื่อการพัฒนาประเทศ

รูปแบบการสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

การวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถดำเนินการได้ 2 ลักษณะใหญ่ ๆ ดังนี้

1) การวิจัยแบบเต็มรูปแบบ (PAR)

เป็นงานวิจัยที่มีลักษณะสมบูรณ์แบบตามแนวความคิดการวิจัยเพื่อท้องถิ่นทั้งในเชิงเนื้อหาและในเชิงกระบวนการ ภายใต้หลักการว่า “เป็นปัญหาของชาวบ้าน ชาวบ้านเป็นทีมวิจัย และมีปฏิบัติการเพื่อแก้ปัญหา” กล่าวคือ มีการสร้างความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ชุมชนสั่งสมมาและจากบทเรียนการทำงานของท้องถิ่นในอดีต เพื่อนำความรู้ที่ได้ไปใช้ในการทดลองแก้ปัญหาของตนเอง ทั้งระดับบุคคล ครอบครัว กลุ่มคน ชุมชน ท้องถิ่นและระดับเครือข่าย ผ่านการวางแผน ดำเนินการ ติดตาม ประเมิน สรุปผล และรับผิชอบร่วมกันของชุมชน โดยใช้ระยะเวลาดำเนินการไม่เกิน 2 ปี งานวิจัยแบบนี้ มี 2 ลักษณะ กล่าวคือ

1.1) การวิจัยที่เน้นกระบวนการแก้ปัญหาสังคมในทุกประเด็น

เป็นการศึกษาในเชิงกระบวนการเคลื่อนไหวตัวของชุมชนท้องถิ่นในบริบทหนึ่ง ๆ ต่อการแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่ชุมชนท้องถิ่นร่วมกันดำเนินการ ได้แก่ ชุมชนกับการจัดการปัญหาต่าง ๆ การรวมกลุ่ม หรือการสร้างเครือข่ายปัญหาหรืออาชีพ การเรียนรู้และการศึกษาทางเลือก ซึ่งสามารถใช้เกณฑ์การสนับสนุนตามปกติของ สกว. ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่มีอยู่แล้ว

1.2) การวิจัยที่เน้นการทดลองเปรียบเทียบและทดสอบปัจจัยต่าง ๆ

เป็นการศึกษาเพื่อที่จะทดลอง/ทดสอบทางเลือกจากหลาย ๆ ทางเลือก เพื่อที่จะหาทางเลือกที่มีประสิทธิภาพ คุ่มค่าและคุ้มทุนที่สุดของชุมชน โดยเน้นการพึ่งตนเองของชุมชนเป็นหลัก ได้แก่ การทดลองปัจจัยต่าง ๆ ในการผลิต การแปรรูป และ การตลาด โดยเน้นทางเลือกอาชีพเป็นหลัก มี

การพัฒนาเกณฑ์การสนับสนุนที่เหมาะสมกับแต่ละประเด็นที่ต้องการทดลอง เงื่อนไขของแต่ละท้องถิ่น และกลุ่มชาติพันธุ์

ระบบสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ด้วยงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นแนวคิดใหม่ในการสนับสนุนให้ชุมชนได้เรียนรู้ กระบวนการวิจัยเพื่อแก้ปัญหาของชุมชนด้วยตนเอง จึงจำเป็นต้องมีพี่เลี้ยงที่คอยให้คำปรึกษา ชี้แนะ แนวทางการดำเนินงาน หนุนเสริมนักวิจัย ตลอดจนเป็นเพื่อนร่วมคิด ให้กำลังใจ และร่วมเรียนรู้ไปกับ ทีมวิจัยและชุมชนในโครงการวิจัยต่าง ๆ สกว. ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงได้หนุนเสริมระบบสนับสนุน งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น หรือศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Node) และพี่เลี้ยง (Research counselors :RC) ในเชิงพื้นที่ และประเด็นเพื่อกระจายโอกาสสู่ชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่ต่าง ๆ และสนับสนุนให้เป็นกลไก สำคัญในการบริหารจัดการโครงการวิจัยที่มีประสิทธิภาพ ตั้งแต่การพัฒนาโครงการ การติดตาม สนับสนุนโครงการในด้านต่าง ๆ ให้กับโครงการวิจัย อาทิ การรวบรวมข้อมูล การใช้กระบวนการมีส่วนร่วม การคิด การวิเคราะห์ การเขียนรายงาน การจัดการงบประมาณ การเงิน การบัญชี ตลอดจนการจัดทำ สัญญา การบริหารจัดการทั่วไป การนำเสนอผลงานสู่ชุมชน การจัดการความรู้ ทั้งนี้ พี่เลี้ยงในแต่ละศูนย์ หรือแต่ละพื้นที่จะมีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการโครงการให้ดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ คุณสมบัติของพี่เลี้ยงที่เหมาะสมจึงควรเป็นดังนี้

1) มีประสบการณ์ในการทำวิจัยมาก่อน หรือ เป็นผู้ที่มีประสบการณ์การพัฒนามาก่อน เน้นที่ประสบการณ์การพัฒนา

2) มีทักษะในการประสานงาน / ให้คำปรึกษา / มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี / รักการเรียนรู้

3) รู้จักชุมชน / รู้จักพื้นที่ทำงาน

4) มีเวลาทำงานอย่างเพียงพอ

5) มีจิตวิญญาณในการให้

6) ต้องการให้งานประสบความสำเร็จ

7) รับฟังความคิดเห็น

■ ทางโครงการฯ ได้มีการจัดประชุมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลที่ชุมชนต้องการในการ พัฒนาโครงการวิจัย ซึ่งเป็นการดำเนินการที่ต่อเนื่องมาจากการจัดฝึกอบรมกระบวนการในการทำงาน วิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยกลุ่มผู้เข้ารับการฝึกอบรมได้มีการนำเสนอโจทย์ประเด็นที่ตนเองสนใจในการศึกษา หาคำตอบโดยผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ภายหลังจากนั้นทางโครงการฯ ก็ได้มีการไปติดตามใน

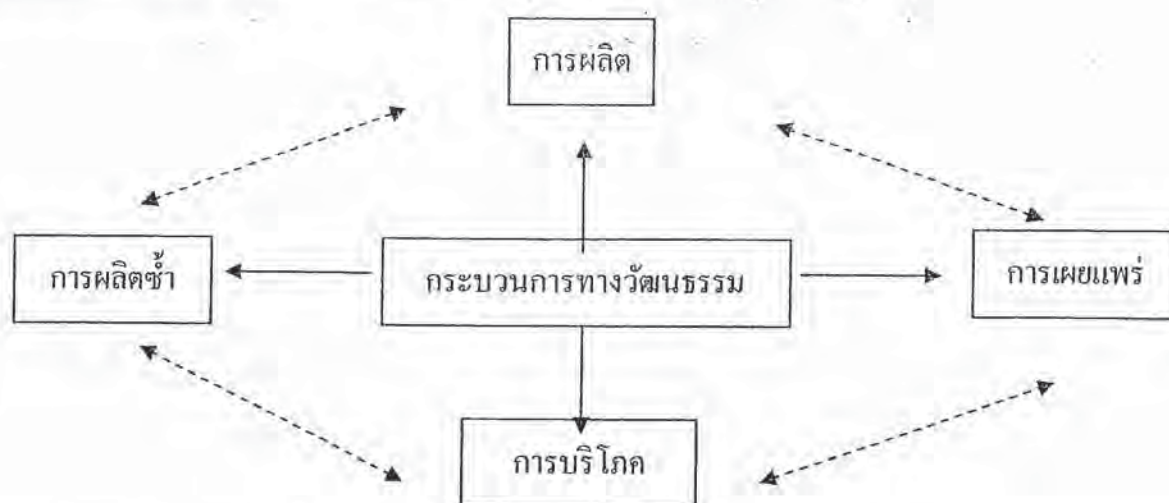
ชุมชนต่างๆอย่างต่อเนื่อง เพื่อร่วมสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมจากสมาชิกในชุมชนและร่วมสนับสนุนการค้นหาข้อมูลเพิ่มเติมในประเด็นที่ชุมชนสนใจในการพัฒนาโครงการวิจัยอย่างเป็นรูปธรรมต่อไป

- การจัดเวทีกลุ่มย่อยเรื่องแนวคิดการผลิตซ้ำภูมิปัญญาในการทำประมงของชุมชนประมงพื้นบ้านอ่าวปัตตานี

ทางโครงการฯ ได้มีการจัดเวทีกลุ่มย่อยเรื่อง “แนวคิดการผลิตซ้ำภูมิปัญญาในการทำประมงของชุมชนประมงพื้นบ้านอ่าวปัตตานี” เพื่อเสริมสร้างแนวคิดเกี่ยวกับการผลิตซ้ำภูมิปัญญาในการทำประมงของชุมชนประมงพื้นบ้านให้กับกลุ่มเป้าหมาย ในการนำไปปรับใช้กับโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น อีกทั้งเป็นการเปิดโลกทัศน์ เปิดมุมมองให้กับนักวิจัยได้มีความรู้พื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ทำ โดยแนวคิดการผลิตซ้ำภูมิปัญญาและวัฒนธรรม มีดังนี้

การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม เกิดขึ้นเพื่อเป็นหลักประกันว่า ความคิด ความเชื่อ ค่านิยมที่ได้รับการยอมรับจากสมาชิกในสังคมส่วนใหญ่ จะคงอยู่และถูกนำไปใช้เป็นแนวปฏิบัติในหมู่คณะอย่างต่อเนื่องและสืบทอดไปยังรุ่นต่อรุ่น

การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมเป็นกระบวนการที่รองรับความยั่งยืนและเป็นหลักประกันความต่อเนื่องของวัฒนธรรม เมื่อเกิดวัฒนธรรมขึ้นต้องผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดวัฒนธรรม ถ้าวัฒนธรรมที่กำเนิดขึ้นมาใหม่ไม่ได้รับการผลิตซ้ำ วัฒนธรรมใหม่นั้นก็จะมีอายุเพียงสั้นๆ แล้วก็สูญหายไป แนวคิดนี้เกิดมาจากการผลิตซ้ำด้านวัตถุแบบทุนนิยม (Materials Reproduction) การผลิตซ้ำแรงงาน เช่น การหาคนงานรุ่นใหม่ทดแทนและการผลิตซ้ำ ด้านความคิด/จิตสำนึกอุดมการณ์ (Ideological/Mental Reproduction) ซึ่ง มาร์กซ (ม.ป.ป. อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ และ สมสุขหินวิมาน, 2551; น.60-69) เห็นว่าวัตถุทุกชนิดที่พบเห็นจำเป็นต้องถูกวิเคราะห์ไปให้ถึงกระบวนการผลิต

ภาพที่ 5 : ภาพกระบวนการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม

กระบวนการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมทั้ง 4 ด้าน มีดังนี้

1) **ด้านการผลิต** คือการพิจารณาว่าวัฒนธรรมได้รับการผลิตและสร้างความหมายขึ้นมาได้อย่างไร ใครเป็นผู้ผลิตทางวัฒนธรรม ผู้ผลิตสร้างสัญลักษณ์หรือสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมอย่างไร ทั้งนี้ Griswold (2547; น.80-85) ได้อธิบายว่าการผลิตวัฒนธรรมมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมภายนอกองค์กร เช่น ระบบการตลาด ผู้ซื้อผู้บริโภค ผู้ที่มีอำนาจทางการตลาด รวมทั้งโครงสร้างทางการเมือง สังคม และวัฒนธรรม ผู้ผลิตวัฒนธรรมจะทำการตรวจสอบสภาพแวดล้อมอย่างรอบคอบ เพื่อที่จะผลิตวัฒนธรรมให้มีความสอดคล้องกับความต้องการของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เพื่อต่อสู้กับคู่แข่ง การผลิตวัฒนธรรมจะนำไปสู่การสร้างความหมายของวัตถุทางวัฒนธรรม โดยการสร้างความหมายทางวัฒนธรรมต้องอาศัยความเข้าใจที่ตรงกัน ทั้งผู้ผลิตและผู้รับด้วย

2) **ด้านการเผยแพร่** คือ การพิจารณาว่า ผู้ผลิตวัฒนธรรมดำเนินการเผยแพร่วัฒนธรรมให้เป็นที่รับรู้กันในองค์กรอย่างไร การเผยแพร่วัฒนธรรมเกิดมาจากการที่แต่ละกลุ่มสังคมพยายามที่จะผลิตวัฒนธรรมให้เป็นของตนเอง ดังนั้น จึงทำให้ผู้ผลิตวัฒนธรรมและสมาชิกในกลุ่มร่วมกันสร้างความหมายและวิถีทางการรับรู้วัตถุทางวัฒนธรรม และดำเนินการแบ่งปันความหมายทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ด้วยวิธีการต่างๆ ให้เป็นที่รับรู้กันภายในกลุ่ม ซึ่งอาจจะทำให้เกิดผลประโยชน์หรือเป็นอุปสรรคต่อการขับเคลื่อนกลุ่มก็ได้ การเผยแพร่วัฒนธรรมเป็นกิจกรรมการแลกเปลี่ยนความรู้ในระดับปัจเจกบุคคล ระดับกลุ่มย่อยและระดับกลุ่มใหญ่ของสมาชิกทั้งหมดในกลุ่ม เพื่อให้สมาชิกในกลุ่มรับรู้ความหมายทางวัฒนธรรมขององค์กร ผู้ผลิตวัฒนธรรมจะดำเนินการกระตุ้นเตือนให้สมาชิกในกลุ่มประพาศตามเป้าหมายเสมอ

3) **ด้านการบริโภค** คือ การพิจารณาว่าสมาชิกในกลุ่มบริโภคหรือรับรู้วัฒนธรรมที่ถูกเผยแพร่อย่างไร และความหมายของวัฒนธรรมที่สมาชิกในกลุ่มรับรู้มีการเปลี่ยนแปลงจากสิ่งที่คุณผลิตวัฒนธรรมได้สร้างขึ้น ไว้อย่างไรบ้าง ทั้งนี้ การรับรู้ของปัจเจกบุคคลเกี่ยวข้องกับการรับรู้ทางสังคม (Social Mind) ในฐานะสมาชิกของกลุ่มที่เข้าไปมีส่วนร่วม ซึ่งเกิดขึ้นมาจากการสื่อสารระหว่างบุคคล อันจะทำให้เกิดความคิดที่แตกต่างเมื่อมารวมอยู่กันเป็นหมู่คณะ เนื่องจากการรับรู้ทางสังคมมีที่มาจากความสนใจเฉพาะส่วนบุคคล อารมณ์ความรู้สึก และการทำความเข้าใจความหมายจากสัญลักษณ์หรือวัตถุที่รับรู้และมองเห็นความแตกต่างของระดับขั้นในสังคมและประสบการณ์ที่สะสมมาจะส่งผลให้แต่ละคนมีการรับรู้ทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน

4) **ด้านการผลิตซ้ำ** คือการพิจารณาว่าวัฒนธรรมถูกผลิตซ้ำต่อเนื่องเพื่อให้ดำรงอยู่อย่างไร ทั้งนี้ การผลิตซ้ำ มีความเกี่ยวข้องกับการสื่อสารทางวัฒนธรรมซึ่งมีผลต่อการรับรู้ความหมาย

ทางวัฒนธรรมโดยเทคโนโลยี กลุ่มคน และสังคมมีความสัมพันธ์ต่อการสร้างและการเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของกลุ่ม เพราะสมาชิกในกลุ่มมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและความรู้ทางวัฒนธรรมตลอดเวลา ซึ่งการผลิตซ้ำ สามารถทำได้โดยการสื่อสารผ่านตัวบุคคลหรือการใช้สื่อเทคโนโลยี ด้วยวิธีต่างๆ ดังนี้

(1) การบอกเล่า การบอกเล่าเป็นการสื่อสารแบบเผชิญหน้า (Face to Face) ซึ่งถูกใช้ในการแบ่งปันความรู้ร่วมกันอย่างกว้างขวาง การใช้รูปแบบการสื่อสารด้วยการบอกเล่าสามารถพบได้ตั้งแต่ในระดับครอบครัว กลุ่มเพื่อน หรือในกลุ่มที่ทำงาน ความรู้ที่ถูกพูดซ้ำ อย่างต่อเนื่องจะกลายมาเป็นแหล่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ในการสื่อสารด้วยวิธีการบอกเล่า คำศัพท์หรือเรื่องราวที่ถูกนำมาใช้สื่อสารจะมีลักษณะเฉพาะเจาะจง มีการแต่งเติมไปด้วยเรื่องมหัศจรรย์พลังลึกลับและเรื่องทางจิตวิญญาณใช้ได้ทีเดียวที่หนึ่งเท่านั้น เรื่องที่เกิดขึ้นจริงและข้อมูลทางประวัติศาสตร์ส่วนมากมักถูกมองข้ามไป

(2) การบันทึกลายลักษณ์อักษร ความรู้ที่ได้มาจากการบันทึกลายลักษณ์อักษรที่ปรากฏในงานเขียนเป็นการแบ่งเรื่องราวทางประวัติศาสตร์จากตำนาน และเป็นการเสริมความรู้ของปัจเจกบุคคลอย่างเฉพาะเจาะจง

(3) สื่ออิเล็กทรอนิกส์ ได้แก่ โทรศัพท์ โทรทัศน์ แฟกซ์ อินเทอร์เน็ต และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ทางเดียว ได้แก่ วิทยุ โทรทัศน์ คาสเซ็ท ซีดี

3.2.3 แผนการติดตามและร่วมสนับสนุนการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ทางโครงการฯ ได้มีการติดตามและสนับสนุนการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อให้สมาชิกในชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน จ.ปัตตานี ได้ดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ในประเด็นที่ชุมชนต้องการ ทั้งนี้เพื่อให้ชาวประมงพื้นบ้านในพื้นที่ที่เป็นคนเล็กคนน้อยในสังคม ได้เรียนรู้ และสามารถใช้กระบวนการในการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นการสร้างองค์ความรู้ให้กับตนเอง การติดตามและสนับสนุนการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ได้ก่อให้เกิดการพัฒนาโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่มาจากชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน จ.ปัตตานี ซึ่งโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นต่างๆ เหล่านี้จะเป็นฐานข้อมูลที่สำคัญในการนำไปสู่การช่วยยกระดับจากข้อเท็จจริงต่างๆ ในพื้นที่เป็นองค์ความรู้หรือนวัตกรรม เพื่อทำให้ข้อมูลมีความหมายที่จะบอกได้ว่าปรากฏการณ์ที่เราเห็นนั้นหมายถึงอะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร อันจะเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการการนำเสนอประเด็นข้อเท็จจริงต่าง ๆ ที่รวบรวมได้มาสังเคราะห์เชื่อมโยงระหว่างงานวิจัยและพัฒนาเพื่อยกระดับองค์ความรู้ที่เผยแพร่ต่อวงวิชาการและสาธารณะทั่วไปได้ในลำดับต่อไป

วิธีการดำเนินการ ประกอบไปด้วย 2 ส่วนด้วยกันคือ หนึ่ง การพัฒนาโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นและ สอง คือ การติดตาม/สนับสนุนโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

● กระบวนการในการพัฒนาโครงการ

การพัฒนาโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นถือได้ว่าเป็นภารกิจหนึ่งของโครงการฯ เพราะเป็นการกระจายแนวคิดของกระบวนการในการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อตอบสนองต่อการเรียนรู้ของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมมากที่สุด ซึ่งการพัฒนาโครงการวิจัยใหม่ ในปีงบประมาณ 2556 นี้ มีลักษณะของการร่วมทุน (Co-funding) เป็นสำคัญ กล่าวคือเป็น ทุนวิจัยภายใต้ความร่วมมือระหว่าง สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น กับหน่วยงานภาครัฐอื่นๆในพื้นที่ โดยทุนวิจัยในลักษณะนี้เป็นการประสานความร่วมมือระหว่างหน่วยงาน โดยลักษณะของการร่วมทุนนี้ ทางโครงการได้ประสานขอรับการสนับสนุนงบประมาณที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมเชิงปฏิบัติการทั้งหมดจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง ,ศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้(ศอ.บต.) ,สำนักงานประมงจังหวัดปัตตานี และสมาคมชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี ,สหภาพยุโรป(EU) โดยทางสกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นทำหน้าที่สนับสนุนงบประมาณในการสรุป รวบรวม และสังเคราะห์ทั้งในด้านกระบวนการและผลที่ได้จากการปฏิบัติการของชุมชนมาเป็นองค์ความรู้

ผลการดำเนินการ

ทางโครงการฯ ได้มีการประสานงานเพื่อพัฒนา โครงการวิจัยจากชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน จำนวน 5 โครงการด้วยกันคือ

1. โครงการสร้างการเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูภูมิปัญญาในการประดิษฐ์เครื่องมือประมงของชุมชนประมงพื้นบ้านบางแห่ง ในพื้นที่ จ.ปัตตานี
2. โครงการสร้างการเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูภูมิปัญญาในการต่อเรือกอลและทำยัดดัดของชุมชนประมงพื้นบ้าน บ้านปาตาบูดี ต. แหลมโพธิ์ อ.ยะหริ่ง จ.ปัตตานี
3. โครงการศึกษา ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้เครื่องมือประมงพื้นบ้านและการกระจายตัวของพื้นที่การทำประมงโดยประยุกต์ใช้ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์(GIS) บริเวณหมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 3 ตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี
4. โครงการ สร้างการเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูภูมิปัญญาในการทำประมงของชุมชนประมงพื้นบ้านอำเภูปัตตานี : ศึกษากรณีการเรียนรู้ลักษณะทางกายภาพเพื่อเข้าถึงทรัพยากรประมง
5. โครงการการแก้ปัญหาการใช้วนลากในการทำประมงโดยประสพการณ์เกี่ยวกับการบังคับใช้กฎหมายของชาวประมงพื้นบ้าน กรณีศึกษาชุมชนประมงพื้นบ้านบางแห่งในจังหวัดปัตตานี ระยะที่ 2

• กระบวนการในการติดตามโครงการ

ทางโครงการฯ ได้ทำหน้าที่ในการติดตามและสนับสนุนให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในระหว่างการดำเนินโครงการวิจัยให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยแต่ละโครงการที่ได้กำหนดไว้ก่อนหน้านี้ นอกจากนี้ทางโครงการฯ ยังได้มีการติดตามและเฝ้าสังเกตทั้งในด้านกระบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านในการดำเนินโครงการวิจัยในทุกระยะและผลที่เกิดขึ้นจากการทำวิจัย เพื่อเป็นต้นทุนข้อมูลในการนำไปสู่การสังเคราะห์งาน เพื่อยกระดับความรู้ที่ได้จากการวิจัยเพื่อท้องถิ่นของชุมชนให้เป็นความรู้ที่เผยแพร่สาธารณะทั่วไปได้

การติดตามโครงการวิจัยที่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณในปี 2555 - 2556 จำนวน 4 โครงการ ดังนี้

1) โครงการศึกษาปัญหาความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากการจับสัตว์น้ำบริเวณแหล่งหญ้าทะเลอ่าวปัตตานี และการสร้างบทบาทของเยาวชนให้มีส่วนร่วมในการคลี่คลายปัญหาความขัดแย้งอย่างสันติวิธี

ผลการศึกษาพบว่า

• ปัญหาความขัดแย้งในการจับสัตว์น้ำบริเวณแหล่งหญ้าทะเลอ่าวปัตตานี

ปัญหาความขัดแย้งในพื้นที่เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรในอ่าวปัตตานีมีมานานแล้ว ส่วนใหญ่เป็นปัญหาที่เกิดจากการใช้เครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการทำลายสูง ส่งผลให้ทรัพยากรเกิดความเสื่อมโทรม แต่ในปัจจุบันปัญหาอวนรุนเริ่มหมดไป แต่มีปัญหาคือเข้ามาแทน เช่น

- การใช้เครื่องมืออวนลากข้างทำการประมงในอ่าวปัตตานี ซึ่งผู้ที่ทำการประมงเคยเป็นชาวประมงพื้นบ้านในหมู่บ้านนั่นเอง

- ความขัดแย้งจากการใช้เครื่องมือประมงอวนปัก แต่ปัญหานี้จะเกิดขึ้นจากชาวประมงพื้นบ้านด้วยกันในพื้นที่ก็สามารถที่จะจัดการแก้ไขปัญหาคได้

- การใช้เครื่องมือคราดหอยขาวหรือหอยดัลและหอยลายที่มีชุกชุมมากในหญ้าทะเล การใช้เครื่องมือนี้จะทำลายหญ้าทะเลไปเป็นจำนวนมาก ทำให้หญ้าทะเลเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็วจนถึงขั้นทำให้หญ้าทะเลสูญพันธุ์ไปได้ เพราะคราดที่ใช้คราดหอยจะพลิกหน้าดิน ทำให้รากของหญ้าทะเลถูกพลิกขึ้นมาทำให้หญ้าทะเลตายไปในที่สุด จึงเป็นปัญหาที่รุนแรงมาก และคนนอกพื้นที่จึงไม่ค่อยเคารพกฎเกณฑ์ของชุมชน ต้องการแต่ได้เพียงอย่างเดียว ไม่คิดจะดูแลให้มีหญ้าทะเลตลอดไป แนวทางการแก้ไข จะต้องใช้กฎหมายมาจัดการ เพราะเป็นการใช้เครื่องมือที่ไม่เหมาะสม ทำลายทรัพยากรหญ้าทะเลสร้างความเดือดร้อนกับคนอื่น ๆ

■ การใช้เครื่องมือลอบพับ (ไอ้โง่) เป็นลอบที่มีขนาดตาอวนเล็กมาก เป็นเครื่องมือ นอกพิภคที่พนักงานเจ้าหน้าที่ไม่สามารถออกใบอนุญาตได้ มาทำการประมงในอ่าวปัตตานี ทำให้เกิด ความขัดแย้ง แย่งชิงทรัพยากรกับชาวประมงพื้นบ้านที่ได้รับอนุญาตที่ถูกต้อง

ปัญหาการใช้อวนรุน อวนลากในอ่าวปัตตานี และการใช้อวนชักหรืออวนทับตลิ่งใน แหล่งหญ้าทะเล เครื่องมือเหล่านี้ส่งผลเป็นอย่างมากโดยไปทำลายหญ้าทะเลจนเสื่อมโทรมลง ส่งผลทำ ให้สัตว์น้ำวัยอ่อนไม่มีที่อยู่อาศัย สัตว์น้ำตัวใหญ่ก็ขาดอาหาร เพราะไม่มีสัตว์น้ำวัยอ่อนเป็นอาหารจน ส่งผลทำให้ระบบห่วงโซ่อาหารเปลี่ยนแปลงไป ปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นนี้ย่อมส่งผลต่อการประกอบอาชีพ ประมงพื้นบ้านของคนในชุมชนจึงทำให้เกิดความขัดแย้งต่างๆขึ้นมากมายในอ่าวปัตตานี

ภาพที่ 6: ภาพการทำประมงในอ่าวปัตตานี

ภาพที่ 7: ภาพอวนเขียว

ภาพที่ 8 : ภาพลอบพับ หรือที่เรียกว่า ลอบไอ้โง่

• **แนวทางและรูปแบบการเสริมสร้างบทบาทของเยาวชนในการมีส่วนร่วมในการคลี่คลายปัญหาความขัดแย้งอย่างสันติวิธี**

เยาวชนได้เข้ามามีส่วนร่วมและมีบทบาทในการคลี่คลายปัญหาความขัดแย้งผ่านรูปแบบต่างๆ ซึ่งเป็นการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ให้แก่เยาวชนและชาวประมงพื้นบ้านในพื้นที่ ซึ่งมีกระบวนการขั้นตอนดังนี้

■ **การเรียนรู้จากผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน**

ภาพที่ 9: ภาพการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่และชาวบ้านในชุมชนเกี่ยวกับพื้นที่ต่างๆในอ่าวปัตตานี

■ **การลงไปศึกษาสภาพจริงในอ่าวปัตตานี**

ภาพที่ 10 : ภาพการสำรวจสภาพพื้นที่จริงในอ่าวปัตตานี

■ การสำรวจทรัพยากรในแหล่งหญ้าทะเล

ภาพที่ 11 : ภาพการใช้เครื่องมือทดลองสำรวจทรัพยากรในพื้นที่แหล่งหญ้าทะเล

■ การจัดกิจกรรมรณรงค์ผ่านการวาดภาพ

ภาพที่ 12: ภาพการวาดภาพเพื่อรณรงค์การอนุรักษ์ทรัพยากร

■ การแสดงทางวัฒนธรรม เช่น การแสดงดิเกร์ฮูลู

ภาพที่ 13 : รวมภาพการแสดงดิเกร์ฮูลูเพื่อการสืบทอดวัฒนธรรมและการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์

การอนุรักษ์ทรัพยากร

■ กิจกรรมปลูกหญ้าทะเล

ภาพที่ 14 : ภาพที่มวิจัยร่วมกับศูนย์อนุรักษ์ฯ ที่ 4 (สงขลา) และชาวบ้านในชุมชนร่วมกันปลูกหญ้าทะเล

■ การประกาศเขตอนุรักษ์แหล่งหญ้าทะเล

ภาพที่ 15 : ภาพป้ายแสดงเขตอนุรักษ์แหล่งหญ้าทะเลในอ่าวปัตตานี

สรุปได้ว่า การทำกิจกรรมของเด็กเยาวชนที่เป็นลูกหลานของชาวประมงพื้นบ้าน โดยใช้รูปแบบวิธีการต่าง ๆ นั้น ถือเป็นเรื่องราวที่เป็นสิ่งดีงามในชุมชนในการเผยแพร่ออกสู่สาธารณะ และประเด็นที่สำคัญก็คือ การเปิดโอกาสให้เด็กเยาวชนและสมาชิกในชุมชนได้ร่วมปฏิบัติการจริงในกิจกรรมต่างๆ เป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้สมาชิกในชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียงได้เกิดความรู้สึกตระหนักและมีสำนึก ร่วมกันในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้นผลที่จะเกิดขึ้นจากการปฏิบัติการของ โครงการวิจัย นอกเหนือจะเกิดผลกับตัวเด็กแล้วยังเกิดผลกับผู้ใหญ่ในชุมชนในการร่วมกันอนุรักษ์ ทรัพยากรเพื่อให้มีใช้ถึงลูกหลานในอนาคตได้

2) โครงการการสร้างการเรียนรู้ในการพัฒนาระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนให้เข้มแข็ง กรณีการจัดทำผังปะการังเทียมแบบพื้นบ้านของคนหลากหลายกลุ่ม จ.ปัตตานี ขณะนี้ทีมวิจัยได้ ดำเนินโครงการเรียบร้อยแล้ว ซึ่งผลการวิจัยพบว่า

● กระบวนการทำผังปะการังเทียมแบบพื้นบ้าน มีการจัดกิจกรรมโดยปฏิบัติการจริงในพื้นที่ 7 ชุมชนด้วยกัน คือ

- พื้นที่บ้านตันหยงเปาว์ หมู่ที่ 4 ต.ท่ากำชำ อ.หนองจิก จ.ปัตตานี
- พื้นที่บ้านตะโละสมิแล หมู่ที่ 2 ต.แหลมโพธิ์ อ.ยะหริ่ง จ.ปัตตานี
- พื้นที่บ้านปาตาบูดี หมู่ที่ 3 ต.แหลมโพธิ์ อ.ยะหริ่ง จ.ปัตตานี
- บ้านตะโละกาโปร์ หมู่ที่ 1 ต.ตะโละกาโปร์ อ.ยะหริ่ง จ.ปัตตานี
- พื้นที่บ้านป่าไหม้ หมู่ที่ 1 ต.คอนทราย อ.ไม้แก่น จ.ปัตตานี

- พื้นที่บ้านรังมดแดง หมู่ที่ 2 ต.คอนทราย อ.ไม้แก่น จ.ปัตตานี
- พื้นที่บ้านละเวง หมู่ที่ 3 ต.คอนทราย อ.ไม้แก่น จ.ปัตตานี

โดยมีขั้นตอนในการจัดทำซั้งปะการังเทียมแบบพื้นบ้าน ดังนี้

- 1) การเตรียมวัสดุอุปกรณ์ ประกอบด้วย ไม้ไผ่ เชือก ทางมะพร้าวและกระสอบทราย
- 2) การนำซั้งไปวางในทะเล ชาวบ้านจำนวนมากจะช่วยกันขนย้ายวัสดุอุปกรณ์จากบน

บกไปสู่เรือ แล้วนำไปวางในทะเลตามจุดที่สมาชิกในชุมชนร่วมกันกำหนดไว้

3) การซ่อมบำรุงรักษาซั้งปะการังเทียมแบบพื้นบ้าน วัสดุที่ใช้ในการจัดทำซั้งนั้นเป็นวัสดุที่ได้จากธรรมชาติซึ่งเมื่อใช้งานเป็นระยะเวลานานก็จะเปื่อยและย่อยสลาย ชาวประมงพื้นบ้านจึงได้นำกิ่งไม้ หรือทางมะพร้าวไปเสริมในบริเวณไม้ไผ่ของซั้งปะการังเทียมที่ได้ไปวางไว้แล้วก่อนหน้านี้ เว้นแต่ว่าซั้งปะการังเทียม ทั้งไม้ไผ่และกระสอบบรรจุทราย หมดสภาพการใช้งานก็จะต้องเริ่มต้นทำใหม่

● การบูรณาการความสามัคคีของคนหลากหลายกลุ่ม ทั้งคนต่างหมู่บ้านและคนต่างศาสนาผ่านกระบวนการทำซั้งปะการังเทียมแบบพื้นบ้านและใช้ประโยชน์จากซั้งปะการังเทียมแบบพื้นบ้าน พบว่า

การใช้ประโยชน์จากซั้งของชุมชนมีการใช้ประโยชน์ในหลาย ๆ ด้าน เช่น

1. การใช้ประโยชน์จากซั้งโดยเป็นสื่อในการสร้างการเรียนรู้ให้บุคคลภายนอกได้เข้ามา มีส่วนร่วมกับชุมชน
2. การใช้ประโยชน์จากซั้งในเรื่องการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรสัตว์น้ำ
3. การใช้ประโยชน์จากซั้งในการป้องกันปัญหาความขัดแย้งการใช้เครื่องมือประมงที่แตกต่างกัน
4. การใช้ประโยชน์จากซั้งเป็นพื้นที่สำหรับการประมงบางประเภท เช่น การตกหมึก

ภาพที่ 16 : ภาพการจัดวางซั้ง ปะการังเทียมแบบพื้นบ้านเพื่อเป็นแหล่งอาศัยให้กับสัตว์ทะเล

ภาพที่ 17 : ภาพทรัพยากรสัตว์น้ำที่จับได้ในบริเวณจังหวัดจันทบุรี

สรุปได้ว่า จังหวัดจันทบุรีแบบพื้นบ้าน เป็นรูปแบบที่เป็นภูมิปัญญาที่เกิดจากประสบการณ์ของชาวประมงพื้นบ้านเพื่อฟื้นฟูทรัพยากรให้ฟื้นคืนสู่ความอุดมสมบูรณ์และคำนึงถึงผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมของท้องทะเล กิจกรรมนี้เป็นกิจกรรมที่มุ่งหวังให้เกิดความร่วมมือทางสังคมในแต่ละพื้นที่ และยังส่งผลให้ชุมชนมีความรัก ความหวงแหน ติดตามและเฝ้าระวังไม่ให้จังหวัดจันทบุรีแบบพื้นบ้านถูกทำลาย เพราะชาวประมงพื้นบ้านรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของที่ต้องช่วยกันดูแล

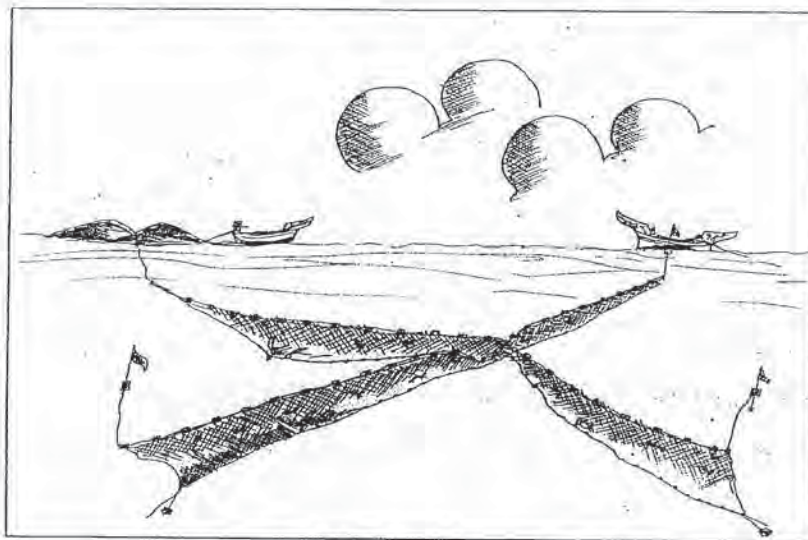
นอกจากนั้นการใช้ประโยชน์จากจังหวัดจันทบุรีเป็นไปอย่างสอดคล้องกับลักษณะภูมิศาสตร์และวิถีการประมงตั้งแต่ในอดีต เป็นการเลือกใช้ประโยชน์ที่นำไปสู่การจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ฟื้นฟูทรัพยากรให้มีความอุดมสมบูรณ์หลังจากที่แต่ละพื้นที่นั้นที่ประสบปัญหาความเสื่อมโทรมอย่างหนัก ผู้อาวุโสหลายคนพูดตรงกันว่า “ไม่เคยมีความเชื่อเลยว่าปลาจะหมดไปจากทะเล แต่เป็นเพราะความโลภของมนุษย์ทำให้สิ่งที่ไม่เคยเชื่อว่าจะเกิดขึ้น ได้ปรากฏขึ้นมาแล้ว” แต่ผู้อาวุโสบางคนแย้งว่า “ถ้าปลาหมดได้ เราก็ทำให้มันเกิดขึ้นใหม่ได้ เพราะปลาแต่ละตัว มีไข่เป็นจำนวนมากที่พร้อมจะสร้างชีวิตใหม่ขึ้นมา แต่ขึ้นอยู่กับว่าเราจะจัดการกับมันอย่างไรให้มีปลาใช้อย่างยั่งยืนตรงนี้แหละคือสิ่งที่เราจะต้องทำให้มันเกิดขึ้นให้ได้ เพื่อตัวเรา ชุมชนของเราและลูกหลานของเราในวันข้างหน้า”

3) โครงการปัญหาความขัดแย้งจากการทำประมงและการเสริมสร้างการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความขัดแย้ง การเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรของชุมชนประมงพื้นบ้านในพื้นที่อ่าวปัตตานี ระยะที่ 1 ซึ่งในขณะนี้ได้ดำเนินโครงการวิจัยเสร็จเรียบร้อยแล้ว

• สภาพปัญหาความขัดแย้งจากการทำประมงในอ่าวปัตตานี

ลักษณะของความขัดแย้งที่เกิดขึ้นบนฐานทรัพยากรของชุมชนประมงพื้นบ้าน จ.ปัตตานีเป็นลักษณะของความขัดแย้งระหว่างบุคคลกับบุคคล (Individual Conflict) ที่มีสาเหตุมาจากความขัดแย้งจากความต้องการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ เช่น การจับจองพื้นที่วางอวน แต่พื้นที่มีไม่เพียงพอ กับความต้องการของทุกคนหรือไม่สามารถใช้ประโยชน์ในคราวเดียวกันได้ ซึ่งทำให้เกิดความเสียหายต่ออุปกรณ์ประกอบอาชีพได้ โดยความขัดแย้งดังกล่าวที่ชุมชนประสบคือ

- (1) กรณีความขัดแย้งจากการวางอวนทับกัน
- (2) กรณีความขัดแย้งจากการทำประมงอวนปัก
- (3) กรณีความขัดแย้งจากการปักเสา เพื่อทำแปลงสำหรับเลี้ยงหอยแครง
- (4) กรณีความขัดแย้งจากการนำเรือประมงเข้าสู่ที่จอดเรือ

ภาพที่ 18 : ภาพความขัดแย้งจากการวางอวนทับกัน

• ภูมิปัญญาของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านในการจัดการความขัดแย้งการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรประมง

ชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน จ.ปัตตานีมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์พื้นที่ทำมาหากิน โดยได้มีการนำเอาระบบภูมิปัญญาในการจัดการความขัดแย้งของชุมชนมาปรับใช้จนกระทั่งถึงยุคปัจจุบัน เมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นระหว่างบุคคลในชุมชนหรือต่างชุมชน ชุมชน